

**EESTI IMEMUINASJUTTUDE
TEKSTID JA TEKSTUUR.
ARHIIVIKESKNE VAATLUS**

RISTO JÄRV

TARTU ÜLIKOOLI
KIRJASTUS

Väitekirja on kaitsmisele suunanud kirjanduse ja rahvaluule osakonna nõukogu
21. juunil 2005. a.

Juhendaja prof Ülo Valk

Oponent dr Kristi Salve (Eesti Kirjandusmuuseum, vanemteadur)

Kaitsmise koht: Tartu Ülikooli Nõukogu saal

Kaitsmise aeg: 5. september 2005

Väitekirja trükikulud on katnud Tartu Ülikool

ISBN 9949–11–131–5 (trükis)

ISBN 9949–11–132–3 (PDF)

Autoriõigus Risto Järv, 2005

Tartu Ülikooli Kirjastus

www.tyk.ee

Tellimus nr. 339

SISUKORD

0. Ükskord ammu-ammu.....	7
1. IMEMUINASJUTT	11
1.1. Definiitsioon ja sisu	11
1.2. Süžeestruktuur ja tegelasrollid.....	12
1.3. Liigitus ja mõisted	15
1.4. Muinasjutud ühiskonnas.....	19
2. MUINASJUTUPROJEKT JA SELLE TAUST	23
2.1. Muinasjutuprojekti eesmärgid	23
2.2. Tekstikorpuse loomise põhimõtted.....	24
2.3. Projekti käigus valminud uurimused	26
2.4. Eesti imemuinasjutud arhiivis: geograafiline ja ajaline lõige.....	27
3. ALLIKAD JA ANALÜÜSIGA SEONDUVAD PROBLEEMID	32
3.1. Ainese piiritlemine ja representatiivsus.....	32
3.2. Muinasjutu ja teiste žanride probleem.....	35
3.3. “Tiheda” ja “õheda” korpuse probleem.....	36
3.4. Suulise ja kirjaliku probleem.....	38
3.5. “Ehitud” ja “eheda” probleem. Autentsus	40
3.6. Ainese läheduse ja kauguse probleem	42
3.7. Vaatepunkt.....	44
4. EESMÄRK JA MEETODID	48
5. ARTIKLITE SISUKOKKUVÕTTED.....	51
5.1. Vale-Jüri kiusatus. Valekangelasest “Lohetapja” (AT 300) põhjal [1999]	52
5.2. Eesti imemuinasjuttude kangelaste, jutustajate ja kogujate soost [2001]	53
5.3. Jaan Sandra isikupärased muinasjutud [2004].....	53
5.4. <i>Vana-aolidsõq jutuq</i> kaasajal — kogumiskogemus Orava külas Siberis [2000]	54
5.5. “Ehe” ja “ehitud”. Mõnest autentsusprobleemist 19. sajandi muinasjutukirjapanekutes [2002]	54
5.6. Kas nimi rikub muinasjutu? [2003].....	55
5.7. Sehtjerviiten ja seitse tõdemust. Isikunimedest muinasjuttudes [2005]	56
6. KIRJANDUS.....	57
ARTIKLID	64
7. JÄRELDUSED	209
...siis elavad nad tänapäevani (Järelsõna asemel).....	212

SUMMARY. The Texts and Texture of Estonian Fairy Tales. An Archive- Centred View.....	214
Survey of the articles included in the thesis.....	215
Conclusions.....	219
JUTUTÜÜPIDE REGISTER.....	223

0. Ükskord ammu-ammu...

Lapsepõlvest läbi võrevoodi pulkade meeles episood, lambihämaruses ema poolt “Saja rahva lugude” raamatust muinasjutu ettelugemine on üks mu neljast-viiest elu esimeste aastate mälestustest.

Magus mälopilt kaitstud ja kindlast maailmast lapseas polnud siiski ilmselt see, miks nooruses erinevate maailmaavardavate teostega tutvumise järel ülikooliõpingute ajal taas lastekirjanduse lumma langesin. Eksamite vahel toonitõstva vahendina avastatud lasteraamatute lugemine “Puhhist” “Muumitrollini” ning žanri taasleidmine enese jaoks, lasteraamatute teemades sisalduvate “suurte inimeste maailma” seletusvõimaluste (taas)leidmine oli ilmselt üks peamisi põhjuseid, miks pärast bakalaureuse- ja magistritööd eesti folkloristika eel-arengujärgust — K. J. Petersoni tööst XIX sajandi algul (1997) — valisin oma doktoritöö teemaks eesti imemuinasjutud.

Taani folkloristi Bengt Holbeki monumentaalne teos “*Interpretation of Fairy Tales*” (1987) avas siinkirjutaja jaoks seitse aastat tagasi muinasjuttudega sügavamalt tegelema hakates nende maailma tähendusrikkuse ja tõlgendusvõimaluste müriaadi. See muinasjutupärimuse-uurimisest väga head ülevaadet andev teos, kõigele lisaks haaravalt kirjutatud ja katarsisessekandev, sai oma analüüsiga siinkirjutajale ammendamatuks eeskujuks. Sai selgeks, et muinasjutud on omal ajal olnud sama loomulik osa täiskasvanute meelelahutusest nagu möödunud sajandil oli raamatulugemine või mõne aasta pärast on interneti vahendusel televisiooni meelelahutusarhiivi vaatamine. Mulle sai selgeks seegi, et lisaks meelelahutusele on muinasjutud läbi aegade pakkunud inimestele ka võimalust oma **reaalse elu** probleemidest ülesaamiseks. Tema esitatud maailm tundus nii hingestatud ja elulähedane, kui ma ka alati esitatud interpretatsioonide söaka analüüsiga nõus ei suutnud olla. Taani rahvamuinasjutte analüüsiv teos vaigistas ka võimaliku valehäbi “mittekohase” asjaga tegelemisest; tänapäeval lastepärimuseks taandunud kunstivormi, muinasjuttudega on veel paar sajandit tagasi me esivanematel olnud ka noorus- ja täiskasvanueas endastmõistetav kompleksivaba suhe.

Kui siinkirjutaja seisis seitse aastat muinasjutumaailma väraval, oli Proppi muinasjuturaolli (vt siinse töö ptk 1.2) päraselt *kinkija rollis* juhendaja prof Ülo Valk. Tema andis kätte lisaks imelisele abivahendile (Holbeki teosele) ka juhatusel õige teeotsa juurde, erinevatest jututüüpidest just klassikalise “Lohetapja”-jutu analüüsi juurde. Holbeki teose mõjutusel otsustasin esmalt valida vaatluseks tegelasrollid, hiljem on see plaan mõnevõrra teisenenud.

Esimese artikli (käesolevas töös: I)¹ kirjutamise ajal Eesti Rahvaluule Arhiivis läbi kartoteegi- ja masinakirjatekstide “Lohetapja” tegelasteni teed rajades tuli siinkirjutajale eredalt ilmsiks iseenesest ju eelduspärane tõsiasi, et

¹ Väitekirjas trükitud artiklitele on töö sissejuhatuses viidatud nende töö järjenumbril põhjal (ilmumisandmeid vt lk 64).

arhiivi kogutud muinasjuttude padrik vajab uurimistöö hõlbustamiseks süsteematiliste sihtide raiumist — tüpologia korraldamist. Pirkko-Liisa Rausmaa koostatud soome imemuinasjuttude tüübiantoloogia “*Suomalaiset kansansadut*” I (1982) tõi eeskujuna mõtte, et samalaadse väljaande võiks teha ka eesti muinasjuttudest — olemasolev antoloogia “Eesti muinasjutud” (EMj, 1967) andis ülevaate ainult enamlevinud tüüpidest. Eeskujuks sai ka justilmunud kõigi loomamuinasjuttude tüübiantoloogia “Loomad, linnud, putukad” (1997).

Ju jätab hilisematele suundumustele suure jälje see, kui põhjalikult me mingit asja noores eas noores eas kogeme. Olen kindel, et sellise projekti mõte poleks tekkinud — vähemasti tol ajal — kui ma poleks ülikooliaja loengutel kuulnud Arvo Krikmanni loengutel vanasõnažanri käsitlust kõikvõimalikest aspektidest, samuti põhjalikku ülevaadet “Eesti vanasõnade” (EV) teadusliku väljaande sünniloost. Ilmselt sai kõik iseäranis selgeks, kui pidin puhtisiklike olude sunnil eksamiks teist korda ette valmistades materjali veel põhjalikumalt läbi töötama (hiljem realiseerus loengumaterjal trükiteoseks “Sissevaateid folkloori lühivormidesse”, I (1997)). Nii sõandaks ka akadeemik Arvo Krikmanni osaks sõnastada siinse töö seisukohalt Proppi järgi *lähetaja* (või puudusest teadaandja) rolli.

Siinkirjutaja asus moodustama 1998. aastal noortest uurijatest, kraadiõppuritest-üliõpilastest TÜ muinasjutuprojekti tööühma, mille eesmärgiks said tüpologia ettevalmistus- ja koostamistööd (edaspidi muinasjutuprojekt) ning imemuinasjuttude eri aspektide käsitlemine uurimustes. Ettevõtmist toetas Eesti Teadusfond (1999–2002, grant 3894). Kuna algul optimistlikult neljaks aastaks plaanitud tööd ERA imemuinasjuttude sisestamise ja tüpologiseerimisega osutusid märksa töömahukamaks, on projekt jätkunud tänaseni nime all “Eesti muinasjuttude teaduslikud väljaanded” riiklike programmide “Eesti keel ja rahvuskultuur” (2003) ning “Eesti keel ja rahvuslik mälu” (2004–2005) toel. Materiaalse külje osas on lisaks mainitud grantidele olnud uurimistööle toeks ka ETF grandiprojekt “Etnilised folkloorižanrid ja kirjakultuur” (2005–..., grant 6518, grandii hoidja Ülo Valk).

Muinasjutuprojekti raames on tekstide sisestamisega korpusesse ning esialgse tüpologiseerimisega tegelenud märkimisväärne hulk inimesi, kelle panuse ei oleks siinse töö arhiiviainesel baseeruvad vaatlused kuidagi võimalikud olnud. Ma tänan neid kõiki, iseäranis Mairi Kaasikut ja Kärri Toomeos-Orglaant, kes on teinud seda tööd ühtekokku kõige pikema aja, kes on olnud ühtaegu nii siinkirjutaja juhendatavad kui sisuldasa ka juhendajad, kellega koos muinasjutumaailma üle mõelda ja arutleda ning kes ka selle töö lõppfaasis suurt abi osutasid. Pikalt on muinasjutuprojektiga seotud olnud ka Karoliina Kago-vere, Karin Krondel, Evelin Lepp, Aive Roots ja Ell Vahtramäe, lisaks on lühemat aega projektis osalenud veel hulk inimesi.

Siinses väitekirjas sisalduvate artiklite enamik (I–II, V–VII) kujutabki endast selle projekti käigus esile kerkinud konkreetsematele ja üldisematele teoreetilistele probleemidele lahenduste otsimist. Artiklid on valminud pika aja jooksul ning kuigi kohati eri teemasid haaravad, keskenduvad kõik imemuinasjuttude

erinevatele aspektidele arhivaari, tüpoloogiategija seisukohalt. Väitekirja üks artikkel põhineb (IV) lisaks arhiivimaterjalile ka mu välitööde kogemusel.

Doktoritöö kirjutamise algusajal oli siinkirjutaja endastmõistetavaks plaaniks püüda sulatada läbiuuritud ainekst ühtseks monograafiaalaadseks käsitluseks. Mitmetel põhjustel valisin aga teistsuguse esitusviisi — kuigi mitmed artiklid tulevad sama teema juurde tagasi ja on omavahel põimunud, on tegu siiski veidi erinevate lähenemistega. Muinasjutumaailmaga kõrvutades oli mu võimalus nagu jutuvestjal: otsustada, kas luua natuke kunstlikuvõitu kontaminatsioon või siis esitada kimp veidike erinevaid lähenemisi, erinevaid jutte oma tegelaste ning eesmärkidega, mis käsitlevad siiski kohati üht ja sama probleemi ning ajenduvad üksteisest. Valisin viimase, nii nagu teinud Šahrazad. Nagu jutuvestmine pole mingi üks üritus, vaid kestev protsess, mille juurde ikka ja jälle pöördutakse, pole käesoleva väitekirja näol tegu mitte lõplike seisukohtade kokkuvõtmisega, vaid pigem peegeldub sellest kestev protsess, mis siinkirjutaja jaoks loodetavasti ka jätkub.

Mitmed väljendatud mõtted on selgemaks saanud kirjavahetuses rahvusvahelise muinasjutuentsüklopeedia “Enzyklopädie des Märchens” (Göttingen) töötajatega ning olen teinud ka kaks lühemat käiku entsüklopeedia toimetuse juurde, kus paikneb rahvuslike registrite tüüpide konkordants ning arvukas muinasjutualane kirjandusvaramu. Kirjandusega tutvumise seisukohalt on oluline ka Teaduste Akadeemia Välisvahetuse fondi võimaldatud uurimisreisid Helsingisse, töötamaks Helsingi Ülikooli ning *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura* etnoloogilises raamatukogus ja SKS rahvaluulearhiivis. Muinasjuttude erinevate aspektide küsimustes ning töös muinasjutuprojektiga olen korduvalt abi saanud prof Pille Kipparilt (Tallinn), dr Kristi Salvelt (Tartu) ning Pirkko-Liisa Rausmaalt (Helsingi).

Aitäh oma kolleegidele TÜ eesti ja võrdleva rahvaluule õppetoolist, kellelt olen saanud palju tuge. Täna väga oma juhendajat prof Ülo Valku, kellele sageli olen sõandanud kirjutatut anda alles väga viimasel hetkel ning kes selle kõige juures olnud leebelt paikapanevaid mõtteid pakkuv. Töös ilmunud artiklid on ilmunud ajakirjades ja artiklikogumikes, väga suured tänud kõigile toimetajatele, kes on osutanud mõistvat meelt ja püsivust siinkirjutaja pikaldase produtseerimisprotsessi tulemusena vormunud mõtete oskuslikul järelkohendamisel. Aitäh Ene-Reet Soovikule, kes on läbi aja tõlkinud mu artikleid, olles selle juures samuti suisa toimetaja staatuses. Tänuolik olen Eesti Rahvaluule Arhiivile, kuhu talletatud muinasjutud moodustavad töös analüüsitava ainese ning mille töötajaskond neile materjalidele lahkelt ligipääsu ja oma abi võimaldanud on. Paradoksaalne küll, aga ei bakalaureuse- ega tegelikult ka magistratöö äratagemise ajaks polnud ma üldse piisavalt rahvaluulearhiiviga kokku puutunud, tegelik tutvumine arhiiviga ongi teoks saanud alles muinasjutuprojekti käigus. Olen õnnelik, et olen kokku puutunud ja ühe muinasjutuväljaande alal koostööd teinud kutselise jutuvestja Piret Pääriga, kellelt kuulnud jutud on mind aidanud arhiivi muinasjuttudesse paremini sisse elada.

Nagu muinasjutus ikka, kõige tähtsam tuleb kõige lõpus. Minu kõige suurem tänu kuulub mulle lähedastele inimestele, kellelt olen töö valmisaamiseks saanud hindamatut tuge — olgu siis mõtteviiside üle juurdlemisel, sõnastuse selitamisel või lihtsalt nende olemas olemise tõttu. Ja oma lapsi tänan veel lisaks, et nad on andnud mulle võimaluse muinasjuttudega tegeleda ka praktiliselt. Märkimist väärib, et töös käsitletava probleemistiku ja analüüsi seisukohalt on terminil “lapseiga” positiivne, mitte kuidagi vähendav tähendus. Nagu mitmel korral olen täheldanud, võib kaasajal lastemaailma kandunud muinasjuttude puhul olla detailitäpsustusel abi just lastest — kelle muinasjututeadmused on tänu lasteaiapedagoogikale ja kodustele ettelugemistele või jutustamistele kohati hämmastavalt “professionaalne”.

Tartus, november 2004–august 2005

1. IMEMUINASJUTT

1.1. Definiitsioon ja sisu

Folkloori “klassikaliste” žanride hulka kuuluvate muinasjuttude kõige olulisema osa moodustavad **imemuinasjutud**, mis muinasjuttude liigituseks kasutatavas Aarne-Thompson-Utheri kataloogis (2004) on paigutatud numbrivahemikku 300–749 (*Tales of Magic*). Imemuinasjutte on nimetatud muinasjutužanri tuumaks ja raskuspunktiks (vt nt Lüthi 1996: 2). Neis juttudes aset leidvad **imelised** sündmused on andnud nime ka terminile imemuinasjutt, mida kasutati juba Antti Aarne esimeses muinasjutukataloogis (*Zaubermärchen*), samuti on varemalt kasutatud eesti keeles mõistet “nõidusmuinasjutt” (Viidalepp 1959: 392).

Terminit ‘muinasjutt’ kasutatakse folkloristide poolt sõltuvalt kontekstist erineva hulga materjali hõlmamiseks — see võib tähistada igasugust fiktsionaalset rahvajuttu, nii nagu ATU kataloogis (kus katusmõiste ‘muinasjutt’ hõlmab ka naljandeid), konkreetsemalt muinasjuttu või veel kitsamalt imemuinasjuttu². Samalaadne on olukord paljude Euroopa maade teadustraditsioonis. Saksa keeles kasutatakse üldnimetust *Märchen* ka ainult imemuinasjuttude (*Zaubermärchen*, *Wundermärchen*) märkimiseks, sama võime täheldada ka vene keeles (vastavalt *сказка* ja *волшебная сказка*) ning soome keeles (*satu* ja *ihmesatu*).

Ingliskeelses folkloristlikus terminoloogias tarvitatakse imemuinasjuttude kohta erinevaid termineid — *folktale* võib tähendada nii rahvajuttu (sealhulgas naljandeid), konkreetsemalt muinasjuttu või kitsamalt imemuinasjuttu. Kui Aarne-Thompsoni kataloogis on imemuinasjutu kohta kasutatud terminit *Tales of Magic*, mis on üle võetud ka ATU-sse, siis uurijate keelekasutuses võib sageli kohata nii terminit *wonder tale*, saksa keelest otse ülevõetud sõna *Märchen* kui ka väljendit *fairy tale*. Viimasega seoses tuleb märkida, et haldjad pole muinasjuttudes sugugi domineerivaks tegelaskujuks, Bengt Holbek (1987: 450–451) sedastab aga erinevaid termineid kaaludes, et imesid ja üleloomulikku imemuinasjuttudes tema interpretatsiooni järgi ei ole — need on reaalelu sündmuste võrdpildiks ning kuna haldjate puhul on tegu muinasjutule tüüpilise abistajaga, kasutab ta prantsuse *fee*-juttude tõlketraditsioonist pärit terminit³.

Eri autorid on just imemuinasjuttudele tuginedes moodustanud oma muinasjutudefinitioonid. Ameerika muinasjutu-uuriija, Aarne tüübikataloogi täiendaja Stith Thompson on sõnastanud ülevaateosese “*The Folktale*” (1946), et imemuinasjutt liigub ebareaalsesse, imesid täis maailma, kus pole reaalseid kohti ega tegelasi (Thompson 1977: 8).

² Käesolevas töös kasutatakse lühiduse huvides imemuinasjutu tähenduses ka termineid *muinasjutt* ning *jutt*, kui pole teisiti mainitud.

³ Siinkirjutaja on oma käsitluste ingliskeelsetes variantides (sh artikli IV algvariantis) kasutanud Bengt Holbeki eeskujul viimast terminit.

Richard Viidalepp on eesti muinasjuttude antoloogia ülevaateartiklis maininud, et imemuinasjuttudes “esineb imepäraste võimetega tegelasi ning imepäraseid ja üleloomulikke sündmusi” (EMj: 470). Vastandades muinasjuttu teiste žanridele toob Max Lüthi (1996: 6–15) välja, et muinasjuttudele on tunnuslik fiktiivsus, tõeluse ja mittetõeluse kooseksisteerimine, jagunemine mitmeks episoodiks, selge ülesehitus (erinevalt kunstmuinasjuttudest), mängulisus.

Teistest muinasjuttude alaliikidest eristavad imemuinasjutte tegelased ja süžee — loomamuinasjuttudest ja legendilaadsetest muinasjuttudest peategelane (vastavalt loom või piibliaineline tegelane), novellilaadsetest muinasjuttudest imelisemad sündmused. Kui püüda definitsioonides väljatoodud tunnuseid ühekaupa põhjalikumalt iseloomustada, siis muinasjutu fiktiivsus viitab sellele, et juttu ei ole usutud, see on kuulajate ning jutustajate jaoks väljamõeldis. Vendade Jakob ja Wilhelm Grimmi töödest alates ongi rahvajutud jaotatud põhiliselt kahte liiki — usutud jutud ehk muistendid (*Sage*) ning mitte-usutud jutud ehk muinasjutud (*Märchen*). Vaatamata mitmete küsimärgi alla seadmistele, on see jaotus siiani üldise liigituse põhialuseks (uurimisparadigma kohta vt nt Röhrich 1991: 9–26; Beyer 2003: 81–83). Nii seostub muinasjutt, nagu tavainimese jaoks kogu folkloor tervikuna, üsna üheselt väljamõeldisega, valejutuga — seda kasutatakse sarnaselt sõna ‘müüt’ rahvapärasele käsitlusele — kõige väljamõeldu tähistamiseks⁴.

Reeglina seostub argiteadvuses muinasjutuga ka õnnelik lõpp — nii nimetatakse lugusid ootamatust õnnest argipruugis tihtipeale muinasjuttudeks. Saksa uurija Lutz Röhrich on nimetanud muinasjuttu “narratiiviks õnne kättejõudmisest” (Röhrich 1991: 50). Siiski toob ta õnneliku lõpu temaatikat käsitledes lisaks legendilaadsetele muinasjuttudele hulga näiteid ka imemuinasjuttude hulka paigutatud tüüpidest, nagu “Kalamees ja ta naine” (ATU 555), “Kolm maolehte” (AT 612), osad variandid jutust “Vaenelaps käoks” (AT 720), mille lõpule tunnuslik peategelasega juhtuv õnnetus läheb vastuollu arusaamaga “normaalsest muinasjutust” (*samas*: 45).

1.2. Süžeestruktuur ja tegelasrollid

Muinasjutud on küll ajendatud reaalsusest, ent nende kujutusviisile on iseloomulik teistsugune poeetika kui reaalsuse kirjeldamisele. Taanlane Axel Olrik on XX sajandi algul sõnastanud oma tuntud eepilised seadused, mis eepika — ja ka muinasjuttude esitust juhivad — ning mida jutustaja teadlikult või alateadlikult järgib (vt ingliskeelset väljaannet Olrik 1992). Neid oleks ehk täpsem nimetada

⁴ Alan Dundes on 1966. aastal kirjutanud artiklis “Metafolkloor ja suulise kirjanduse teadus” sellist, ka folkloristide poolt kasutusele võetud seisukohta seostada rahvaluulet *valega* või *eksitusega* teravalt kritiseerinud — kui rahvaluule on “eksitus”, siis on rahvaluulealane teaduskraad akadeemilise “rumaluse tipp” (Dundes 2002: 138–139).

seaduspärasusteks, kuid Olriki kasutatud termini otseseks tõlkevasteks on just 'seadus'. Ameerika folklorist Dan-Ben Amos on Olriki käsitluse ingliskeelset väljaannet kommenteerides tõdenud, et Olrik püüdis leida rahvajuttude süžeid kujundavaid seadusi, mis toimiksid sarnaselt loodusseadustega (vt Olrik 1992: vii-viii; Olriki seaduste eestikeelset lühikokkuvõtet vt nt Laugaste 1986: 251–256; Järv 2005a: 56–59). Ka teised XX sajandi silmapaistvad käsitlused muinasjutu seaduspärasuste kohta on lähtunud Olriki töödest — nii Max Lüthi vaatlus juttude stiilist, mis analüüsib jutte “Lohetapja“ näitel (1961), kui Holbeki analüüs, kus ta toob välja seitse muinasjuttude kujundiloome reeglit (Holbek 1987: 435–448, vt ka Laurimaa 1999: 231–236).

Sarnaselt Olriki tööga põhjalikult liigendatud ja üksikasjadeks lahterdatud on Heda Jasoni (1977a) kirjeldus muinasjutumaailma — või folkloorimaailma, tema sõnastuses küll *etnopoetilise maailma* — normidest. Siinkirjutaja arvates on see üks loogilisemaid ja lakoonilisemaid ning samas ülevaatlikumaid folkloorialaseid käsitlusi⁵, muuhulgas on antud ülevaade nii muinasjutu seadustest, jutukangelase omadustest, tema teekonnast siinsest maailmast muinasjutumaailma (“*fairy tale land*”), viimase tunnustest jne.

Juttude ülesehituse käsitlustest on teedrajav Vladimir Proppi analüüs (ime)muinasjutu “morfoloogiast”. 1928. aastal vene keeles ilmunud teos “Морфология сказки” sai läänemaailmas tuntuks strukturalistliku uurimise vaimustuses alles pärast ingliskeelse tõlke ilmumist aastal 1958. Propp tõdes, et tegelaskujud võivad eri juttudes varieeruda, kuid et tegelaste funktsioonid — mida on kokku 31 — on muinasjutus ühed ja samad (tõsi, igas jutus ei esine kõik funktsioonid; vt Propp 1998: 18–51). Samuti on piiratud funktsioonide täitjate tegevusringide (*круг действия*) hulk — need on võrreldavad tegelaskangelaste rollidega ning neid on seitse: **kangelase vastane** (vaenlane, antagonist), **kinkija** (ka doonor, annab või loovutab võluvahendi), **abistaja** (aitab puudust kõrvaldada), **kuningatütar ja tema isa** (Proppil ühes rollis), **lähetaja** (teelesaatja, jutu algul kangelase ees seisvast probleemist teadaandja), jutu **kangelane** ise, **valekangelane** (püüab asuda kangelase asemele) (*samas*: 60–61). Iseenesest lihtne tõdemus, et kõik muinasjutud on taandatavad ühtsele skeemile, on toonud kaasa suurel hulgal käsitlusi kõikvõimalike žanride ja vormide analüüsijatelt.

Ka imemuinasjutu (*волшебная сказка*) definitsioon on Proppi käsitluses avatud strukturalistlikult aluselt. Järgmises muinasjutte käsitlevas teoses “Imemuinasjutu ajaloolised juured” (1946) piiritleb ta oma uurimisaine süžeesstruktuuri lühikirjelduse kaudu: need on jutud, mis algavad mingi puuduse või häda tekitamisest või soovist midagi saada, läbivad kangelase lahkumise kodunt ja kohtumise kinkijaga, kes kingib mingi imevahendi või abilise, kelle abil leitakse otsingute objekt, edasi toimub kahevõitlus vastasega, tagasitulek ja põgenemine, millele sageli järgneb komplikatsioon (Propp 1998: 115).

⁵ Hiljem arendab Jason oma vaateviisi edasi analüüsis “euro-afro-aasia” kultuurile omasest etnopoetikasüsteemist (Jason 2000).

Erinevad teoreetikud on pidanud Proppi mudelit küll liigselt lihtsustavaks. Näiteks Soome uurijad Satu Apo ja Juha Pentikäinen (1974) on näidanud, kuidas mitte sugugi kõik muinasjutud ei ole sellele skeemile allutatavad — ennekõike sobivad sinna alla maskuliinsed (meespeategelasega) muinasjutud. Ka Heda Jason on muinasjutusüžeele liigitamisel üheks lähtealuseks võtnud peategelase soo. Imemuinasjutud kuuluvad tema liigituses enamasti kas maskuliinse või feminiinse struktuuriga muinasjuttude alla, kolmanda liigina toob ta välja “tasu ja karistuse” (*reward-and-punishment*) muinasjutud, mille puhul võib peategelane olla nii mees kui naine⁶ (Jason 1977: 39–40).

Süžeestruktuuri analüüsi edasiarenduseks meile lähedase materjali põhjal on Satu Apo vaatlus “*Ihmesadun rakenne*” (1986, inglise keeles 1995). Apo viitab varasemate autorite süžeejaotustele (Eleazar Meletinski, Heda Jason, vrd kokkuvõtvat tabelit Apo 1995: 68–69), eristab neli süžee tüüpi ja jälgib ka tegelasrolle (aktante) ning nende täitjaid (aktoreid). Bengt Holbek jagab muinasjutte maskuliinseiks ja feminiinseiks ning eristab kummalgi veel kaks alaliiki, lisades süntagmaatilisele arengureale ka paradigmaatilise — tegelaste liikumise ja opositsioonid kolmel tasandil: madal-kõrge, naine-mees, noortäiskasvanud (Holbek 1987: 410–434).

Imemuinasjutt algab tüüpiliselt reaalsusest, kuulajale ja jutustajale omasest keskkonnast ning asub üle mittereaalsesse, fiktsionaalsesse maailma (vt ülesehitusest lühikirjeldusi nt Lüthi 1996: 25–26; Järv 2005a: 53–55). Enne põhiülesande täitmist läbib kangelane mingisuguse katse — Propp märgib seda süžeeosa funktsioonidega 12–14 (kinkija ilmumine — kangelase reaktsioon — imevahendi omandamine). Vastav osa, kui see jutt esineb, annab muinasjuttudele sageli moraalse dimensiooni, siin leiame kangelase rõhutatult hoolitsevat suhtumist teel kohatud vanadesse ja väetitesse inimestesse. Ilmselt peitub selle rõhuasetuse taga ka asjaolu, et muinasjuttuvestjad on sageli olnud vanemad inimesed, kuulajateks aga noored. Tänapäeva ühiskonnas, kus tulevikus heaolu püütakse tagada pensionifondidega, võib olla raske mõista mõtteviisi, mis sundis inimesi lootma vanaduspõlves lastele. Laste abi polnud ometi automaatselt kindlustatud, ka endisaegses ühiskonnas tuli selle eest võidelda. Nii on sageli muinasjuttu põimitud arusaamu sellest, et kangelane peab üht- või teistviisi õigesti käituma, vanema inimese suhtes hoolivust üles näitama. Kui kangelane on seismiselt kvaliteetne, saab ta selle eest ka mingisuguse tasu. Kui kangelasel läheb hästi, siis vastasel vastavalt halvasti, nii nagu kangelane saab äärmiselt kõrge hüve, nii saab ka “halb” tavaliselt iseäranis jõhkralt karistada.

Muinasjutt on suutnud läbi aja rääkida lihtsas keeles ja otse, rääkida olulistest asjadest ja samas ka õpetada, ilma et see kellegi tundeid riivaks. Tundub, et just oma süžee ning kujundikeele universaalsuse tõttu lubab muinasjutt nii üht kui teist, meelelahutust ja õpetust, oskuslikult jutustatuna (või

⁶ Neljandasse rühma — karnevalilike muinasjuttude hulka ATU imemuinasjutud ei kuulu, nende puhul on tegu nõ imemuinasjuttu paroodiaga — nagu nt “Vahva rätsep” (ATU 1640).

raamatusse raiutuna või filmiks lavastatuna) nii lapse kui täiskasvanu hinge-
keelte puudutamist ja emotsionaalset nautimist.

1.3. Liigitus ja mõisted

Kui rahvapärased, eemilised, naturaalsed kategooriad ei ole nii mõnigikord vastavuses teadusliku liigitusega (vrd Jason 2000: 30), siis muinasjutt, erinevalt muistendist (mis on folkloristide poolt loodud termin), on jutustajate teadvuses olnud ilmselt üsna selgelt piiritletud žanr. Mulle tundub, et muinasjuttu võib pidada mitte ainult konkreetseks **palaks** selle sõna arhiivis kasutatavas tähenduses, vaid ka pärimusteoseks, omaette jutuks. Kui Ülo Valk kinnitab kuradimuistendeid analüüsid, et pealkiri on “reeglina rahvaluulekoguja lisand ega kuulu esituse juurde” (Valk 1998: 23), siis muinasjuttude puhul võime täheldada vastupidist tendentsi. On endastmõistetav, et arhiivi jõudnud kirjalikes tekstides, mis ongi juba võrreldavad kirjalike teostega, kannavad muinasjutud koguja lisatud pealkirja. Muinasjuttude puhul võib aga pealkirjastamist sageli täheldada ka informantide eneste juures suulises kõnes esitamise eel, tihti on pealkiri pandud näiteks peakangelase järgi. Tõsi, peakangelase järgi jutule nime andmise põhjuseks võib olla ka uuemast kirjakultuurist õpitud väljendusviis. Ent ometi võime täheldada, et pealkirjastamine on sellele žanrile ka suulises esituses tunnuslik.

Folkloristide žanrijaotusel on teised eesmärgid kui rahval ning siin on rahvusvahelise võrdluse huvides tark kasutada analüütilisi, nn ideaalžanre (uurijate loodud mõttelisi konstruktsioone žanreist). Lauri Honko on ameerika uurija C. Scott Littletoni vastanduse põhjal loonud “žanrikasti”, kus ta paigutab ideaalžanrid kahele teljele: fabuleeritud ja argitegelikkuse teljele ning püha ja profaanse teljele. Viimasel teljel peab ta “kõige kaugemal argitõelisusest” olevaks lisaks müütidele ka muinasjutte (Honko 1980: 23–24).

Siiski lähendab muinasjuttude kontseptsiooni teadlaste ja “rahva” arusaamades see, et ‘muinasjutt’ on nn naturaalne žanr. Võrdluseks olgu toodud Setu alal kasutusel oleva rahvapärase jutuvaramu põhiliigitus kaheks: folkloristliku muinasjutuga osalt võrreldav rahvapärane žanr on *jutus*, mille oluliseks eristavaks tunnuseks on jutu pärinevus muistsest ajast — *jutusõ* sündmused on toimunud “vana ilma aigu”. Sellele vastandub kaasaegseist sündmusist kõnelev *jutt* (vt SLM: 12). Samas on uurija Kristi Salve välja toonud, et teatud mõttes on *jutus* jälle kitsam mõiste kui muinasjutt, näiteks on eitanud rääkijad mõne muinasjutu nimetamist *jutuseks*, kuna selles olevad sündmused on ilmselt toimunud “uue ilma aigu”.

Eesti alal markeerib varasemates arhiivtekstides muinasjuttu sageli termin “vana aja jutt”. Ka ekspeditsioonil Siberisse Orava külla (vt lähemalt IV: 107–108) selgus, et seal kasutatigi muinasjutu kohta rahvapärast terminit “vana-

aoline jutt”. Kuigi informandid tundsid ja tarvitasid ka mõistet “muinasjutt”, tõi just esimese termini kasutamine kaasa muinasjuttude rääkimise, mis näitab, kui võrd tähtis on kogumisel rahvapärase terminoloogia tundmine. Pärastpooled oletasime, et ekspeditsioonil oleks õnnestunud muinasjutte koguda märksa enam, kui oleksime taibanud kohe algusest peale kasutada rahvapärast terminit.

Teisalt on *jutust* ja *juttu* eristavaks kriteeriumiks loo usutavus, näiteks vastandab informant Maria Valge 2004. aasta välitöödel *õiget juttu* ja *jutust*⁷. Ka rohkelt muinasjutte teadnud informant Ksenja Mürsepp on kasutanud vastandust, et jutuseid uskusid lapsed, suured aga mitte, kusjuures tütar täpsustas, et neid ei usutud⁸. Teisel kogumisel tema juures selgus, kuidas kuradi poolt vaeslapse saunas kosimise lugu (ATU 480A) arvatud varemalt “õigeks jutuks”, nüüd peetakse seda aga muinasjutuks (selle muinasjutu puhul ongi tegu ilmselt tugevat usundilist tausta omava narratiiviga, vt ka IV: 102–103, VII: 551–552).

Folkloristid on muinasjuttude liigituseks varsti juba sajandi kasutanud Antti Aarne poolt alustatud tüübikataloogi (1910), mida hiljem täiendas Stith Thompson (AT, 1928, teine, omakorda muudetud trükk 1961). Kataloogi uus, täiendatud trükk ilmus sakslase Hans-Jörg Utheri toimetatuna 2004. aastal (ATU). Käesoleva töö aines, imemuinasjutud, moodustab ATU kataloogis vahemiku 300–749. Juhin kohe tähelepanu sellele, et tegelikult pole aines selles vahemikus päris homogeenne. Bengt Holbek (1987: 160–161) on välja toonud, et imemuinasjuttude hulgast tuleks välja arvata nn lastemuinasjutud, mis on natuke teismoodi ülesehitusega, samuti mitmed muistenditekstid jne (vt lähemalt ptk 3.2).

Mõiste **muinasjututüüp**, mille eristamine on siinse töö seisukohalt kandva tähendusega (töös kasutan sageli nimetust *jututüüp* või lühemalt *tüüp*), on samuti ambivalentne. Mõiste on kasutusele võetud ajaloolis-geograafilise koolkonna poolt (vt Aarne 1913, Jason 2000: 24–25), Aarne (1913) defineeris tüüpi kui sarnaste lugude kogumit, millel on üksteisega geneetiline suhe — kõik sama tüübi lood on pärit ühest, kellegi poolt välja mõeldud jutust. Aarne tööd jätkanud Stith Thompson määratleb tüüpi kui traditsioonilist juttu, millel on sõltumatu eksistents, mis võib ilmuda iseseisva jutuna ning ei sõltu ühestki teisest jutust (Thompson 1977: 415–416). Sellisena on tüüp folkloristi abstraktsioon, mis baseerub paljudele individuaalsetele variantidele (tekstidele) ning on algselt loodud juttude geneetilise sideme kindlakstegemiseks (Goldberg 1997: 47). Antti Aarne poolt esimeses tüübikataloogis kirjeldatud süžeed, mida hilisemad uurijad on täiendanud, on paika pandud ikkagi vaid piiratud materjali põhjal — oma esimesed tüübikirjeldused konstrueeris Aarne Soomest kogutud rahvajuttude, taanlase Svend Grundtvigi poolt korrastatud taani muinasjuttu-materjali ning vendade Grimmide muinasjuttude põhjal (Aarne 1910: iv).

⁷ ERA, MD 353 (3) < Setu, Kiksova k — R. Järv, E. Pomozi < Maria Valge, snd 1918 (2004).

⁸ ERA, MD 98 (5–6) < Tartu I < Setu, Pankjavitsa v, Kuuraköstõ k — R. Järv, M. Metsvahi < Ksenja Mürsepp, snd 1911 (2001).

Aluseks olnud juttude valik oli piiratud ning juhuslik, mistõttu on nende tekstide ümber rajatud tüpologia ikkagi mõneti sporaadiline. Uurijad on välja toonud, et kui näiteks Grimmidel oleks valiku aluseks olnud teised tekstid, oleks Aarne esialgsesse kataloogi sattunud teistsugune valik tüüpe (vrd nt Jason 1972: 42). Nii on Thompson kataloogi teises väljaandes tõdenud, et Aarne kataloogis ei olnud praktiliselt üldse kasutatud jutte Lõuna-Euroopast ning Aasiast (Aarne-Thompson 1961: 5), tema on püüdnud kataloogi haaret laiendada, esitades ainekst tõepoolest “Irimaast Indiani” (*samas*: 7)⁹.

Kataloogi on kritiseerinud paljud autorid, näiteks on mitmed folkloristid tüübi mõistet pidanud üldse määratlematuks (vrd Holbek 1987: 242–250). Ise põhjalikult jututüübi “Kolm apelsini” (ATU 408) variante analüüsinud Christine Goldberg tõdeb soome meetodi kasutatud põlvnemiskontseptsiooni analüüsides, et suuliste tekstide jutustajal pole mingit sundust tüüpi järgida — ta võib võtta tegelaskujusid ühest allikast, süžee teisest, jutustajat huvitab vaid see, et jutt hästi (huvitavalt) välja tuleks (Goldberg 1997: 28).

Teadlaste jaoks ei ole rahvusvaheline tüübikataloog mõistagi mingi ammen-dav abinõu juttude uurimiseks, vaid pigem just abinõu järgneva analüüsi jaoks, võimalus ja viis üksteise ainesele viitamiseks ja võrdlemiseks — teatud süžee olemasolust üleüldse ja selle levikust teabe saamiseks. Algselt oli tüübirühmast 327, milles õde ja vennad sattuvad vanapagana või muu vastase juurde, Grimmide kogumikus leiduvate tekstide põhjal välja toodud ainult kaks alatüüpi: “Hans ja Grete” (ATU 327A) ning “Seitse venda” (ATU 327B). Pärast tüübi 327C “Kurat viib poisi kotis koju” tüpoloogias kirjeldamist 1920. aastal Maurits Meyeri poolt nime all “*Child in the Sack*” (“Laps kotis”), tuvastati ka teistel maadel arvukalt tüübi variante, nii et ATs on viited juba sajakonnale variandile (Goldberg 2003: 36). Samalaadne on lugu Setus tuntud jututüübiga “Haukuv koerapea” (ATU 572*, folkloristid kasutanud ka nimetust “Kuninga-tütrel meelitamine”) — tüüp puudub Aarne kataloogis, on Aarne-Thompsoni kataloogi võetud alles eestlaste järgi ning selle kirjeldus on võimaldanud järgnevalt tuua paralleele Soomest, Lätist ja Leedust (vt ka SLM 177). ATUs on sellele tüübile lisandunud veel soomerootsi, liivi, kreeka ja gruusia variandid.

Kõige selle pärast on mõistetav, et olgu kriitika kataloogi suhtes milline tahes, nagu tõdeb Arvo Krikmann naljandivaatluse juurde asudes ning teiste autorite kriitikale lühidalt viidates, pole süsteemile tekkinud “konkurentsivõimelist alternatiivi, hoolimata folkloristliku teooria vahepealsest arengust” (Krikmann 2003: 163). Sellest annab tunnistust ka uue ATU kataloogi kui niisuguse ilmumise fakt uuel aastatuhandel. Nagu folkloori mõiste puhul, nii on ka juttude tüübikataloogis varasemale, “staatilisele” kontseptsioonile (vrd Jaago 1999) vastanduvalt rõhutatud tüübi dünaamilisust — kui varem kasutatud jutu-

⁹ Tuleb küll kohe lisada, et Eesti puhul pole AT kataloogi tüüpide vähene represen-tatiivsus probleemiks olnud, kuna meie muinasjutuaines on kataloogis hästi esindatud Aarne enda poolt XX sajandi kahekümnendatel aastatel Hurda kogu muinasjuttude liigitamise tõttu (Aarne 1910).

tüüpi “mineviku elutule ainesele” viitamiseks, siis uus tüübikontseptsioon on koostaja sõnutsi märksa paindlikum (*flexible*), ning tüüpi “võib integreerida uutesse temaatilisse kompositsioonidesse ja meediasse” (Uther 2004: 8). Samas toetub kataloog väljakujunenud uurimis- ja viitamistraditsioonile, seepärast pole ka ATUs endiste numbrite osas väga kardinaalseid muudatusi tehtud, kui see just hädatarvilik pole olnud. Siiski ei tarvitse see põhimõtteliselt tähendada, et tulevikus ei võiks näiteks kataloogi senine — tegelastekeskne — alaosadeks jagamise käsitlus muutuda ning folkloristikas elujõu saada sootuks teistsugune liigitusalus.

Peale folkloristide kontseptsiooni on jututüübist olemas ka rahvapärane kontseptsioon. Nii nagu rahvas ise jutte pealkirjastab, nii liigitab informant süžeed üldise tegevuskäigu alusel. Näiteks selle kohta olgu toodud kõigile tuttav väljend “Tuhkatriinu”-lugu, mille all mõeldakse kõiki lugusid, mis arenevad samal moel: vaene ja silmapaistmatu (nais)kangelane saab ootamatult kuulsaks ja rikkaks (vrd ka Apo 1995: 23–25). Kuigi toodud näites on ilmsesti väljendi taga suuresti süžee levimine kirjanduses, ei paigutu liigitus tüüpideks ikkagi rahvapärases mõttes tühjale kohale, vaid toetub jutustajate poolt loomuldasa sündivale eristamisele.

Konkreetsete muinasjututüüpide piiritlemisel on töös üldjoontes lähtutud Aarne-Thompson-Utheri kataloogis (ATU) fikseeritud kirjeldustest. Töö lõpus on esitatud siinsetes käsitlustes viidatud jututüüpide register. Mõnedel juhtudel erinevad selles kasutatud nimed ATU kataloogis toodutest — igal rahval, lähtuvalt omaenda juttude tüübikoosseisust ja sisust, on mõistlik kasutada oma tüübinimesid. Ka näiteks Pille Kippar on eesti loomamuinasjuttude tüübikataloogis kasutanud “eesti muinasjuttudele võimalikult adekvaatseid” nimetusi — isegi kui need rahvusvaheliste tüübinimedega vastuollu lähevad (Kippar 1986: 11). Oluline on küll teadvustada, et tüübimäärangud on mõneti subjektiivsed, kuivõrd juttude tüübikuuluvus määratakse tüübikataloogi kirjelduse, teksti läbilugemise ning uurija varasemate teadmiste põhjal.

Kolmas töös sagedasti kasutatav mõiste on **tekst**. Kuigi suuliselt on muinasjuttu mõistagi esitatud jutustusena, sunnib arhiiviainese põhimass keskendumine ennekõike tekstile, kirjapandud üksusele. Seepärast on järgnevalt mõnikord kasutatud sõna tekst, sõltuvalt kontekstist ka suuliste esituste kohta, tähenduses ‘jutustatud esitus’. Teksti puhul tuuakse välja eri tasanditena süvastruktuur ja pindstruktuur. Heda Jason eristab folklooris nelja tasandit: sõnastus, tekstuuri, jutustamine ja esitamine (*wording, texture, narration, dramatization*) (Jason 1977c: 100), seejuures tekstuuri all peab ta silmas põhiliselt poeetika välja: nii proosa kui värsi prosoodilisi jooni, žanri stiili. **Tekstuuri** ehk pindstruktuuri all on mõistetud tavaliselt keele poeetilisi vahendeid, nagu alliteratsioon, riim jne, mõnikord ka meetrikat (FEBCT: 791). Siinses töös kasutatakse mõistet tekstuuri laiemalt, selle all mõistetakse järgnevalt iga jutustaja esituse detaile, konkreetsete tegelaskujude jm üksuste realisatsiooni jutu sõnastuses.

1.4. Muinasjutud ühiskonnas

Kui mitmeid folkloorižanre võib olla teatud juhtudel raske tabada — näiteks on muistend selline jutuliik, mida nagu muuseas räägitakse —, siis muinasjutt on selgelt omaette üksus, kunstiline jutt, mis ei saa kõnevoolu “ära uppuda”. Selles suhtes on muinasjutu staatus teistsugune võrreldes näiteks paljude produktiivsete argielujuttudega. Võime oletada, et muinasjuttude esitussituatsioon välitöödel ebaloomulikus — “räägi-folkloristile-lugu”-situatsioonis on traditsioonile lähedasem kui näiteks kogumisel informandilt muistendi, uskumusolendi kirjelduse või vanasõna nõudmine — muinasjutte ongi kogu aeg **esitatud**. Iseküsimus on, kuivõrd representatiivne on see žanr tegelikult käibiva folkloori hulgas. Rahvaluulekogudes on muinasjutt olnud esindusžanriks, mida on XIX sajandi kogumisest alates ikka hierarhilisse kõrgusesse tõstetud. Samas on viimase aja uurijad välja toonud, kuidas ka varemalt on tavalisema folkloorse jututraditsiooni moodustanud hoopis igapäevasem aines — lapsepõlve noorusmälestused, pajatused külasündmustest jne (vt Schenda 1993: 265–266). Folkloristide väärtushinnangute tõttu talletati aga rahvaluule kogumise algusaegadel jutupärimusest ennekõike muinasjutte ning tehti seda hiigelhulgal. Herderi ning ta tormi-ja-tungi aegsete järgijate huvi antikviteedi, rahva minevikupärandi, vastu kandus edasi arvukatesse XIX sajandi uurimustesse. Selleaegset uurimist on sageli nimetatud pöördumiseks tekstidest väljapoole — ei analüüsitud mitte folkloristlikku teksti, vaid pigem selle **taga** olevaid uskumusi, psühholoogilisi, sotsioloogilisi, kultuuriajaloolisi ilminguid (vt nt Piela ja Rausmaa 1977: 87; Honko 2000: 4–7). Paljudes uurimustes oli pilk pööratud mineviku rekonstrueerimise poole, juttudes peegelduvate endisaegsete kujutelmade tõlgenduse poole. Sellest alates olid muinasjutud folkloori hulgas esiplaanil sajand ja enam, nende koht oli folkloristide väärtushinnangutes kindel. See on taganud neile ka tähelepanu kogumistööel ning hulga sellealaseid uurimusi. Head ülevaated on erinevatest muinasjutu-uurimise lähtekohtadest andnud Max Lüthi (1996: 63–130) ja Bengt Holbek (1987: 23–45, 219–399), Eesti kohta Pille Kippar (1996). Kuna käesoleva töö artiklid käsitlevad muinasjutu-uurimise eri aspekte, siis on iga osa seisukohalt olulisi uurimusi käsitletud vastavates artiklites ning siin neil pikemalt ei peatuta.

Rahvajuttudest, mida koguti XIX sajandil, moodustavadki toleaegetes euroopa rahvaluulekogudes muinasjutud ja muistendid suure osa. Samas pole muinasjutt olnud endisaegses ühiskonnas sugugi midagi igamehe-vallatavat. Seda kinnitab juba Holbeki (1987: 405–406) esimene kuuest teesist muinasjutu kohta — erinevalt muistenditerääkijatest olid muinasjutuvestjad spetsialistid; nende hulk pole olnud läbi aja eriti suur. Võime oletada, et ilmselt teadsid jutte küll paljud, aga meisterlikke rääkijaid pidi kuulamas käima naabertalus või -külaski.

Teine Holbeki tees toob välja, et muinasjutud olid ennekõike täiskasvanute jutud, neid räägiti täiskasvanute poolt ja täiskasvanutele. See seisukoht tundub

raskesti usutav näiteks Grimmide kogumiku suunitlust ja sisu arvestades. Holbek aga kinnitab taani ainesele toetudes, et enamalt jutustati lastele pigem vaid mõnda alaliiki — looma- ja vormelmuinasjutte (vt Holbek 1987: 172–173, 405). Kinnitust sellele võime leida ka eesti teistelt rahvastelt, Kristi Salve on märkinud vepsa materjali põhjal, et sealgi on sarnane jaotus — täiskasvanud on eelistanud kuulata pikki, paljude episoodide ja seiklustega imemuinasjutte, novellilaadseid muinasjutte ja naljandeid (mis mõnikord sisaldavad ka erootilisi motiive) — nende kõigi rääkijaks olid pigem mehed. Lastele seevastu jutustati valdavalt loomamuinasjutte või lihtsamaid, lühemaid ja ka didaktilisi imemuinasjutte (nt ATU 480 “Vaanelaps ja peretütar” — Salve 1998: 125).

Et muinasjutud on varemalt kuulunud lihtrahva täiskasvanupärimusse, siis on neile sageli tunnuslik kohati jämedakoelinegi otseütlemine viisil, mis tänapäeva muinasjutukirjanduses tavaks ei ole. Marina Warner (1995) on toonud näiteid, kuidas sentimentaalse “Tuhkatriinu” kirjanduslike töötluste varjus on kangelaste nimedena tuha-liitega rahvapärimuses märksa robustsemad, keha alumise poole elementidele viitavad hüüdnimed, mida nii Basile kui Perrault on pehmenanud¹⁰. Nii nende kui vendade Grimmide “Laste- ja kodujuttude” tulemusena muutus seni lihtrahva räägitud pärimus ettelooetavaks ka väikekodanluse perekonnaringis ning raamatuisse jõudnud muinasjutud kaotasid oma kohati tahumatu väljenduslaadi¹¹.

Vahemärkusena olgu tähelepanu juhitud, et läänemaailma muinasjuttukäsitlused keskenduvadki sageli Grimmide kogumiku kanoonilisele kahesajale muinasjutule (ning kümnele legendile). Märkimist väärib aga, et pole põhjust nende kogumikus esitatud muinasjutte pidada ehtsaks folklooriks, kuna tegemist on nii rahva suust kogutud kui kirjandusest pärinevate juttude põhjaliku ümber-töötusega (vt mitmekülgset ülevaadet Grimmide kogumiku rahvalikkuse ja representatiivsuse probleemidest nt Dundes 1989, ka Goldberg 1997: 58)¹².

Folkloorižanride hierarhiasse tuli muutus XX sajandil, mil folkloristid teadvustasid ka hulga muude folkloorsete jutuliikide olemasolu. Linda Dégh on 1989. aastal kirjutanud artiklis rõhutanud, kuidas “klassikaliste folkloorižanride näilisele allakäigule” järgnes arusaamine, et inimese loomuses ongi luua lugusid

¹⁰ Warner seondab tuhas istuva ema kaotanud tüdruku kuju keskajal esineva leinaaja kombega, mil leina märgiks ei pestud ega kasitud (vt Warner 1995: 206–207).

¹¹ Siiski on rahvaluulekogudesse jõudnud tekstid säilitanud kohati ka väga ebakonventsionaalseid ütlemissi ja kujutlusilte — nt sarnased peenutsemata hüüdnimed leiame ka “Tuhkatriinu” eesti variantidest.

¹² Eesti uurijatel on Grimmide muinasjutud jäänud seni peaaegu käsitlemata, osalt ehk seepärast, et väga pikka aega enamikku Grimmide muinasjuttudest eesti keelde tõlgitud ei olnud. Enam-vähem täisväljaandes ilmusid Grimmide muinasjutud kolmeköitelise kogumikuna alles aastatel 1993–1997 (GMJ). Paraku on tõlkes mitmeid ebatäpsusi (vt Rato 1998) ning ka kanoonilisest kahesajast jutust on puudu kokku kaheksa lugu: “Neitsi Maarja laps” (KHM 3), “Käblik ja karu” (KHM 102), “Surisärgike” (KHM 109), “Jonnakas laps” (KHM 117), “Varastatud heller” (KHM 154), “Varblane ja ta neli poega” (KHM 157), “Eva erisugused lapsed” (KHM 180) ning “Viljapea” (KHM 194).

meie ümber olevast maailmast ning et selliseid lugusid on ebaproportsionaalselt palju võrreldes nendega, mida saab klassifitseerida traditsiooniliste proosažanride alla (Dégh 2003: 10–11). Tegelik folklooripärand on žanriliselt määratult mitmekülgsem, kui see aimub Grimmide põhivastandusest. Samamoodi on folkloristid jätkuvalt üle vaadanud määratlust, mida folklooriks pidada ning loobunud nn vana-paradigmast, kui varemalt on folkloori seostatud vana ja hääbuvaga, siis tänapäeval seostub see meid kõikjal ümbritsevaga. Samas on tavateadvusesse see minevikule viitav kontseptsioon ikka jäänud, Mare Kalda (2003) toob välja, et muistenditega seostuva sõnavara ja tähendusväljade puhul surub tänapäeva ajakirjandus folkloorikäsitlusele ikka peale teatud koodi, kasutades märksõnu *vanaaegne, esivanemad, unustatud, maaelu, tolmunud arhiivid, rahvariides memmed* vms (Kalda 2003: 99). Ka folkloristi jaoks on olnud vanaaegse nõutamine kood, mida välitöödel läbi aja küsimisel kasutatud. Ikka on informantidelt uuritud, mismoodi **minevikus** on jutustatud, milliseid jutte vanast ajast teatakse.

Võib tunduda, et siinse töö ainese seisukohalt pole muutused olulised ning et suulise pärimusena räägitavate muinasjuttude puhul pole kood muutunud. XX sajandi keskpaigast alates on muinasjutud käibelt jõudsalt taandunud ja kandunud teistesse meediavormidesse. Mall Hiimäe (1978:116) arutleb Kodavere jutupärimust käsitledes, et kuivõrd pikemaid pajatusi räägitakse endistviisi, ei saa muinasjuttude taandumise põhjuseks pidada nende pikkust, vaid pigem ikkagi nende sisu. Kuigi muinasjutt on oma olemuselt jutustus fiktiivsetest asjadest, on selle alustuseks ja aluseks jutustaja ning kuulajate kaasaeg, jutu algusega identifitseeritav lähtesituatsioon. Kuna muinasjutusüžee tüüppegelased ja tüüplähtesituatsioonid — tihti kolmelapselise pere noorim poeg või võõrasemad ja -õdede kiusatav vaeslapses tüdruk oma talutöödega — ei paku enam seesugust äratundmiskogemust, on igati mõistetav, et need vajavad tänapäevase kuulaja kõnetamiseks nii algussündmuste kui edasise sisu tõlkimist kaasaja keelde.

Peamiselt seostub muinasjutt tänapäeval ühiskonnaliikmete teadvuses lühiajalise lapsepõlvkogemusega, aktiveerudes täiskasvanueas ainult teatud aegadel. Sageli võime muinasjutte kohata näiteks nn jõulufilmide kategoorias — need on muinasjutulised sarnase struktuuriga koguperefilmid (Höfig 1990: 40). Tulevik viibki muinasjutud ilmselt sagedamini tele-, kino- ja arvutiekraanile kui jutustamisesitusse ning uued väljendusvahendid sunnivad traditsioonilisi süžeid tuntavalt muudetud kujul kasutama¹³. Seetõttu võib tunduda, et ka endisaegsete tekstide endisaegne tekstikeskne vaatlus pole enam sel moel vajalik. Raamatutes leiame peamiselt kirjanduslikke muinasjutte, Eestis nagu mujal Euroopas ilmuvad Grimmide, Perrault' jt muinasjutukogumikud sageli lihtsustatud

¹³ Kuna paljud süžeed on lasteraamatutest kõigile tuttavad, võimaldab see edukas olla näiteks postmodernistlikel muinasjuttudel, kus varasemat traditsioonilist ainet uuel moel ümber miksitakse, olgu kinos (“Shrek”), kirjanduses (tuntud kaasaegseks esindajaks Angela Carteri muinasjutu-ümberkirjutused) või teatrilaval (vrd eesti autori Urmas Vadi “Lendav Laev”).

sõnastuses, tihti rohkete piltidega ja angloameerika kultuurist pärinevate ümberjutustustena. Kõige sagedamini ja valdavalt aga leiame muinasjutte ilmuvat meie ümber teleseriaalides, kaasaja põnevus- või romantilistes filmides.

Vastukaaluks nuditud või kardinaalselt ümber töötatud esitustele leiame küll ka suundumusi taasaratada elavat jutustamist, Euroopas on alates 1960test teatud kõlapinna leidnud “uued jutuvestjad”, oma auditooriumiks “haritud noore linnapubliku” valinud esitajad (vt Görög-Karady 1999: 227). Ka Eestis on juba viisteistkümmend aastat edukalt endisaegset jutumaailma kuuldavaks tehtud nii täiskasvanutele suunatud muinasjutukoolituse kui eri kohtades loodud jutu-klubide kaudu (vt Päär 1999).

Tööd lugedes tekib seepärast kindlasti korduvalt küsimus, kuiõrd muinasjutužanr on kuulaja jaoks oluline kahekümne esimesel sajandil. Kui Madis Arukask esitab regilaulu käsitleva monograafia sissejuhatava peatüki pealkirjas — rõhulises positsioonis — eelduspärase ja samas uurimisteemade puhul vähepäritud küsimuse: “Kui palju regilaul meid täna kõnetab?” (Arukask 2003: 9), siis sellist küsimust tuleb aina ja alatasa küsida tegutsemisel mistahes sellise “vana” folkloorižanriga. Nagu näitavad aga needsamad seriaalid või seiklusfilmid, kõnetab meid ilmselt nende taustaks olev mõttelaad ja ülesehitus: muinasjutud ning neile toetuvad sarnase struktuuriga kaasaja muinaslood kannavad edasi üldist arusaama, et ka lihtsal inimesel võib ikka ja alati minna hästi.

2. MUINASJUTUPROJEKT JA SELLE TAUST

2.1. Muinasjutuprojekti eesmärgid

Eesti folkloorikogumise suurkuju Jakob Hurt seadis omal ajal rahvuslikuks eesmärgiks kogu kogutud rahvaluule avaldamise trükis “Monumenta Estoniae Antiquae” sarjas ning seda tööd on järgemööda folkloristide poolt tehtud — ilmunud on regilaulude, muistendite, vanasõnade ja mõistatuste köiteid. Eesti muinasjutuvaramu mahukust ning kaasaja elektroonilise publitseerimise võimalusi arvestades ning teisalt teiste rahvaste muinasjuttude tüübiantoloogiaid silmitsedes (nt Rausmaa 1988) tekkis plaan koostada ja avaldada EKM Eesti Rahvaluule Arhiivi kogutud imemuinasjuttude põhjal teaduslik tüübiantoloogia, mis annaks ülevaate kõigist eesti imemuinasjututüüpidest. Töö teostamiseks tuli aga eelnevalt täita kaks ülesannet, mis olid veelgi mahukamad: sisestada arhiivi käsikirjalised muinasjututekstit tekstikorpusesse ning korrastada imemuinasjuttude senine tüpologia. Nende kolme ülesande täitmiseks loodi 1999. aastal TÜ eesti ja võrdleva rahvaluule õppetooli muinasjutuprojekt.

1918. aastal oli ilmunud soomlase Antti Aarne koostatud eesti muinasjuttude ja muistendite tüübikataloog J. Hurda rahvaluulekogus sisalduva materjali põhjal (FFC 25). Pärast Aarne alustatud tööd süsteemi loomisel olid Eesti Rahvaluule Arhiivi muinasjutte tüpologiseerinud Walter Anderson ning Oskar Loorits, nõukogude ajal Herbert Tampere. Suuresti tehti täiendustööd väljaande “Eesti muinasjutud” ettevalmistamise ajal (ennekõike Ingrid Sarv). Ainus tervenisti korraldatud tüpologia oli valminud loomamuinasjuttudest (ATU1–299) ning ilmunud ka trükis (Kippar 1986). Kartoteegi muus osas oli paraku korraldatud üsna ebaühtlane, sageli olid folkloristid teinud otsustuse teksti tüübikuuluvuse kohta üliõpilaste või abitöölise poolt paberile kirja pandud konspekti põhjal, mis võis aga tingida näiteks kontaminatsiooni või hoopis eripärase süžeearenduse märkamata jäämise.

Muinasjutuprojekti esimeseks suuremahuliseks ülesandeks sai kõigi käsikirjaliste imemuinasjuttude formeerimine tekstikorpuseks (edaspidi “**tekstikorpus**” või “**korpus**”). Selleks tuli kõik käsikirjalised tekstid dešifreerida ning sisestada arvutisse. Kaasaja nõudeid arvestades ei tulnud kõne allagi piirduda pelgalt tekstide läbivaatamise ja kuitahes põhjaliku konspekti tegemisega, vaid seatud sai eesmärk tekstid digitaliseerida, kuna lähitulevikus tulnuks see samm astuda niikuinii — oleks olnud ilmne raiskamine tekstid läbi töötada, ent see töö tegemata jätta.

2.2. Tekstikorpuse loomise põhimõtted

Muinasjutuprojekti tööde algusjärg 1990te lõpul kujutas endast eesti folklooritekstide laialdase digitaliseerimise algusaega. Nii kasutas toonastest tekstikorpuste tegijatest ERA kohapärimuse töörühm Eesti Kirjandusmuuseumis oma andmebaasisüsteemi, töörühmad praeguses KM-i folkloristika osakonnas (usunditeksid, piltmõistatused, keerdküsimused jne) igauks oma andmebaase. Igal töörühmal olid pisut erinevad vajadused baasis leiduvate andmete korraldamiseks, millest olid tingitud ka erinevad lahendused. Seetõttu võime rääkida žanripsetsiifilistest andmebaasidest. Samal ajal asus Eesti Rahvaluule Arhiiv kavandama koondandmebaasi nii varasema kui ka uuema arhiivimaterjali jaoks. Mõistetavalt on selle väljatöötamine osutunud pikaajaseks ettevõtmiseks. Nii on andmebaas, mis eelduspäraselt lahendaks tulevikus mitmed tekstide organiseerimise probleemid, praegu veel väljatöötamisfaasis.

Muinasjutuprojekti töökava ja ajaplaani koostades tundus mõistlik haarata kohe härjal sarvist. Nii ei tellinud me oma andmebaasisüsteemi kuskilt väljast, vaid võimalikult lihtsa lahendusena asusid sisestajad kohe jutte tekstiredaktoris arvutisse kandma. Küll tundus endastmõistetav organiseerida andmebaasina tekstide taustandmed — arhiiviviide, esitajate ning üleskirjutajate nimed, tekstide kogumisaastad ja -kohad, samuti muinasjututekstide tüübikuuluvus. Kõik need parameetrid on tekstide juures märgendatud andmeväljadena. Praktilise töö käigus tehti tekstiväljade loendisse täiendusi (koguja- ning jutustajanime jagamine ees- ja perekonnanimeks jne). Viimane muutus tekstikorpuse sisestusvormis tehti teisel aastal (2000), kui korpusesse oli sisestatud 1100 teksti. Konsultatsioonidel soome muinasjutuväljaannete koostaja Pirkko-Liisa Rausmaaga selgus, et tema toimetatud soome muinasjutanantoloogia arvutikorpustel põhinevate viimaste köidete¹⁴ koostamisel on kasutatud samuti suhteliselt väikest arvu andmevälju. Kuna ERAs algas üldandmebaasi koostamine, tundus otstarbekas jääda selles osas äraootavale seisukohale ning piirduda vaid enda tööks vajalike andmete organiseerimisega.

Arhiivitekstide erinevate digitaliseerimisprojektide käigus tekkis ka mõte asuda ühiselt digitaliseerima järjest kõiki arhiivis leiduvaid tekste. Kokkuleppel arhiiviga ja koostöös ERA kohapärimuse töörühma ning toonase Eesti Keele Instituudi rahvausundi ja -juttude töögrupiga osales muinasjutuprojekti töörühm aastatel 1999–2000 katses alustada Jakob Hurda folkloorikogu täielikku digitaliseerimist. Meie töörühma ülesandeks oli panustada “ühiskatlasse” masinakirjakoopiad Hurda kogu köidete H II algusosa kõigist seni sisestamata tekstidest (st lisaks imemuinasjuttudele ka muistendid, teised muinasjutuliigid, usunditeated jne). Saime vastu võimaluse andmebaasi integreerida teiste töörühmade poolt käsikirjalistest köidetest sisestatud imemuinasjutte. Paraku

¹⁴ Seeria on ilmunud 1972–2000; seejuures 1972. aastal esimesena avaldatud ime-muinasjuttude väljaanne on taasilmunud ümbertöötatuna 1988. aastal (Rausmaa 1988).

seiskus digitaliseerimiseks kahtlemata senisest tõhusamaid lahendusi pakkuv koostöö 2000. aastal eri osapoolte ahenenud finantsvõimaluste tõttu. Teiste töörühmade (ERA, KM FO) töö tulemusena sisestatud tekste on muinasjutukorpusesse kaasatud kokku sadakond.

Projekti töökava jaotasime kolme etappi:

I etapp — masinakirjakoopiate skaneerimine ning kõigi varasema arhiivikorralduse käigus registris ja/või kartoteegis imemuinasjutuks määratud tekstide sisestamine.

II etapp — käsikirjaliste kogude läbivaatamine olemasolevate registrite põhjal, seni registris märkimata jäänud imemuinasjuttude tuvastamine ja sisestamine ning võimalusel nende tüübi määramine.

III etapp — kõigi kogude veelkordne läbikammimine, II etapis märkamata jäänud imemuinasjuttude tuvastamine ja sisestamine, helilindistuste litereerimine.

Kuna kõik tööd on esialgu kavandatuga võrreldes osutunud mahukamaks, on — vaatamata plaanile nelja aastaga kanda imemuinasjutud korpusesse ning koostada tüpologia — praegu, projekti seitsmendal aastal, käsil kolmas etapp. Käesoleval ajal, aasta 2005 suvel, on kõik kõited ühe korra läbi vaadatud ning seega võime oletada, et eesti imemuinasjuttude korpus vastab põhijoontes tegelikule arhiiviseisule. Korpuses on 5550 teksti ning esialgu on tegu ainult Kirjandusmuuseumis kasutatava andmekoguga. Praeguste plaanide kohaselt tundub võrdlemisi lootusrikas jõuda eesti imemuinasjuttude käsikirjaliste tekstide digitaliseerimise ja tüpoloogiaga valmis 2006. aastal.

Tõsi küll, projekti III etapp on teostunud ainult osaliselt. Hetkel pole täit kindlust, kas töö optimaalsuse huvides oleks mõistlik teha veelkordne kogude läbivaatamine ainult üht alazanri silmas pidades, või pigem tõmmata seni ainult imemuinasjuttudega seotud tööle joon alla, formeerida tüpologia ning selgitada välja seni märkamata jäänud imemuinasjututekstitid koos nende täpsustatud tüpoloogilise kuuluvusega hoopis projekti edasisel jätkumisel töös teiste muinasjutužanridega.

Eri töörühmade tegevuse koordineerimine ongi ilmselt üks suuremaid hetkeprobleeme, millega folkloristid ERA materjali põhjal erinevaid tekstikorpuse luues kokku puutuvad. Pidev, osalt taotluste täitmisest dikteeritud rutt, vajadus tegutseda ainult oma projektidega, on tinginud selle, et teiste töödest süsteemse ülevaate saamiseks jääb vähe aega. Seni veel puudub arhiivis ühtne loend kõigist digitaliseeritud materjalidest. Selle loomine peaks olema kindlasti üks kiireloomulisemaid ettevõtmisi, mis aitaks vältida tööde dubleerimist. Ka muinasjuttude töörühma poolt juba arvutisse sisse viidud jutte võib leida näiteks hiljem sisestatuna mõnest teisest andmebaasist, kuigi projekt on püüdnud algusest peale märgendada kõik sisestatud tekstid arhiiviregistris vastava tähistusega. Usutavasti leitakse töö jätkudes, loodetava ühisandmebaasi valmides ning tööks vajalike vahendite stabiilsuse tekkides sellele probleemistikule koostöös positiivne lahendus.

Tekstid on sisestatud korpusesse võimalikult originaalilähedasel kujul, vaikimisi on parandatud ainult endisaegse kirjaviisi w-d v-ks ja y-d ü-ks —

eesmärgiga tagada sõnaotsinguga võimalikult resultatiivne tulemus. Samas on muinasjutukorpusesse sisse viidud ainult osa diakriitikuid, ülejäänute puhul ja rohkelt diakriitilisi märke sisaldavate tekstide puhul on piirdutud vastava märkuse tegemisega. Ei ole parandatud kiirustamisest või muust põhjusest tingitud tähevigude ega -unustamisi. Ka see on alalõik, milles eri folklooritekstide korpuste loojad on lähtunud igauks oma korpuse eesmärkidest, kuigi mõistlikum olnuks ehk rakendada ühtsustatud põhimõtteid.

Arhiivitekstides tavaline murdekeel kujutab endast takistust, mis ei võimalda tekste hõlpsalt arvuti abil analüüsida. Töömahukuse tõttu ongi materjalikorpuse analüüsi esimesed katsed tehtud suhteliselt lihtsalt leitavate üksuste põhjal — töö teise poolde koondatud artiklites on selleks nimed, mis on leitud konkreetse sõna otsinguga (V, VI) või teatud mudelile vastava sõna otsinguga korpuses (VII).

Üks olulisi asju, millel tekstikorpuse formeerimisel tuleb veel peatuda, on mitte-muinasjutulike tekstide küsimus (vt ka V: 163). Otsustasime projekti töö käigus arvele võtta ja korpusesse kanda kõik seni arhiivis **imemuinasjutuks klassifitseeritud** tekstid, sealhulgas need, mille kohta teadsime kindlasti, et neid imemuinasjuttudeks pidada ei saa. Lähtusime taas ilmselgest tõigast, et ükskord tuleks need sisestada niikuinii ja et tekstikorpusest vajadusel jutte välja arvata on märksa lihtsam kui neid hiljem sisestada. Töö mitmes artiklis peatatakse küsimusel, milliste kriteeriumite alusel tekste imemuinasjuttude hulgast välja arvata.

Kõidete läbitöötajad pöörasid tähelepanu ka nendele tekstidele, mis **meenu-tasid imemuinasjutte**, ja vastavalt sisetundele või nõupidamisele töörühma teiste liikmetega pidid ise otsustama, kas tekst ka korpusesse sisestada või teha kahtluse kohta pelk märges läbivaadatud tekstide andmestikku. Nagu mõned juhtumid on näidanud, on sellistegi *võib-olla imemuinasjuttude* märkimisest kasu olnud nt. kirjanduslaenuliste juttude väljaselgitamisel (vrd V: 163). Kas need jutud ka imemuinasjuttudena korpuses arvele jäävad, selgub pärast süstemaatilist tüpoloogilist järelkontrolli. Sellega seoses on teadvustatud, et mõned käesolevas väitekirjas esitatud arvanded võivad täpsustuda — žanripõhise printsiibi kohaselt, mis tõmbab piiri (ime)muinasjutu ja muistendi vahele, tuleb ülima tõenäosusega mõni jutt korpusest välja arvata ning teisalt korpusesse lisada osa jutte, mis seni tõenäoliselt märkamata jäänud.

2.3. Projekti käigus valminud uurimused

TÜ üliõpilastest ja kraadiõppuritest koosnev töörühm on lisaks tööle tekstikorpusega tegelenud ka ühe ja teise imemuinasjuttudega seotud aspekti läbiuurimisega. Märkimist väärib, et üha suurenev tekstikorpus on võimaldanud ka kraadiõppuritel just arhiivitekstidel põhinevaid tekstianalüüse. Kui enamik 1970–80tel Tartu ülikoolis rahvaluule alaste seminari- või kursusetöödena muinasjutu teemal valminud kirjutisi toetus peamiselt kirjanduslikele muinasjututöötlustele (Kunder, Kreutzwald jne) või siis arhiivitekstide kogumikule

“Eesti muinasjutud” (EMj, 1967), siis praeguseks on arhiivitekstide uurimisvõimalused laienenud. Eks ole uurimuste toetumine ennekõike trükitud teostele ka mõistetav ja eelduspärane (nagu eelpool viidatud Grimmi-uurimuste puhul) ning heal tasemel koostatud ja toimetatud kogumiku “Eesti muinasjutud” analüüsimine positiivne — tegu on asjatundliku valikuga ning nõnda võimaldavad samal materjalil baseeruvad, kuid eri aspektidest tehtud uurimused võrrelda analüüsi ka omavahel. Samas on kahetsusttekitav, et selle käigus on rikkalik arhiivimaterjal jäänud valdavalt kasutamata ja käsitlemata.

Enamik projekti raames tehtud uurimusi on toetunud traditsioonilisele tüübikesksele lähenemisele, valminud on ülevaated jututüüpidest “Tuhkatriinu” ja “Kuningatütar klaasmäel” (Toomeos-Orglaan 2001), “Naistetapja ja kolm õde” (Lepp 2003), siinkirjutajalt “Lohetapja” vaatlus (I). Ell Vahtramäe on kaitsnud magistritöö ja kirjutanud artikli jututüübist “Abistaja nimi” (Vahtramäe 2003a, 2003b). Projekti kaastööline on olnud ka Katri Laurimaa Tallinna Pedagoogikaülikoolist, kes on kaitsnud mitmekülgse magistritöö jututüübi AT 403B (“Vahetatud naine”) interpretatsioonidest (1999). Samas on kõigi nende tüübivaatlustega alati kaasnenud ühe või teise aspekti sügavam analüüs — olgu sümbolistlik tõlgendus (Lepp), mees- ja naispeategelasega juttude võrdlus (Toomeos-Orglaan) või süžeestruktuuri vaatlus (Järv). Eraldi on muinasjuttudega seoses käsitletud autentsusprobleematikat ning historiograafiat (Vahtramäe 2002, Toomeos-Orglaan 2003 ja 2005, siinkirjutaja artikkel VI). Laiematest teemadest on käsitletud võrdlevalt Satu Apo ja Bengt Holbeki muinasjututeooriaid (Laurimaa 2000) ning muinasjuttude aja-kontseptsiooni (Kaasik 2005).

Enamik käesoleva töö artiklites väljendatud eesmärgid on tingitud tööst muinasjutuprojektiga, mitmete küsimuste tekkimine johtub otseselt sellest, kuidas need on projekti raames lahendamist nõudvana esile kerkinud.

2.4. Eesti imemuinasjutud arhiivis: geograafiline ja ajaline lõige

1932. a ülevaates ERA kogudest on R. Viidalepp ja O. Loorits tõdenud, et juttude statistiline eraldamine muinasjuttudeks, muistenditeks jne olekski **mõeldav** alles pärast nende tüüpideregistri valmimist (Viidebaum & Loorits 1932: 200). Seepärast on varasemates uurimustes juttude määr liigiti välja toomata ning räägitakse üsna üldsõnaliselt vaid rahvajuttude koguhulgast, mis on Viidalepa ja Looritsa hinnangul suurusjärgus 55000 (*samas*: 217); 1987. a Eesti Rahvaluule Arhiivi kogude ülevaates hinnatakse rahvajuttude arvuks 115508 (Saukas 1989). Küll on teada konkreetsed andmed loomamuinasjuttude hulga kohta pärast vastava tüpoloogia korrastamist, Pille Kippar on oma uurimistöö tulemusena leidnud umbes 3000 käsikirjalist loomamuinasjuttu-varianti, mis jaotuvad 334 jututüüpi (Kippar 1986: 8).

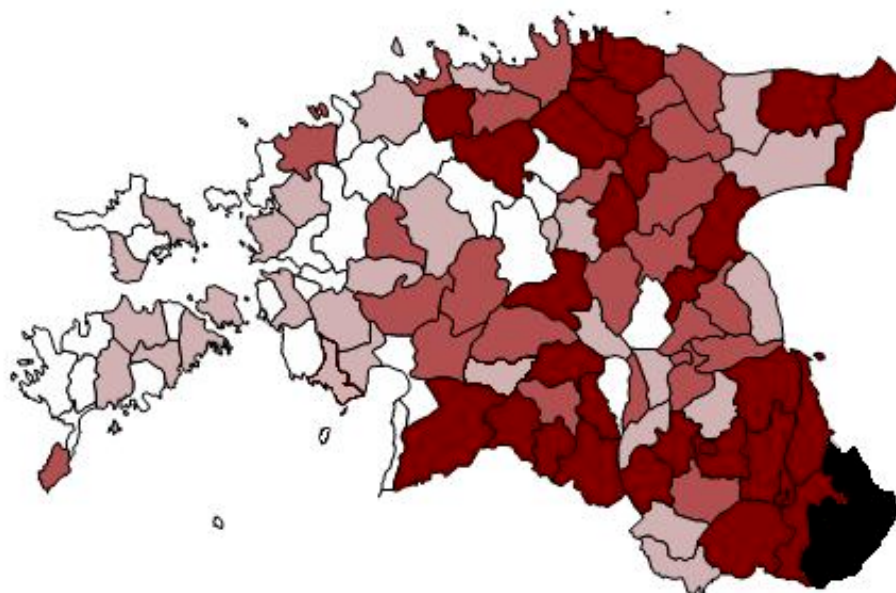
Nagu muinasjutuprojekti tööd alustades võiski eeldada, suurenes töö käigus imemuinasjutuvariantide hulk töörühma poolt kogusid läbi vaadates registree-
rimata jäänud tekstide arvelt järjest: kui kartoteegi põhjal tööd alustades võis
opereerida oletustes 4400 variandiga (II: 31), siis praegu, suvel 2005 on
korpuses 5550 teksti. Kui konverteerida see arv kaasaja mõisteid kasutades
tinglehekülgedeks, teeb see kokku 18 500 tinglehekülge teksti, olles eesti
folkloristikas seniloodutest ilmselt üks suuremaid tekstikorpusi.

Rohkem kui 100 imemuinasjuttu sisaldavad kogud arhiivis on:

J. Hurda kogu	1578
S. Sommeri kogu	1380
M. J. Eiseni kogu	1038
ERA kogu	901
RKM kogu	298

Ülejäänud vaatlusalused 355 teksti pärinevad väiksematest kogudest.

Arvestades kogumiskihelkonda või jutustaja päritolukihelkonda, juhul kui
see on teada ja esimesest erinev, näeb kirjeldatav muinasjutumass kihelkonniti
Eesti kaardile laotatuna välja järgmiselt (vt joonis 1).

Joonis 1. Eesti imemuinasjutud tekstikorpuses kihelkonniti.

Selgub, et tumedamad alad, kust on jäädvustatud kõige rohkem muinasjutte, on Lõuna-Mulgimaa (Helme, Karksi, Tarvastu) ning Viljandi, Põhja-Eestis Kuu-salu ümbrus (Ambla, Kadrina, Haljala) ja Kagu-Eesti tervikuna (eriti Vastse-liina, Võnnu). Kõige tumedam, mustemast must ala on Setumaa. Selles suhtes on kogu(ne)mispilt laias laastus üsna samasugune kui mõistatuste (Krikmann 2000: 20), vanasõnade ja regilaulude puhul (Krikmann 1997: 201). Looritsale toetudes on Arvo Krikmann sõnastanud meie “tähtsaimaiks folkloorialadeks üldisemas plaanis”:

- 1) Lõuna-Eesti üldse, eriti Mulgi ja Kagu-Eesti;
- 2) Ranna-Eesti, eriti kirdepoolne põhjarannik.

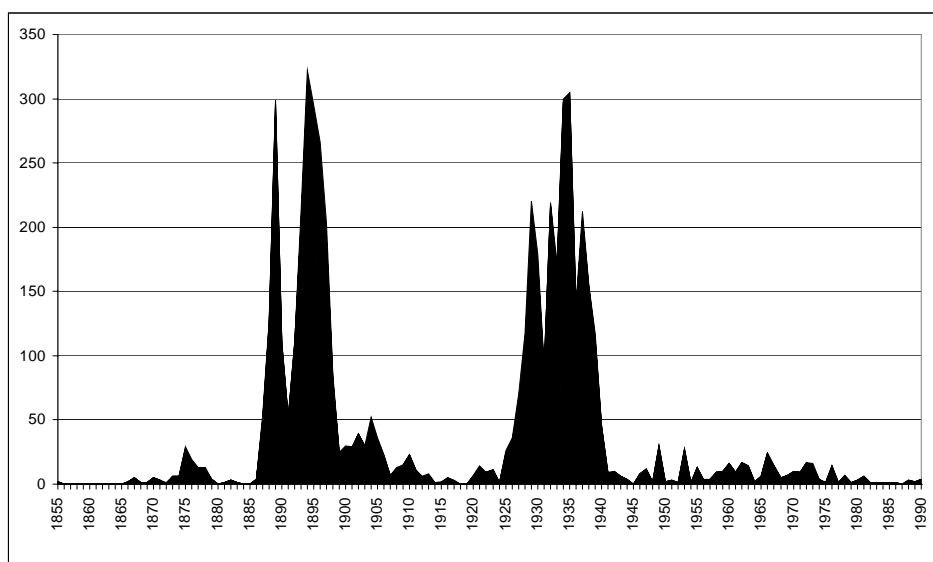
(*samas*: 202)

Nende alade esiletõus talletatud folkloori osas tundub olevat seotud ühelt poolt tüüpiline vanapärase folklooriainese säilimisele perifeeriais ning kadumisele Kesk-Eestis. Mõistatuse analüüsides on Krikmann määratlenud needsamad mainitud alad paikadeks, mis on vahendanud laene naaberrahvaste keeltest ja rahvaluulest (vt nt Krikmann 2000: 18).

Iga kihelkonna folklooritiheduse puhul võime oluliseks pidada kaht tegurit: nii sealse folkloori**kogumise** kui folkloorse **traditsiooni enda** intensiivsust, “ning esimene sõltus küllap suuresti teisest” (Krikmann 1997: 200). Teisal aga, seoses mõistatusežanriga, teeb Krikmann vahet — kui kirjapandud (eri) mõistatuste hulk on seotud tema arvates kohaliku mõistatusfondi suurusega, siis üleskirjutuste arv näitab kihelkondliku kogumistöö intensiivsust (Krikmann 2000: 19).

Nagu kinnitavad välitööd, on Võru- ja Setumaa tänapäevalgi tõepoolest säilitanud nii palju muinasjutte, et neid võib õigusega pidada selle žanri “kuldaladeks”. Teiste tumedate alade puhul on olukord natuke probleemsem. Kui kolm eri žanride levikukaarti näitavad üsna samasugust võimsust just samades piirkondades, siis pigem tundubki tõenäoline, et tegu on neist piirkondadest **kokku kogutud**, mitte neis **loomuldasa lasuva** suhteliselt suurema materjalimäega. Põhja-Eestile annab dominandi muinasjuttude osas ennekõike folkloorikogumise varane ajajärk. Sealt on pärit ka ühed vanimad muinasjutud Eestimaa Kirjandusliku Ühingu (EKÜ) kogust (vrd Toomeos-Orglaan 2005), Lõuna-Viljandimaal seevastu on käidud talletamas ka hilisemal ajal (XX sajandist on pärit ligi viiendik üleskirjutusi). Küll võiksime ehk oletada nende alade domineerimisel seost ka kirjakultuuri (ja raamatumuinasjuttude) levikuga, ent jõukamal ja rahvaraamatute levikus jõudsal Mulgimaal ning suhteliselt kaua väheldase kirjaoskusega Setumaal peaks olukord olema diametraalselt erinev. Ell Vahtramäe monograafiline uurimus jututüübist “Abistaja nimi” (AT 500) toob välja, et laias laastus just neil kolmel alal on ka see jututüüp kõige rohkem levinud; seejuures Viljandi ümbruse variantides on sarnaselt Tartumaaga kõige rohkem rahvapärast jutustamist, kuid teisalt ka raamatust mahakirjutamisi (Vahtramäe 2003: 115). Siinkirjutaja jaoks on kõnekas fakt, et samad alad on tumedamad ehk domineerivamad üleskirjutuste seisukohalt näiteks ka “Lohetapja” variantide levikus (I: 54). Ehk resümeerides jääbki küsimus, kas pole kõigil neil puhkudel tegu ennekõike põhjalikuma kogumistööga.

Muinasjuttude arhiivi laekumise andmed on järgnevalt kantud ka ajakaardile (vt. joonis 2). Muinasjuttude ajalist lõiget olen analüüsinud kahel korral, esimene neist on esitatud töö artiklis II (lk 30–31), kus see on tehtud praegusest korpusest peaaegu poole vähema materjali põhjal (2300 teksti). Teine analüüs on tehtud paralleelselt töö valmimisega (Järv 2005b: 47–48). Kui võrrelda kaht ajamäestikku omavahel, siis võib öelda, et kogumisaegu puudutavad tendentsid on eri suurusega materjalikogumite puhul põhijoontes samad. Imemuinasjuttude kogumise kõrgeaegadeks (mil laekunud on üle 100 teksti) on esimesel perioodil aastad 1887–1898, mis on seotud Hurda üleskutsetega rahvaluule kogumiseks. Teiseks kõrgeajaks on Eesti Rahvaluule Arhiivi loomisele järgnev kogumistöö 1927–1939. Iseäranis suure jõnksu on toonud kaasa aastad 1934–1935, mille jooksul on arhiivi jõudnud kummalgi aastal üle 300 imemuinasjutu, seda ennekõike Samuel Sommeri korjanduse raames. Nn “tasandikud” ehk vähese kogumisega alad on mõistetavalt korpuse algus- ja lõpuosas — enne 1870. aastaid, mil kogumine polnud veel alanud ning teisalt II maailmasõja järgsel ajal. Lauskmad kahe tipu vahel, ehk aastatepikkust kogumistühikut I maailmasõja paiku on täheldatud ka eesti vanasõnade puhul — “erinevused ainstikus *ante quem* ja *post quem*” on iseäranis järsud (EV1: 49).

Joonis 2. Eesti imemuinasjutud tekstikorpuses 1855–1990.

Eesti imemuinasjututekstide detailsem periodiseering neljaks alajaotuseks on esitatud artiklis VII: 453. Vanimad eestikeelsed muinasjutud, kirja pandud pastor Knüppferi poolt, on ilmunud trükis Rosenplänteri “Beiträge” kuendas

numbris 1816. aastal (Esimene jutt “Kaks venda ja külm” BKES6: 57–60); ülevaate Rosenpläneri enda arvatavast kogumistööst oma leerilaste juures on andnud Walter Anderson (1933). Pärast neid üleskirjutusi järgneb pikka aega ainekustikus paus, taas kasvama hakkab meie muinasjutuvaramu 1855. aastast¹⁵. Tekstikorpuse viimane vaadeldav käsikirjaline imemuinasjutt pärineb aastast 1990.

Tekstide paiknemine kergelt käsitletavas korpuses võimaldab juttude pikkuse hõlpsa liigutusega välja arvestada. Selgub, et tekstikorpuses on juttude keskmiseks pikkuseks umbes 6000 tähemärki, s.o 3,3 tinglehekülge. Võrdluseks olgu toodud Heda Jasoni andmed, mille järgi selgub, et euroopa, lähis-ida või india [muinas]jutu pikkus on 8000–12000 sõna (Jason 1977b: 263).

¹⁵ Erinevalt kõnealusel artiklis esitatud aastaarvudest võib teist perioodi alustada juba aastaga 1855 — kaks teksti on saadetud alles 1880tel, ent kuulnud juba 1855. aastal.

3. ALLIKAD JA ANALÜÜSIGA SEONDUVAD PROBLEEMID

3.1. Ainese piiritlemine ja representatiivsus

Vladimir Propp tegi oma andekad üldistused imemuinasjuttude süžeestruktuuri kohta saja jutuvariandi põhjal. Kuigi need peavad paika vaid osaliselt, ei ole vajakajäämise põhjuseks mitte materjali vähesus, vaid kohati ka teadlase suundumus jätta kõrvale asju, mis ei sobi tema teooriaga (vt nt Honko 1980: 28). Satu Apo (1986, 1995) teeb oma mitmekülgsed järeldused jutusüžeede ja -tegelaste kohta ühest piirkonnast kogutud 235 teksti põhjal. Loomulikult ei ole tekstide suur hulk väärtus omaette. Christine Goldberg põhjendab, miks ta loobus AT 408 monograafiat kirjutades pärast kaheksa variandi läbitöötamist edasiste variantide vaatlemisest: teine sada teksti hakkasid kordama esimest ning autorile tundus, et see ei anna juurde midagi uut. Selle asemel üritas ta “mõista ja seletada, miks üht ja sama muinasjuttu räägitakse üha uuesti ja uuesti” (Goldberg 1997: 54).

Mõistagi oleks ka siinkirjutajale teatud ülesannete lahendamiseks piisanud juttude juhuslikust või sihtotstarbelisest valimist. Kui plaaniks olnuks analüüsida näiteks jutustajate muinasjututõlgendusi, oleks ilmselt olnud tark valida välja mõne tõetruu meisterkoguja talletused, nagu on teinud Holbek, võttes vaatluseks Evald Tang Kristenseni kogu — see pärines kogujalt, kes tundis kultuuri, millest kogus, kes oli ise jutuvestja, kelle informantide repertuaari oli kirjalik kultuur vähe mõjutanud ning kes varustas ainese küllaldaste konteksti puudutavate andmetega (vt Holbek 1987: 49–50).

Olen nii enda kui teiste uurimuste puhul korduvalt tunnetanud, et eesti folkloristide jaoks on nii vooruseks kui viletsuseks see, et Eesti Rahvaluule Arhiivi on kogutud tohutu hulk tekste, mis vajavad analüüsimist (vt ka nt VI: 95). Me ei saa sellest tekstihulgast üle ega ümber. Ajuti võime tõepoolest piirduda pinnaseprooviga, teatud juhtudel on aga otstarbekas vaadelda kogu materjali — seda juhul, kui kõik on käepärasel kujul analüüsiks koos. Sõltuvalt sellest, et järkjärgult arvutisse jõudev materjal pakub suhteliselt lihtsaid võimalusi statistiliseks eritluseks, on siinkirjutaja võtnud eesmärgiks anda ülevaade kogu materjalist, tehes analüüsid korpuses olemasoleva tekstihulga põhjal.

Eesti folkloristikas on mitmeid näiteid viimaste aastate katsetest analüüsida võimalikult ammendavalt ühe žanri kogu kättesaadavat materjali. Olgu siinkohal lisaks juba nimetatud vanasõnade käsitlemisele (Krikmann 1997) ära märgitud esialgsed üldandmed mõistatuste kohta (EM1: 11–15). Samuti on sellist totaalanalüüsi tehtud mitme temaatilise alažanriga, nagu näiteks teatud mütoloogiliste haiguste korpuste analüüsid (Hiemäe 1997; Paal 2004) või kaasaja mõistatusfolkloori kõige elujulisem uusosa, mille kohta folkloristid esialgu veel edasi kasutavad määratlust mõistatuste “perifeeria” (Voolaid 2005). Selliste totaalanalüüside puhul ongi muuhulgas ka analüüsi maht eesmärgiks

omaette — kui meil materjal juba tervikuna olemas on, ei ole otstarbekas käsitleda sellest ainult valimit, vaid võtta vaatluse alla terve korpus. Sageli on need seotud ka vastava väljaande või netipublikatsiooni ettevalmistamisega, kus just kogu ainese esitlemine ja selle põhjal üldistuste tegemine ongi loomulik.

Töös esitatud artiklites on sellest kõigest johtuvalt analüüsitava materjali määr olnud aina mahukam: ERA kartoteegikaartidest ja masinakirjakooptiastest (I) järjest täieneva tekstikorpuseni (kronoloogiliselt vastavalt II: 2307 teksti, V: 3500, VI: 4300, III: 4800, VII: 5500 teksti). Artikli IV materjal baseerub peamiselt autori välitöödel, käsitletud on — taas kõiki — vaadeldaval ekspeditsioonil kogutud muinasjututekste, mida on analüüsitud arhiivipärimuse taustal.

Loomulikult on sellise lähtekoha sõnastamine — analüüsi all olgu mitte valim, vaid *totaalne kogum* — ainese esitlusele ka problemaatiline, kuna see viitaks justkui sellele, nagu peegeldaks andmed **kõiki räägitavaid muinasjutte**. On ilmselge, et arvandmeid esitades peame teadvustama seda, et need lihtsalt peegeldavad arhiivüksuste koosseisu, aga ka küsitlussituatsioonide tulemust, mitte aga ei näita tegelikku pilti näiteks muinasjuttude erinevast teadmisesest (eri piirkondades). Osa jututüüpe on esindatud arhiivis lumepalliefektiga võimendatult; kord kogutuna ja/või trükises ilmununa on need tekstid näiteks küsitluskavasse põimituna kindlasti toonud kaasa üha uusi üleskirjutusi, sealt ehk omakorda rännanud järgnevasse küsitluskavasse jne. Suurt ja kindlasuunalist mõju avaldavad teatud muinasjuttude laekumisele spetsiifilised, eesmärgipärased kogumised. Näiteks väljaande “Setu lauludega muinasjutud” eessõnas tõdetakse, et mainitud osa juttudest on arhiivis 1970-80tel täienenud “eriti sihi-kindlalt” — kuna Vaike Sarvel oli plaan nende korraldamisele asuda (SLM: 9). Kui kutseliste folkloristide puhul on sellised tagamaad teada, siis hulk näiteid on märksa komplitseeritumad. Mitmed korrespondendid on saatnud oma kirja-pandud tekstid nii J. Hurdale kui M. J. Eisenile, mõnikord üsna sarnases sõnastuses, mõnikord seda mõnevõrra kohendades. Osad kogujad on korraldanud sootuks kurioosseid kogumisi. Ell Vahtramäe viitab artiklis “Rahvajutud ja raamatujutud” juhtumile, mil kooliõpetaja Heinrich Masing on lasknud õpilastel üles kirjutada oma kodumurdes ühe tüübi [ATU 554] 27 varianti. Vahtramäe delikaatses sõnastuses tekitavad need “segadust statistikate koostamisel ning muinasjutu tõese tuntuse määramisel” (Vahtramäe 2002: 67). Samalaadse näite võime leida tüübist “Lumest laps” (ATU 703), millest on tekstikorpuses hulk lühikesi üleskirjutusi 1936. aastast. Kõigi nende puhul on märgitud kogujaks H. Ottas Tartu Poeglaste Koolist ning kõik need on kooliõpikus leiduva loo (ilmselt kohustuslikuks) ümberjutustuseks, mis mõistagi jutu leviku või ajalise mõõtme lihtviisilise arvestamise täiesti ebaadekvaatseks teevad. Taolised näited teevad statistika kohatise juhuslikkuse ilmekalt selgeks.

Sõltuvalt päritolust võib arhiivitekstid jagada laias laastus kolmeks:

- 1) vabatahtlike korrespondentide mälu/mälestuste põhjal kirja-pandud tekstid;
- 2) korrespondentide poolt kogumas käies kirja-pandud tekstid;
- 3) välitööde käigus — tihtilugu ootamatult — küsitلهma tulnud folkloristide kirjapanekud.

Kindlasti oleks ühelt poolt materjali esituse seisukohalt ühtsem, kui oleks analüüsitud näiteks kas ainult kogumisüleskutsete peale saadetud ainekst või siis ainekst, mille on kogunud konkreetse eesmärgiga kogujad rahva seas. Samas sõltub ka kogumistel palju juhusest ja siinkirjutajale on tundunud kõige otsustarbekam materjalist ülevaadet andes lähtuda enda käsutuses olevatest tekstidest, teadvustades ühtlasi seda, et vaatluses esitatu ei hõlma kuidagi kogu käibel olnud muinasjutupärandid — pilt on esitatud sellisena, nagu see on olemas arhiivi üleskirjutustes. Teadlikult on siinsetest vaatlustest välja jäetud heliülevõtted (v. a. artiklis IV, kus just nende analüüs on omaette eesmärgiks). Muinasjuttude helilindistused väärivad kindlasti edaspidi spetsiaalseid analüüse, nii vajaks käsitlemist nende pikkuse erinevus võrreldes kirjalike tekstidega, erinevate mõttekorduste määr jne.

Just teksti päritolu — Eesti Rahvaluule Arhiivis imemuinasjutuks määratletav (või varem määratletud) tekst — ja üleskirjutuskeel — eesti keel — sõltumata rääkimiskeelest, ongi olnud materjalivaliku aluseks nii korpuses tervikuna kui siinesitatud uurimustes. Ühelt poolt ei ole juttude rääkimine teises keeles mingiks takistuseks nende võimalikule tungimisele eesti traditsiooni; teisekeelsed muinasjutud on keeleoskajate kaudu ikka keelepiire ületanud. Heda Jason (1977b: 262–263) väidab, et “lingvistilised parameetrid ei ole seotud jutu levikuga”.

Seisukohani vaadelda kõiki arhiivitekste ei jõudnud siinkirjutaja kohe; artiklis II olen jätnud vaatluse alt välja Lutsi alalt kogutud tekstid (93 teksti), mis on sageli jutustatud vene keeles (kuid kirja pandud eesti keeles, mõnedel juhtudel osaliselt sulgudes originaalsõnu ära tuues).

Samas tekib sel moel eristades ju näiteks Setu alalt pärit tekstide puhul küsimus, kas ei peaks sealset omapärast ning idamõjulist jututraditsiooni esindavat tekstikogumit käsitlema hoopis iseseisvana, mitte koos teiste tekstidega. On ilmselge, et kogu Eesti alal kõneldud muinasjutupärandid ei ole olnud ühtne, vaid kujutanud endast hulka väiksemaid ja eripärasemaid traditsioone. Nii oleks ehk tulemusrikkam teatud kitsamate piirkondade sügavam käsitus, nagu seda on Setu muinasjuttude ja -jutulaulude vaatlus Kristi Salvelt ning Vaike Sarvelt (SLM: 5–41) või Ida-Virumaa rahvajuttude analüüs (Salve 1992). Kaasaja teaduslike rahvajutupublikatsioonide puhul on (allikakogudena) sageli tooniandvaks mitte kogu rahva suhteliselt eripärgelist jutuvaramat koondavad tekstikogumikud, vaid ühe piirkonna või ühe/mõne isiku jutupärimuse põhjal koostatud valimikud (nt väljaanded AWR ja AFT). Samal printsiibil on koostatud ka eesti rahvajutustajale mõeldud eesti eri kihelkondade materjalil põhinevate raamatute sari: RjT 1998, 1999, 2001.

Olen seega teadlik, et üldistuste tegemine niivõrd mitmetest personaalsetest, piirkondlikest ja kogumisloolistest asjaoludest sõltuva materjali põhjal on mingis mõttes meelevadne. Tõösse koondatud artikleid kirjutades on olnud aga kogu eesti arhiivianesest ülevaate andmiseks sellise lähtekoha valimine mõistlik. Loodetavasti võimaldab just loodud tekstikorpust analüüsida, kus väiksemate alaosaade piirid kulgevad või kuhu need tõmmata.

Muinasjutt koosneb vastandustest, selgelt väljatoodud opositsioonidest, mida võib nimetada samuti muinasjutu stiilile ülimalt tunnuslikuks (Lüthi, Holbek 1987). Järgnevalt kasutan minagi töös esilekerkinud probleemistiku piiritlemiseks vastandust, raamistades selle viie opositsioonipaariga.

3.2. Muinasjutu ja teiste žanride probleem

Uurimistööd tehes on siinkirjutaja korduvalt kõhelnud, kas materjali ühtsuse huvides tuleks enne analüüsi sealt välja arvata selgelt muistendižanri kuuluv aines. Hulga näiteid tüübikataloogis imemuinasjuttude hulka arvatud, ent uurija seisukoha järgi sinna mittekuuluvatest tekstidest toob Holbek, kes piiritleb imemuinasjutud AT kataloogis numbrivahemikust 300–749 üldse ainult pulmadega lõppevate süžeedega, jättes vaatluse alt välja abieluga mitte-lõppevad nn “lastemuinasjutud” (Holbek 1987: 160–161, vt ka II: 40). Imemuinasjuttude hulgast peab ta põhjendatuks välja arvata ka sinna ekslikult klassifitseeritud muistendid ja legendid. Nii on tehtud materjalikogudega teistegi rahvaste tüpoloogiate puhul, näiteks soome imemuinasjuttude tüübiantoloogiast (vt Rausmaa 1988: 472–499) on viidatud ja välja jäetud jututüübid, mis on “selgelt muistendlikud”, nagu ATU 363, 365, 470A, 672 (endised AT 672A ja B), 672D, 672B* ja 673. Need tüübikataloogis imemuinasjuttude sektsiooni kuuluvad jututüübid on tavapärastest muinasjuttudest selgelt eristuvate tunnustega — lihtsama ülesehituse, tugeva usundilise taustaga jne. Ses suhtes on mõnevõrra nukrustav, et uues ATU tüpoloogias on selgelt muistendlikud tüübid, nagu äsjamainitud, oma endisele kohale jäänud. See annab küll aimu, et väljaandmisprintsipiides on toetutud väljakujunenud tüpoloogiale, ent teisalt nõrgendab žanritekstide ühtset kuuluvust.

Teatud juhtudel on ilmselt mõistlik näiteks tüübid esitada nii muistendi- kui muinasjututüpoloogiates. Ülo Valk märgib näiteks eesti kuradi-kujutelmade käsitluses, et muistenditüüp “Pillimees kuradite peol” (Aarne, Sagen 24) “läheb oma motiivirohkuselt muinasjutužanrile” (Valk 1998: 96), Simonsuuri-Jauhiaineni usundiliste muistendite motiivi- ja tüübikataloogis on sedasama süžeed kirjeldatud kui väljaarendatud narratiivi (E252). Artiklis IV: 113 on viidatud jutule noormehe püütud naissoost kurivaimust, kes kirikus kuradite üle naerab ning hiljem noormehe juurest oma kodu ilma naaseb (Aa S 59, vrdl Simonsuuri-Jauhiaineni Q251). Selle jututüübi eesti variandid meenutavad samuti pigem muinasjuttu kui muistendit — erinev tavalistest muinasjuttudest on vaid see, et lõpp pole õnnelik.

Valikud uurimistöös sõltuvad nii allikatest kui eesmärkidest. Muinasjutu-projekti eesmärgiks on olnud eesti imemuinasjuttude tüpoloogilise väljaande ettevalmistamine ja sellega seoses imemuinasjuttude piiritlemine. See on sead-

nud ka üldised raamid korpuse koostamisele ja seepärast on töös võetud eesmärgiks tegeleda piiride täpsustamisega. Muistendeid ei ole korpusest (ega ka uurimismaterjalist) esialgu välja arvatud, vaid just mõne väljaarvamis-põhimõtte katsetamine ongi üheks töös realiseeritud eesmärgiks.

Kõrvalepõikena tuleb märkida, et valdav enamik muinasjutuprojekti kaastööliste senistest kirjutistest ongi sellise suundumusega — kuidas ühed või teised tekstid tuleks muinasjutukorpusest välja arvata kas muistendlikkuse või ebaautentsuse tõttu — seega on tegu just ennekõike praktilise probleemiga, mis on seotud konkreetse ainese läbitöötamisega.

Muidugi tekib küsimus, kas üldse on põhjust uurimuses keskenduda ainult ühele alažanrile, sisuliselt piiritleda materjal üsna kunstlikult — puht sel printsiibil, nagu ta on jõudnud liigitajate töölauale ATU kataloogi põhjal. Liigitamine kui niisugune on ju samuti kohati subjektiivne. Kui osa jutte on hāgusate žanritunnustega narratiivid, siis mõnede tüüpide puhul võib aja jooksul täheldada lausa žanrivahetust — üks muutus toob kaasa teise ja nõnda teiseneb lõpuks kogu motiivikompleks. Piret Paal on halltõvemuistendeid käsitlevas uurimuses leidnud, et kui usk halltõvelugudesse hakkas kaduma (võrreldes mitmete teiste usundiliste muistendite ainesega varem), siis muutusid need lood muinasjutulisemaks, mis tõi kaasa ebamäärase tegevusaja ning -koha (vt Paal 2004: 124). Iseāranis palju võime leida jutupārimusele tunnuslikku žanrivahetust ja koomilise elemendi juurdetulemist just kaasajal (Rōhrich 1991: 52, vt ka IV: 109–111).

Teisalt võib tekkida ka küsimus, miks me üldse peame nii väga žanre eristama, kui rahvalikus žanrijaotuses see oluline pole — rahvas ju ei too välja näiteks muinasjutu alažanre imemuinasjutte ja novellilaadseid jutte? Kui folkloristikat on pūütud sarnaselt taimedega XX sajandi algusest klassifitseerida, siis on selle taga lisaks Linnēlt ülevōtetud kategoriseerimistarvidusele ka materjali enese dikteeritud suundumus. Kui meil oleks tegu ühe või kahe tekstiga, siis ei oleks sellel eritlusel niisugust tungivat tarvidust. Olemasolev materjalihulk ise tingib selle, et tuleb luua mingi süsteem ja need tekstid kuidagi āra kategoriseerida.

3.3. “Tiheda” ja “ōheda” korpuse probleem

Lauri Honko on esile tõstnud arhiiviainese ja vālitōõdel kohatava elava pārimuse erinevust, sedastades tēiesti loomulikuks asjaolu, et “samateemalisi jutte rāāgitakse eri piirkondades eri isikute ja olendite kohta”. Honko sõnul sallitavat sellist varieerumist vaid arhiivis, mitte vālitōōpaigas: selleks, et teatud miljōõs juurduda, peab “sissepūrgiv aines alluma traditsioonidominantidele” (Honko 1979: 65).

Arhiiv seevastu võimaldab meile suuremat varieerumist. Selles suhtes on oluline peatuda Honko poolt viimastel aastatel viljeldud ja valjult kuulutatud “tiheda” ja “õheda” (*thick* ja *thin*) korpuse vahelisel vastandusel. Vastavad seisukohad esitab Honko oma programmilises artiklis (2000b). Eri aegadel ja eri paikadest kogutud arhiivimaterjal moodustab reeglina õheda ainese, mis tema sõnutsi toob kaasa vaatlusviisi “tekst on kuningas” (Honko 2000b: 5–7; eesti keeles oleks ilmselt üsna adekvaatne vaste “tekst on isand”). Seevastu tõeliselt tulemusrikkalt uuritavaks aineks peab Honko süstemaatilise välitöö tulemusel saadud korpust, mis luuakse intensiivse kogumisega ühelt või mitmelt informandilt ühes kindlas kogukonnas või regioonis. Ta toob välja, et uurijad ei näi teadvat fakti, et arhiivitekstides ilmnev varieerumine ei peegelda veel tegelikku varieerumist kultuurikontekstis. Jagades “suulise teksti” uurimisloo kolme järku, leiab Lauri Honko, et varieerumise jälgimine tekstuuris, s.o folklooriteksti pinnastruktuuris on paradigmana ajalooks saanud (Honko 2000b: 5–7). Nii soovitab ta pöörduda välitööde juurde, mille käigus on võimalik tiheda korpuse loomine. Juba varem on Honko (1997) reageerinud oma arvustuses Goldbergi teosele: huvi vormi, kompositsiooni ja variatsiooni vastu võib olla kasulik kvalitatiivselt kõrgemal tasandil; nüüd [st üksteisega sidumata tekstide analüüsis] jääb jutustaja hüpoteetiliseks arvuks (*integer*). Honko eeskujul on ka näiteks Jyrki Pöysä (2000) soovitanud varieerumist vaadelda ainult tihedas korpuses, mida piiritleb ühtne ajaline (või kogumispõhimõtetest lähtuv tõlgenduslik) raam. Selles suhtes võime pidada tihedaks korpuseks Jaan Sandra kogutud tekste, mida analüüsitakse artiklis III — need on tekstid, mis on kirja pandud ühe isiku poolt kitsast piirkonnast, Setumaa lääneosast ja Vastseliina kihelkonnast, samuti üsna lühikese ajavahemiku jooksul. Kui vähesel määral vastavad tiheda korpuse tingimustele ka artiklis IV Siberist Orava külast kogutud jutud, mida on analüüsitud arhiivitekstide, eriti Lõuna-Eestist pärit pärimuse taustal, siis nende koguhulk pole siiski väga suur, puuduvad sama materjali korduvesitused ega pole ka eriti põhjalikult fikseeritud tausta. Kaasaja pärimuses säilinud muinasjuttude vähesus tingibki selle, et meil on liiga vähe võimalusi nende kasutust ja tegelikku varieerumist vaadelda¹⁶. Kuna töö eesmärgiks on ülevaate saamine imemuinasjuttude poetikast ning arhiivikorpusest ja teatud võimalike markerite väljatoomine žanritunnuste ja ebaautentsete tekstide eristamiseks, on töö ülejäänud artiklites (I, V–VII) siiski teadlikult valitud analüüsiks õhe korpus, ühelt suurelt alalt korjatud ja üksteisega vähe seotud tekstid, mida siiski ühendab üks raam — eesmärk meie rahvaluulekogusid täiendada. Kuigi korpuse tekstid ei ole omavahel seotud orgaaniliselt, lõimib kõiki tekste see, et nad on juba algusest peale kokku kogutud nende poolt, kes näevad ühiselt levivas pärimuslikus materjalis mõtet.

¹⁶ Olen küll osalenud tiheda korpuse loomisel, kogudes folklooriainest, mh rohkelt muinasjutte Setust pärit informandilt Ksenja Mürsepalt, kelle juures on käinud 2001–2002. aastal mitmeid folkloriste kokku seitsmel korral. Merili Metsvahilt on kogutu põhjal valminud arvukalt analüüsi (vt nt Metsvahi 2003).

Olgu märgitud, et tiheda korpuse tekkimine pole ka välitööl tagatud iseene- sest; kui rahvaluulearhiiv on enam või vähem juhuslikuks valimiks rahvasuus ringlevast folkloorist, siis ka kuitahes heade kogujate puhul ei saa kuidagi tagada seda, et kogumissituatsioonis “tiheda korpuse” laadset ainekogu otsides ka kõik reaalselt tuntud tekstid kätte saadakse. Võime olla üsna kindlad, et tekstid, mis meieni jõuavad, olgu arhiivi vahendusel või isikliku kogumise tulemusena, ei moodusta tavaliselt enamikkugi sellest, mida teatakse või on antud ajahetkel antud piirkonnas teatud. Nii pole välitöödel lootust koguda kõike infomandi mälust, “kopeerida kõvaketast täielikult”. Talletada saab ikkagi ennekõike seda, mida küsimustele vastatakse ning milliseid assotsiatsioone üks või teine küsitlussituatsioon kaasa toob. Kui me 1998. aastal oleme kogunud Lääne-Siberist Orava külast ühtekokku viis imemuinasjuttu ja kümme muud muinasjuttu, siis ei näita see, et tol aastal teati selles külas ainult neid jutte. Me ei suuda kuidagi pädevalt hinnata tegeliku muinasjututeadmise olukorda, selle kohta saame teha vaid oletusi.

Lauri Honko ei paku oma artiklis välja mingit lahendit juba olemasolevate arhiivitekstide analüüsiks, ilmselt seepärast, et ei pea neis avalduvat varieerumist üldse tõeliseks varieerumiseks, vaid nimetab seda fenomenoloogiliseks varieerumiseks (vrd Honko 2000b: 7). See aga ei tähenda veel, et meil poleks põhjust neid tekste üldse vaadelda või et käsitluse mingi ainesiosa väljanõrutamine oleks perspektiivitu. Eesti materjalikogude maht on seadnud meie ette pigem probleemi, et hulk materjali lebab arhiivikeldrites puutumatuses; kui tekstid ka registreeritakse või heal juhul isegi tüpoloogiakartoteeki on kantud, siis ikkagi ei ole nende sisu kohta täpset teavet ega täit ülevaadet.

3.4. Suulise ja kirjaliku probleem

Kuna nüüdseks on muinasjutuprojekti töö raames ligi sadakond XX sajandi lõpul ja XXI sajandi algul salvestatud imemuinasjuttu ka litereeritud, oleks siinse töö artiklites olnud põhimõtteliselt võimalik need ka vaatluse alla võtta. Tegeledes viimasel aastal kahe raamatu toimetamistööga (RNTA, HW), on siinkirjutajale ilmekalt ilmsiks saanud, et kuuldete tekstide üks-ühene edasiandmine kirjapildis annaks üsna raskestiloetavaid tulemusi. Sellist teksti iseloomustavad sõnakordused ja mõttetupikud (vrd RNTA: 129), mis trükitud teoses on mõistlik välja jätta. Arhiivitekstides me selliseid kordusi üldjuhul ei leia ning pole väga tõenäoline, et need tekstid oleksid omal ajal esituses tänapäeva suulistest tekstidest selles suhtes erinenud. Täpset reproduktsiooni võimaldavad talletada heli- ja paratekstuaalset informatsiooni jäädvustada videoülesvõtted. Selliste tekstide analüüs toob välja nende erinevuse võrreldes kirjapandud tekstidega — iseäranis võrreldes varasemate üleskirjutustega, mis valdavalt mälule toetusid. Näiteks on Carl Lindahl esinduslikus tekstiväljaandes jätnud avaldamata lisaks

sotsiaalselt tundlikule informatsioonile jutustajate vastused vestluse segajatele, informandi ekslikud sõnad ja täitesõnad (vrd AFT 2004: xli). On väidetud, et juba suulise kõne esimene üleskirjutus, kuitahes delikaatne, muudab varjundit (*alters the tone*) ja kärbib konkreetset esitust (Brewer 2003: 17). Näiteks Heda Jason toob välja, et üleskirjutatud tekstide puhul väheneb märkimisväärselt otsese kõne osakaal (Jason 1977b: 267–273). Kui ühe — suhteliselt hilise — üleskirjutuse juures on märges, et “Materjal kirjutatud sõnasõnalt, aeglase jutustamise järgi”¹⁷, siis arvatavalt on tegu ikkagi erandiga, tavaliselt ei ole saanud arhiivitekste sellisel moel kirja panna. Paul Hagu oletab, et rätsepaametit pidanud Jaan Sandra tegi oma pikad ja sõnarohked üleskirjutused hiljem ning mälu järgi — päevavalges tegeles ta ikkagi ennekõike rätsepatööga ning kogu materjali pani kirja alles mitme päeva pärast (Hagu 2004: 14). Ilmselt on — eriti pikkade juttude puhul — tekstide alles tagantjärele üleskirjutamine olnud enamiku endisaja korrespondentide toimumisviisiks.

Seepärast on selge, et kui jätta välja mõned akuraatsed üleskirjutajad, siis reeglina ei kajasta arhiivitekst elavat esitust päris üksüheselt — nii või teisiti on see ikkagi kirjapanija kohendatud vahendus, vahevorm suulise ja kirjaliku vahel. Samas on selline muutus ühine just enamikule arhiivitekstidele. Seega, kuigi Jaan Sandra on muidugi äärmuslik näide kogujast, kes on tegelikult võetav ainest loovalt esitava kirjamehena, siis tõenäoliselt on vähemal või rohkemal määral ühtaegu toimetav roll enamikel üleskirjutajatel, nende kirjanepanekute puhul on tavaliselt tegu tekstidega, mis on tehtud spetsiaalselt paberilt lugemise tarvis. Sellest annab tunnistust näiteks tekst jututüübist ATU 325, milles üleskirjutaja Johannes Samson sõnastab teksti keskel ilmselgelt omaaegsele kirjanduskultuurile viitava küsimusmalli:

*“Aga kos’ see Hants siis nüid õieti oli?” küsib lugeja*¹⁸.

Sarnase näite leiame Jaan Sandra tekstidest, kelle üks esimestest saadetud ime-muinasjuttudest kannab pealkirja “Kriips, vana sarviku rehknungist läbi”¹⁹ — mis on samuti XIX sajandi kirjanduskultuuris sageli kasutatud leidnud retooriline pöördumine tekstist välja.

Seega lähtun eeldusest, et kirjapandud muinasjutu puhul on kasutusel teistsugused väljendusvahendid kui suulise teksti puhul ning need esinevad samal moel enamikus tekstides. Käesolevas vaatluses on suulised tekstid (sealhulgas doktoritöö valmimise aastatel autori poolt kogutud aines nii Lääne-Siberist kui Setumaalt) korpusest ja statistilisest andmestikust välja jäetud, sooviga tagada see, et materjal oleks vaadeldav ühtsetelt alustelt. Küll aga viidatakse sellistele tekstidele mõnel puhul täiendavaid näiteid tuues (nt artikkel VII).

¹⁷ RKM II 15, 96/8 (1) < Simuna khk, Avanduse v — H. Joonuks < Juhan Rääk, 76 a, (1947).

¹⁸ E 45153/66 < Võru — Johannes Samson (1905).

¹⁹ H I 6, 128/9 (2) < Vastseliina — Jaan Sandra (1894). Huvitav on asjaolu, et sama-laadset pealkirja kasutab Sandra pea kümme aastat hiljem hoopis ühe teise süžee puhul: H II 72, 513/6 (99) < Setu, Meremäe v, Meeksi k — Jaan Sandra < Paadso (1905).

3.5. “Ehitud” ja “eheda” probleem. Autentsus

Eesti folkloristikas on pika arhiivitöö ja teaduspublikatsioonide ettevalmistamise vältel olnud käibel arusaam, et “rahvaehtsa” ainese hulka ei kuulu ei omaloomingulised ega trükistest pärinevad tekstid — sellest tuleks eraldada mittetraditsiooniline aines ja dubletid (vt nt Krikmann 2001: 31–32). Kõige põhjalikumalt on autentsuskontrolli teinud lühivormide publikatsioonide ettevalmistavad töörühmad. Mõistagi pole probleemistik mustvalge. Alan Dundes on mõõnnud, et piiri ehtsa folkloori, “pärimuse” ja “võltpärimuse” (*fakelore*) vahel pole sugugi ühene, vaid alati suhteline. Nii näiteks märgib ta, et võltpärimuseks ei saa pidada kirjandust, mis toetub folkloorile või pärineb folkloorist nagu Chauceri Canterbury lood – millel on lähedasi analooge *bona fide* suuliste rahvajuttude seas. Dundes esitab seisukoha, et võltpärimuse mõiste viitab materjalile, mis on kas täiesti fabritseeritud või mida on drastiliselt muudetud ja sageli peenemaks tehtud (*bowdlerize*), kuid **mida väidetakse** (minu rõhutus — RJ) olevat puhtsuuline traditsioon; nii võiks võltpärimuseks nimetada ka Grimmide muinasjutte ja Lönnroti “Kalevalat” (Dundes 2002: 92–95).

Autentsusprobleemaatikaga tegelevad põhiosas artiklid V ja VI, samuti ka III. Kõige keerulisem on autentsushinnangut anda individuaalsetele arendustele, kus piiri omaloomingu ja pärimuse vahel on raske tuvastada. Folkloristide poolt sageli ebaehtsaks liigitatud Jaan Sandra kirjapanekuid vaadeldes olen tõdenud, et arhiivisaatjate väljamõeldud tekstide rahvapärasuse kohta hinnangu andmisel oleks kõige õigem kuulata folkloorikandjate, “rahva” häält (III: 277) — kui rahvas midagi omaks võtab, siis see ongi folkloor. Iseküsimus on küll, kuidas seda teada saada, kas rahvas midagi omaks võtab. Üks võimalus selleks on tüübiantoloogiate avaldamisel mitte vältida ka silmatorkavalt eripäraseid tekste.

Kui Roman Jakobson ja Pjotr Bogatõrjov (1966: 3–4) on 1929. aastal kirjutanud ühiskonna preventiivsest tsensorlusest — enne traditsiooni jõudmist peab ühiskond üksikisiku eneseväljenduse heaks kiitma, muidu ei jõua see käibesse — siis folkloorile teise elu loomisel, arhiiviteksti avalikustamisel või varjamisel on selleks tsensoriks ka folkloristid. Artikkel III käsitlebki muuhulgas seda probleematikat — kuivõrd on meil, folkloristidel, õigus autentsusele hinnangut anda. Praeguse aja telemäng “Rooside sõda” pakub meile piltliku näite saatejuhitsensorlusest, mida võib võrrelda folkloristide autentsushinnanguga — mängija saab mingi arvu punkte, kui tema arvamus langeb kokku mingi hulga “rahva seast” pärit inimeste keskmise arvamusega. Saates esitatakse küsimus: näiteks, kes on tavaliselt muinasjuttude kangelane. Mingi konkreetne mängija — olgu tema siis informandi rollis — pakub välja ühe variandi, oma arvamuse. Tema selja taha tuleb saatejuht — tema on siis folkloristi rollis —, kes ütleb näiteks “Ants arvas (*paus*): “Kuningapoeg”. (*paus*) Rahvas aga ütleb: (*paus*) “Vaenelaps!”” Samas on ka väära vastuse öelnu üks rahva seast.

Folkloristide ootus, mis rahva silmis tähendab koguda ainult “suulisi” tekste, on viinud selleni, et kaasajal informandid kas teadlikult või alateadlikult ei kipu folklooriainese raamatustlugemist tunnistama. Siinkirjutaja on mitmel korral välitöö situatsioonis tundunud, et kuulnud muinasjutt pärineb tõenäoliselt raamatust, jutustaja aga justkui ei taha oma jutu allikat avada. Võib-olla on põhjuseks unustamine või siis see, et informandi jaoks pole see olnud tähtis — nii nagu ka meie alati meeles ei hoiata, kust me mingit infot saame. Samas on muinasjutt just oma kunstilise terviklikkuse tõttu midagi, mille puhul oleks eelduspärane oletada, et informant teab, kust see pärineb.

Meie esimesel külaskäigul muinasjuttude jutustaja Ksenja Mürsepa poole ütles ta, et räägib neid jutte, mida on kodukandis kuulnud. Jutustaja lapselaps Tatjana Kodas aga täpsustas pärast lugu, millele Ksenja ise oli andnud pealkirja “Konn” (ATU 402), et äsjaräägitud muinasjutt on kuulnud venekeelselt heliplaadilt “Tsareevna-ljaguška”. Samamoodi pärinevat osa lugusid (nagu näiteks “Tõbine kannab tervet” ATU 1+2+4) raamatust²⁰. Samamoodi pakuvad kogumissituatsioonid (vt nt artikkel IV: 108–112) hulga näiteid situatsioonide kohta, kus jutustaja ei taha või tea avada juttude päritolu ka vastava küsimise peale. Soome uurija Satu Apo leidnud, et mitte ükski kirjalikke allikaid selgelt kasutanud jutustajaist ei ole tunnistanud juttude pärinemist raamatust (Apo 1995: 44, vt IV: 112). Ilmselt ei ole jutustaja enda jaoks jutu päritolu sugugi nii tähtis kui selle sisu. Võibolla ei taheta aga folkloristile täit tõde oma teadmiste päritolu kohta avada. Nii tekib küsimus, ega informanti liigselt ei pärsi teadmine, et kogujaid huvitab ainult “põlvest põlve” ja “suust suhu” leviv pärimus? Kas väitega, et ta ei tea, kust jutt pärit on, püüab ta lihtsalt kogujaid mitte kurvastada, kuigi tegelikult teab, et see pärineb raamatust?

Olgu põhjus, milline on, kui tegu pole otsese mahakirjutusega (või: lugemise- sega), siis on tegemist folkloorse esitusega. Satu Apo pole selliseid uuesti räägitud jutte vaadeldavast materjalist kõrvaldanud, kuna peab neid rahvatraditsiooni osaks, folkloriseerumisenähtuse näiteks (Apo 1995: 243).

Oskar Loorits käsitleb vanu rahvusvahelisi jutumotiive, mille on arhiivi saatnud “usaldatavad kaastöölised”, ent mis on meie rahvatraditsiooni jõudnud alles uuemal ajal. Ta sõnab, et kui meil ei tarvitseks “iga kord kohe võltsimist ja otsest plagieerimist kurta”, tuleks arvestada “Grimmi, Anderseni, Kreutzwaldi, Kunderi jt., eriti aga veel Eiseni rahvaraamatute sugestiooni” (Loorits 2000: 126). Loorits leiab siit seletuse mõnede motiivide ja süžeede populaarsusele ning teiste “justkui” vähetuntusele. Võime olla ilmselt üsna kindlad, et “suust suhu” muinasjutud on tihtipeale kirjalikku algupära või siis paljudel kordadel kirjanduse kaudu õpitud ning et samas on küllaga ka juhtumeid, kus muinasjuttu on meeles hoitud puht jutustajate mälu põhjal, nagu kinnitavad kirjapanekud sajanditaguselt Setumaalt. Ilmselt on olnud inimesi, kes teistele raamatust loetut

²⁰ ERA, MD 99 (10) < Tartu 1 < Setu, Pankjavitsa v, Kuuraköstö k — R. Järv, M. Metsvahi < Ksenja Mürsepp, snd 1911 (2001).

vahendavad, kogu aeg. Mitte kirjaoskamatus ei ole see, mida me peame hindama, vaid oskus vahendada eelmisi vahendusi.

Oma töö käigus ongi siinkirjutaja jõudnud seisukohale, et folkloorivaatlusest, -tüpoloogiast, -statistikast jne võiks välja jätta ainult dubletid. Kui mingi saadetud tekst on otse kirjandusest maha kirjutatud, pole põhjust seda folklooriks pidada, kui aga kirjandusest loetut on juba omakorda edasi arendatud, siis võime seda pidada esialgu üksikinnovatsiooniks, mis järgmise sammuna võib juba saada folklooriks. Saatja ei saa kirjutisest ju iseennast folkloorivahendajana välja jätta (vrd nt L. Honko analüüsi Lönnotist “Kalevala” loojana (2000a). Kui tekst rahvani jõuab, siis selle edasine traditsiooni jäämine sõltub juba selle “rahvalikkusest” — rahva heakskiidust, ehk “sensorlusest”. Sellega seoses on paslik võrrelda folkloori kunstkäsitöölise toodanguga, nagu näiteks saapaga (vt III: 276, vt nn kunstimeisterlikkuse vaatepunktist Holbek 1987: 39–41), rahvas ise otsustab, mida kasutusele võtab: liiga eripärast asja ei saa kanda, liiga tavalist aga pole mõtet kanda.

Muinasjutuprojekti töö käigus on teiste töörühmade eeskujul tehtud juttude taustandmetesse märkusi võimalike trükistest mahakirjutajate kohta. Samuti on loodud muinasjututrükiste andmebaas, kuhu on kantud andmeid kirjanduses avaldatud muinasjuttude kohta (vt lähemalt V: 167–168). Selle baasi põhjaks on Pille Kippari tehtud ning kartoteegiks koondatud märkmed trükis avaldatud loomamuinasjuttude kohta. Lisaks sellele on töörühm andmebaasi tarvis läbi vaadanud teoseid, mille pealkirjadest võis oletada imemuinasjuttude olemasolu. Mitme jututüübi (ATU 410, 440, 480, 709) puhul on töörühma liikmete uurimuste tulemusena selgunud, et enamik tüübivariante võibki olla kirjanduslikku algupära (vt Toomeos-Orglaan 2003: 188). Mõne korrespondendi korduva raamatustlaenamise kahtluse korral on andmeid võrreldud väljaande “Eesti vanasõnad” kogujateregistriga (EV4), kusjuures tavaliselt on meie töörühma hinnangud autentsusele sellega korreleerunud (vt V: 166–167). Võimaliku laenuhinnangu loomusega kogujad on andmebaasis ära märgitud.

Autentsusmääratlust oleme muinasjutuprojekti töös otsustanud kasutada graueeritult ja märgendada korpuses eraldi sõnasõnalised mahakirjutused raamatuist või teistest käsikirjadest, refereeringud ning oletatavasti raamatutest rahvasuhu jõudnud motiivid (vt VI: 96) ning teaduslikku tüübiantoloogiat koostades esitada tekste ka kolmest viimasest alaliigist.

3.6. Ainese läheduse ja kauguse probleem

Möödanik, ammune aeg, muinas-lugu — kõik need töö ainesega seonduvad märksõnad viitavad sellele, et meil on piisav distants nende reaalsete isikutega, kes on arhiiviteksti algus- või lõpuridadel märgitud saatjana või kelle leiame tänapäeval vastava andmebaasi nimedelahtris. Olukord muutub, kui jõuame

välja kaasaega, kui juturääkijad on inimesed meie seast. Ammuste arhiivitekstide käsitlemine on mõnes mõttes vähem probleemitu kui kaasajal kogutud pärimuse analüüs. Nii olen ise takkajärele tundnud oma kahe kaasaja jutustamisi käsitleva artikli puhul (siinse töö artikkel IV ja Järv 2003a), et olen ennast paigutanud vaadeldavate suhtes mõnevõrra “üleval olevale” positsioonile. Samas on see ilmselt mingil määral juba nii uurimisse kui kogumisse sisse kodeeritud. Rahvaluule kogumine on olnud XIX sajandi kogumiskontseptsioonist alates tavaliselt kogumine kelleltki “teiselt” (vt Dundes 2002: 12). Kui me ka kogume iseendalt või endale tuntud inforantidelt, tuleb nähtust analüüsides paratamatult püüda sellest distantseeruda ning tuua välja oma hinnangud esitajate oskuste või pädevuse kohta.

Teine aspekt, mis pärast muinasjutuaines on žanrina käsitlemiseks paljudest teistest “valutum”, on see, et muinasjutt ei tungi niivõrd inimese privaatsfääri, nagu näiteks usundilised memoraadid või osa perepärimuse alla kuuluvast ainesest, ja seega riivab ka analüüs vähem jutustajate huve. Samas on siingi oma “aga”, mis ilmneb antud töö mitmes artiklis käsitletava autentsustemaatika puhul. Autentsuse kohta on raske anda hinnangut, mis oleks objektiivne. Iseäranis ajaliselt kaugema materjali puhul võib uurija negatiivset arvamust avaldada ilmselt märksa kergekäelisemalt — tsiteerides veelkord Honko kriitikat Goldbergi uurimusele: “elavaid on hoitud, samas kui teiste suhtes väljendatakse üsna lugupidamatult” (vt Honko 1997). Ilmselt pole asi mitte lugupidamatuses, vaid lihtsalt respekti häägustumises — isikliku kontakti puhul on uurija kindlasti märksa talitsetum, seevastu ajaliselt kaugete informantide puhul võib negatiivse hinnang kergemini esile tulla. See vastuolu tuleb esile mitmes töö artiklis ning on hetkel mulle kui uurijale jäänud lahendamatuks. Tean ka oma kolleegide varasemaid käsitlusi, mida nad ei ole ühel või teisel põhjusel tihanud analüüsitava informandile endale lugeda anda. See on teemavaldkond, mis kaasajal ka Eestis üha suuremat tähelepanu nõuab ning tulevikus komplekselt lahendatavate probleemide hulka kuulub.

Varasemate arhiivitekstide puhul on juba aastakümneid aktuaalne küsimus kontekstist. Meil on arvutul hulgal pandud kirja folkloori, kommenteerimata selle esitamise tagamaid või põhjusi, seletamata, **miks** midagi jutustati või teati. Samas ei nõua muinasjutud oma vormi ja väljakujunenud žanritunnuste tõttu sel määral konteksti avamist kui näiteks vanasõnad, mille tähenduse tabamiseks see on sageli hädavajalik. Ilmne on muidugi see, et muinasjutu-kirjapanekutes on harva esitatud selle tähendus esitajalt või kogujalt, tavaliselt tuleb uurijail endil muinasjutte tõlgendada ja nende tähendust otsida, nagu näiteks seda on teinud Alan Dundes (1987) või Bengt Holbek (1987).

Siinses töös käsitletavate arhiivitekstide puhul oleme paratamatult esitajast ja kontekstist kaugel ja meie lähenemisvõimalused neile tekstidele on piiratud. Lähtuvalt töö eesmärgist tuua välja üldised tõdemused kogu imemuinasjuttude materjali kohta arhiivis, olen küsimuse muinasjuttude tähendusest — pärast põgusat pilku sellele sissejuhatavas artiklis (I) — esitatud analüüsides välja jätnud.

3.7. Vaatepunkt

Töö autor ei ole olnud jutuvestja, vähemasti mitte enamal määral kui õhtul magamaminekuks muinasjuttu rääkides või vahel matkaseltskonnas meelt lahutades. Siinses töös on autoripositsioon arhiivi-uurija oma, kelle ees on hulk erinevaid muinasjutte erinevatest aegadest ja kohtadest. Töö artiklite enamik kujutab endast autori kummardumist kartoteegikasti (tegelikult küll arvuti-failide, ent kasutan siin traditsioonilist metafoori) **kohale**, uurija pilguheitu erinevatest paikadest ja aegadest pärit variantide kirevusele. Selle vaateviisi keskmeks on tuhanded tekstid, milles tuleb luua kord. Töö eelduseks on niisiis, et arhiivimaterjali on võimalik jagada ja et seda ka on mõttekas jagada, võrreldes omavahel jutte ning liigitades neid erinevatesse tüüpidesse. Mulle tundub, et kokkupuude andmekogumi loomis-, haldamis- ja kasutusproblemaatikaga on tinginud ka soovi mitte piirduda tekstivalimiga, vaid täiendada korpus üha uute keldrikõidetest väljakaevatud juttudega; arvudest lummatud lootuse, et analüüsis oleks arvesse võetud kõik olemasolevad tekstid; püüde vältida üldistuste tegemist vähema kui tervikkogumi põhjal.

Siinne käsitlus kujutab endast paljuski keskendumist materjalihulgale ning konkreetsel empiirilisel ainesel põhineva analüüsi esitust. Siinkirjutajale mõjus mõtlemapanevalt John Algeo (1985) püstitatud küsimus nimeteooria kohta — kas nimeteooria on üldse võimalik. Algeo kasutab jõulist metafoori, tuues näite ühelt poolt nimeuurijaist kui filatelistidest või “kingakarpi kogujatest”. Seevastu professionaalidele on kogumisest ja tulemuste esitamisest vähe, “ükspuha kui tähenärijalikult ja professionaalselt” on need tehtud. “Sügavatel öödel vähkrevad nad unetult ja mõtlevad: “kas nimeteooria on võimalik?”” (*samas*: 136). Eks sama probleem on hõlpsasti kohandatav ka folkloristidele ja nende tööle. Algeo vastandab deduktiivse ja induktiivse lähenemise, sõltuvalt ühe viisist teha üldistusi üksikjuhtumite põhjal ja teise viisist tuletada teooriast üksikjuhtumeid ning toob välja nende vahelise paradoksi — deduktiivse lähenemise puhul on faktid ebaolulised, ent faktidest koosneb teadus; kui oleme puhtalt induktiivsed, ei saa me tõusta konkreetsete faktide kohale, kuigi teaduse eesmärk on seletada olemasolevaid fakte kui universaalsete printsiipide näiteid.

Töö “tüüpidega” ning kohatine kirjanduslike variantide tagaajamine tuletab meelde ajaloolis-geograafilist lähenemistaadi, kus eesmärgiks oli koguda nii palju üleskirjutusi kui võimalik ja nende põhjal rekonstrueerida tüüpide algkujud ning välja selgitada levikuteed (vt nt tüübimonograafiad Anderson 1923, Ranke 1934, Roberts 1958). Ilmselt tuleneb see osalt siinkirjutaja püsimisest eesti muinasjuttude uurimistraditsiooni kütkeis — nii nagu Walter Anderson võtab ka 1930-te lõpus kettkirjade uurimiseks endastmõistetavana kasutusele soome meetodi ning näeb neid “vanade taevakirjade jätkuna” (vt Seljamaa 2005: 144).

Lähtuvalt oma eesmärgist käsitlen käesolevas töös lisaks tekstidele ka nende pindstruktuuri — seda, millise mustri mingi jutustaja ühtse traditsiooni-

koe peale tikkinud on. Ilmselt võime vastandada kaht suunda, mis mõlemad on eesti folkloristikas möödunud sajandi lõpul ja uue algul edukalt kasutusel olnud. Mõned süvastruktuuri vaatelejate mõtteavaldused annavad aimu, nagu oleks tekstide pinnakihis kaevamise puhul tegu millegi koletuga. Mulle tundub aga, et suurte andmemassiivide analüüsi puhul pole tegu ainult tuima ja väheütleva arvuloendiga. Pindstruktuuris liivaterade lugeminegi võib olla õigustatud, kui me saame teada midagi asjade olemuse kohta või piltlikult väljendudes: kui sellest selgub, millised koed ja värvid ning miks muustris esinevad.

Töös kasutatav arhivaari vaateviis on kohati tekstiloojatele, muinasjutu esitajatele ja üleskirjutajatele vastanduv, hinnanguline, vahel kriitilinegi näiteks nende loomelaadi või autentsuse suhtes. Kergem on anda hinnanguid ajaliselt kaugel olevate esitajate tekstidele, märksa raskem on tõlgendada meie keskel elavate inimeste jutupärandit ning tuua välja oma seisukoht nende suhtes. Olen teadlik, et see, küsimusi žanrikuuluvusest ja autentsusest esitav arhiivikeskne vaatenurk ei ole kindlasti parim viis näiteks muinasjuttude sisu avamiseks. Küll aga on selline vaatepunkt kõige mõistlikum olukorras, kus meil tuleb hõlmata suur hulk arhiivimaterjali ja seda kuidagi lahterdada.

Nagu eelpool märgitud, on artiklite käigus siinkirjutaja arusaam ja tõlgendus folkloristi tööks tarvilikust autentsusest muutunud. Mulle tundub, et tüübiantoloogiate avaldamisel pole mõtet kõrvale jätta ka isikupäraseid arendusi, kuna needki annavad aimu folklooriprotsessist. Kui mingi tekst on otse kirjandusest maha kirjutatud, pole põhjust seda folklooriks pidada, kui aga seda on juba omakorda edasi jutustatud, siis võime seda pidada üksiktekstiks, mille käibelejäämine sõltub juba selle “rahvalikkusest” — rahva heakskiidust. Ent kirjakultuurist tulnud pärimuse rejekteerimine on siinkirjutajal siiski artiklite kirjutamise algul sihiks olnud, neid tekste pole peetud samaväärseks ehtsa muinasjutuga, sellest annavad tunnistust kasutatud hinnangulised väljendid nagu näiteks (infomandi) “aus ülestunnistus” selle kohta, et mingi tekst oli pärit kirjandusest (IV: 107).

Kindlasti ei arva siinkirjutaja enam aastal 2005, et muinasjututeksti raamatust lugemine oleks midagi tavatut või ka taunimisväärset. Ühtviisi jõudsalt on rahvasuus olnud käibel nii suuline kui kirjandusest või meediast lähtuv pärimus (vt ptk 3.4, vrd ka V: 176). Nagu näitavad mitmed isiklikud kogemused informantidega, ongi kirjanduse- või televisiooniteoste jõudmine juttudesse — ka infomandi sõnutsi “muinasjuttudesse” — tänapäeval endastmõistetav. Nüüdisajal on mitmed informandid ise seostanud muinasjutte televiisori-vaatamisega. See ei ole pelk uurijapoolne soov näha traditsioonilise jutustamise kontinuiteeti tänapäeva TV-kultuuris, vaid informantide eneste väljendatud seisukoht. Nii on kogumistel meie vestluskaaslased võrrelnud (*nüit kaias televiisor't, a sis olliq vanaolitsõq jutuq*²¹ IV: 107–108). Või siis teisel võrreldi

²¹ ERA, MD 195 (24) < Venemaa, Novosibirski obl, Tšanõ raj, Orava k < Nikolajevka k — R. Järv, M. Sarv < Berta Kalamiis, snd 1922, Berta Hank, snd 1918 (1998).

muinasjutu jutustajat samal moel televiisoriga: “Mõne kõige põnevama koha peal pidas [ta] pausi, nagu televiisorigi peab. Ja siis ootasid niikaua!”²².

Arhiivikeskne vaatepunkt tingib selle, et minu partneriks ja ühtlasi uurimisaluseks ei ole sageli mitte niivõrd jutustajad, kuivõrd just kogujad, olen tegelenud pigem koguja kui pärimuskandja analüüsimisega. Tõsi, teatud juhtudel ongi piir nende vahel hägus (vt ka III: 277). Tööd kirjutades olen üha enam tundnud, et ka üleskirjutajat võib käsitleda kui koostööpartnerit, nii nagu välitöödel käijad käsitlevad informanti kaas-uurijana. Esituskeskse meetodi järgijad peavad endastmõistetavaks seda, et jutustaja iga kord sõltuvalt kontekstist oma teksti varieerib. Tundub, et folkloori üleskirjutajate puhul on süžeede varieerimisel ja autentsuse hindamisel liiga vähe arvestatud sellesama vastastikuse mõju probleemiga — näiteks milliseid jutte ja millisel kujul on oodanud need, kellele kogujad XIX sajandi lõpul tekste saatnud on. Richard Viidalepp on kirjutanud paeluva käsitluse, milles sisuldasa püüab rehabiliteerida folkloristide seas ebatraditsioonilise üleskirjutajana kuulsust kogunud Hans Anton Schultzi. Autor toob põhjuseks, miks Koeru kihelkonnast pärit rätsepmeister oma saadetistes järjest ebatraditsioonilisusesse kaldus, **tagasiside**, õigemini selle puudulikkuse. Iseäranis algul jagas Jakob Hurt vanavarakorjajatele usinalt kommentaare ajakirjanduses ilmunud aruannetes, ent nagu osutab Viidalepp Hans Anton Schultzi näitel, oli see tagasiside Hurda tohutu töömahu tõttu kohati ka pinnapealne. Hurt oli saadetiste suhtes kiitev ning nõnda ilmusid Schultzi tekstidesse järjest isikupärasemalt väljaarendatud kujutelmad pseudo-mütoloogiast jne (Viidalepp 1982). Siinses töös viljeldav tekstikeskne lähenemisviis juhib meid tõdemuse juurde, et arhiivisaadetised ei ole midagi umbisikulist, saadetud abstraktsete inimeste poolt abstraktsele folkloristile. Kui iga folklooriteose esitus kujuneb jutustaja ja kuulaja koosmõjus, siis ka pelk kirjutamine valgele paberile ja hilisem vanavarakorjandusse saatmine sõltub ju sellest, milline on saatja ja adressaadi suhe.

Igal mõttel ja väitel on mingi põhjendus. Nii on vaatenurga valimisel määrav ka uurija enda eelhäälustus. Ei ole juhus, et koos naisuurimuslike suundade esiletõusuga on vastukaaluks vaja kuulata ka mineviku meeste häält, tõlgendada meestekultuuri. Muinasjuttude vestmisel näisid varasemal ajal juhtohjad olevat olnud meeste käes, seda väidab ka väljaanne “Eesti muinasjutud”, kus aga lähemat kinnitust ei anta (EMj: 485; II: 32–35, vrd ka Viidalepp 2004: 63). Kuivõrd on sellise oletuse taga aga meie, meesoost uurijate tõlgenduslik soodumus oma sookaaslasi esile tõsta? Ines Köhler-Zülchi (1997: 201–203, vt II: 29) näited kinnitavad, et tihtipeale on autorid kippunud esitatud fakte kallutama ning et tegelikult sellist meessoos domineerimist muinasjuttude jutustajatena andmetest välja lugeda ei saa. Nii on meil erapooletu hinnangu saamiseks võimalik ikkagi pöörduda ainult arvude ja statistika poole.

²² ERA, MD 362 (4) < Setumaa, Hilana k — Karin Kronde, Helen Kästik < Maria Uibokand, snd 1925 (2004).

Vaateviisilt eendub teistest ainus traditsioonisidusat ainekäsitlev artikkel (IV). Siinkirjutaja oli muinasjututeema enda jaoks juba valinud ja esimesed sammudki astunud, kui kogumiskäik Siberi eestlaste juurde päädis erilisel ehadate muinasjutukogumispäevadega, mil sattusime otse juttudekeerise keskele. Seejärel tundus juba endastmõistetav kogumiskogemust arvutiekraanil analüüsida püüda. Veelgi ehadamalt elas inarnase teemavoogu sattumise üle ekspeditsioonil Ristile 1999. aasta augustis, mil ühe külaelaniku poolt pakutud pajatusteema kordus teisal ja küsimise peale kolmandaski kohas ning mille vaatluse realisatsiooniks on artikkel pajatustest (Järv 2003b). Kolmas, kuid sama lummas näide jutuvestmise keskele sattumisest on mu esimene külaskäik koos Merili Metsvahiga Ksenja Mürsepa juurde Annelinnas 2001. aastal. Talveõhtusest Tartu tuisust, linnaliinibussist ning kaubanduskeskusest paneelseinte vahel leiduva setu muinasjutuvaldaja juurde jõudmine moodustas tohutu kontrasti. Kolmanda või neljanda jutu järel, kui Ksenja järjekordselt oma lapselapselapselt küsis, kas too nüüd teab seda juttu või teist ning seejärel selle kohe ka kuulajatele esitas, oli juba tunne, et toimuv ei saa olla tõsi. Just selliste kogemuste pärast — olgu vaatleja sellal varustatud juba üksikasjalike teadmistega räägitavate juttude tüübikuuluvusest ja Eesti ning muu maailma variantidest või olgu ta ilma sellise tarkuseta — on tasunud välitöödel käia, tasunud eelistada neid paljudele maailma ahvatlustest.

4. EESMÄRK JA MEETODID

Uurimuse eesmärgiks on hinnata Eesti Rahvaluule Arhiivi kogutud muinasjutte kriitiliselt mitmest omavahel seotud aspektist — tuua välja imemuinasjutu eristus võrreldes teiste (ala)žanridega, selgitada välja mees- ja naisjutustajate osakaal muinasjuttude jutustajatena ning nende mõju räägitava repertuaari koosseisule, esitada küsimusi autentsuskontseptsiooni sisu ja otstarbekuse kohta ning välja tuua mõned markerid ebaautentsete tekstide eristamiseks korpuses. Töös on rakendatud totaalanalüüsi põhimõtet.

Mitmete analüüsitavate probleemide tekkealuseks on olnud folkloristide kirjalikult fikseeritud või suuliselt ringlevad käibeväited, mille paikapidavust olen tundnud tarvidust materjali põhjal ka tegelikult järgi kontrollida. Mitmel puhul on ettevõetud analüüs tingitud peamiselt soovist saada mitmekülgne ülevaade materjalist, artiklis I olen püüdnud välja selgitada, milline on “Lohe-tapja” variantide põhisisu, milliseid tegelasrolle esineb tekstis, millised seosed valitsevad erinevate tegelaskujude vahel ja kuidas need jututuübi piires varieeruvad. Samamoodi on artikli II eesmärgiks saada ülevaade jutustajate ning jututegelaste soosuhetest ning artiklis VII jututekstides esinevate nimede tähendusest.

Tekstikorpuse analüüsiks on siinses töös kasutatud kolme vaatlusviisi — ühelt poolt on välja toodud suurte andmehulkade statistilised üldtendentsid, teisalt on erandlike tekstide puhul rakendatud süva- või sisuanalüüsi ning kolmandaks on rakendatud võrdlevat meetodit.

Kahe esimese vaatluse sümbioos on Eesti folkloristikas viimasel kümnepäeval aastal leidnud üsna mitmeid realiseerimisi. Ülo Valk on oma põhjalikus monograafias kuradi ilmumiskujudest (1994, trükk 1998) kasutanud lähtelasena samuti statistilist meetodit. Ta sedastab, et just üldstatistika abil on võimalik ära tunda võimalikke fantaseeringuid, mis ei tugine rahvapärimusele — “erandlikud ilmingud torkavad silma ja äratavad kahtlust teate autentsuse suhtes” (vt Valk 1998: 20, 201). Liisi Laineste (2004: 21, 23), käsitledes etniliste anekdootide tegelaskujusid, on nimetanud kõige tavapärasemaks vahendiks just kvantitatiivse vaatluse põhjal väljavalitud ainese süvaanalüüsi, ta on valinud välja “uurimuse seisukohalt relevantsemad” küsimused ning neid seejärel käsitlenud. Liina Saarlo on enda uurimuses kasutatud meetodit nimetanud kvalitatiiv-kvantitatiivseks — pärast kvantitatiivse analüüsiga leitud huvipakkuvaid tekste analüüsib ta neid kvalitatiivselt (Saarlo 2005: 20–23, 26). Selline oksüümoronist sõnapaar meetodi nimena võib ehk esmapilgul mõjuda segadusseajavalt, ometi on selle taga just suure andmehulga jaoks üsna sobilik analüüsiviis — pelk statistiline, üldtendentse välja toov vaatlus jääb väheseks, süvaanalüüsi tegemine on aga nii suure materjalihulga puhul võimatu. Seega on suuremahulise ainese puhul tulemusriikas just nende meetodite kombineerimine.

XX sajandi muinasjutu-uurimustes, alguskümnenditest kuni sajandi keskpaigani, valitsevad soome meetodi järgijate tööd, mille printsiibid sõnastas Antti

Aarne (1913). Kõik tema poolt väljatoodud, uurimistöole — redaktsiooni- analüüsile — eelnevad etapid on empiirilise kaanonina olnud endastmõistetavad ka muinasjutuprojekti tekstikriitilise väljaande ettevalmistustöös: materjali kogumine uurija kodumaalt, materjalikogu tegemine, allikakriitika rahvaehtsuse või üleskirjutaja muganduse osas, kirjandusmõju hindamine, täiendav kogumine, iga teksti paigutamine eraldi lehele [andmebaasi kirjeks], materjali korrastamine (vt Aarne 1913: 62–68).

Soome meetodi korral järgnes ka redaktsioonianalüüs. Käesolevas töös ei ole mindud edasi ei selleni ega algkodu otsimiseni, pole ka püütud välja selgitada muinasjuttude tekkeaega. Küll on ilmselt soome meetodi uurimisviisi järelmiks siinses töös artiklist artiklisse korduv jaht kõikidele kättesaadavatele variantidele ning ehk ka osutused (võimalikele) kirjanduslaenudele. Suuresti on see tingitud jällegi allikmaterjali poolt pakutud eeldustest — meie materjalikogud on ennekõike tekstidemäed, mille kohta on suhteliselt vähe taustandmeid. Ka senised kogumisstrateegiad on ennekõike olnud orienteeritud kvantitatiivsele materjaliammutamisele, mis on Eestis kaasa toonud pigem teksti- kui isikukesksed uurimused jutu- või kitsamalt muinasjutuainese kohta. Siinseski töös on võrdlev meetod mõningal määral esil juttudes esinevate nimede leviku jälgimisel (I, V, VI). Alan Dundesi sõnutsi on võrdlev meetod suguluses olevate folklooripalade leviku väljaselgitamiseks senistest meetoditest “kõige rafineeritum ja komplitseeritum” (Dundes 2002 (1986): 125). Tõsi, tema järgi ei saa seda pidada võrdlevatest vaatlustest ainsaks, vaid üheks paljudest. Ka Leea Virtanen (1993: 270) on kinnitanud, et me võime küsida võrdlevat meetodit rakendades uusi küsimusi, kuid võrdleva meetodi põhiprintsiibid ei ole vananenud.

Bengt Holbeki töö “The Interpretation of Fairy Tales” (1987) pakub metodoloogiliselt ülikireva vaatepunktide valiku, mida ise põhjalikumalt muinasjututeemaga alustades ka läbi kaalusin. Tema töö keskseks osaks on küsimus muinasjuttude tähendusest. Kuigi pärast Holbeki tööd tundub tähenduseproblemaatikast möödaminek kohatuna, on siinses töös sisu interpreteerimist riivatud ainult seeria esimeses artiklis (I), ning sealgi on avatud seda žanri- spetsiifiliselt, võrreldes sama süžee esinemist eri žanrides.

Artiklite puhul on siinkirjutaja meeles hoidnud Alan Dundesi 1964. aastal ilmunud artiklis väljendatud mõtet, et folkloristidel tuleks uurida nii teksti-, tekstuuri- kui kontekstitasandi omavahelisi seoseid ning et kaks viimast peaks kuuluma sarnaselt teiste distsipliinidega ka folkloristide huvisfääri (Dundes 2002: 86, vt ka VII: 446). Töö erinevates artiklites ongi kokkuvõttes püütud vaadelda kõiki tasandeid — kui tekste käsitlevad artiklid I, III ning põhirõhk langeb tekstuurtasandile (V, VI, VII), siis kontekstianalüüsi poole pürgivaks võib pidada artiklit IV.

Minu vaatlused on paljus välja kasvanud imemuinasjuttude korraldamis- ja tüpologiseerimistööst ning otsivad vastuseid selle tööaja jooksul tekkinud küsimustele. Nii võrreldakse töös arhiivitekste omavahel (I, III, V, VI, VII) või siis isiklikult kogutud tekste arhiivivahetega (IV). Suure materjalihulgaga

töötades tuleb uurijal ülevaate saamiseks paratamatult ainekst rühmitada ja välja tuua tendentse. Iga jutustaja räägib üht muinasjutuüksust kui tervikut ning loomulikult ei ole tal seda esitades mõtteski, et tema jutustus alluks mingile statistilisele seaduspärasusele. Kui aga meil on hulk selliseid tekste kogunud, siis on eelduspärane, et nendes ilmnevad tendentsid, mida saab kõige paremini välja tuua statistika abil.

5. ARTIKLITE SISUKOKKUVÕTTED

Väitekirja koosneb seitsmest artiklist, mis on ilmunud aastatel 1999–2005 — kaks noorte folkloristide uurimuste seerias “Pro Folkloristica”, kaks elektroonilises folklooriajakirjas “Mäetagused”, üks ajakirjas “Keel ja Kirjandus” ning kaks ülejäänud artiklikogumikes. Ühe trükis ilmunud artikli (IV) sihtauditoorium on algselt olnud võõrkeelne lugejaskond ning töös esitatud eestikeelne variant on väheste muudatustega avaldatud hiljem. Kuna tegu on eri väljaannetes ilmunud artiklitega, siis on töö mõningal määral mittelineaarne — mitmel korral naastakse ühe ja sama teema juurde ning mõnda asja (kasvõi muinasjutuprojekti olemust ja hetkeseisu) on kirjutatud eri artiklite alguslehekülgedel lahti korduvalt. Vastavalt kirjanduse uustrukkide ilmumisele või kättesaadavaks osutumisele eri artiklite kirjutamise ajal võivad artiklites erineda viited samadele käsitlustele. Kuna töö kirjutamise ajal on ilmunud muinasjuttude rahvusvahelise tüübikataloogi uus versioon ATU (2004), on töö viimases artiklis ning registris esitatud tüübiumbrid sellega vastavusse viidud. ERA arhiivi viited on esitatud, kasutades eesti folkloristikas traditsioonilist viitekuju.

Siinkirjutaja peab samavõrd oluliseks nii rahvusteaduste uurimistulemuste vahendamist emakeeles kui ka nende tutvustamist rahvusvahelisele auditooriumile, seepärast on enamikust eestikeelsetest artiklitest ilmunud mõnevõrra — iseäranis just arvandmetega — täiendatud ingliskeelsed variandid: artiklist I aastal 2002, artiklist aastal 2005 — see on ka kõige viimaseks muinasjuttude teemal kirjutatud ja ümbertöötatud artiklik. Inglisekeelsena on avaldatud ka kahe artikli (V, VI) kontsentraat (Järv 2003b).

Töö esimesed kolm artiklit (I–III) on sissejuhatavad. Heitmaks pilku ime-muinasjuttudele üldiselt ning ühtlasi näitamaks tegelaskujude varieeruvust eesti pärimuses ühe jututüübi piires, on esmalt analüüsiks valitud populaarne jututüüp “Lohetapja”. Vladimir Proppi arvates esindab see tüüp arhetüüpset kuju, mille variantideks on kõik teised jututüübid (Propp 1998: 115, I: 53). Seejärel antakse ülevaade imemuinasjuttude laekumisest rahvaluule arhiivi aegade lõikes ning analüüsitakse jutusüžeede sõltuvust nende jutustajatest (II)²³. Edasi heidetakse põhjalikum pilk arhiivitekstidele, analüüsides muinasjuttude omapärase koguja, Jakob Hurda suurkorrespondendi Jaan Sandra muinasjututekste ning nende stiili (III). Kuna tema saadetised on “tavalisest” arhiivitekstist üsna erandlikud, võib käsitlust nimetada rahvapärase muinasjutu stiili vaatluseks eituse kaudu. Väitekirja keskmises artiklis (IV) tehakse põige arhiivist reaalsesse jutustamissituatsiooni, kirjeldades üht kogumissituatsiooni Lääne-Siberis. Siinse käsitluse teise poole moodustab kolmest artiklist koosnev tsükkel, mille eesmärgiks on fiktiivses muinasjutužanris reaaleluliste nimede esinemist ana-

²³ Selles, 2001. aastal kirjutatud artiklis, esitatud arvandmetesse tuleb suhtuda mõningate reservatsioonidega, täiendatud andmed leiab töö sissejuhatuse ptk 2.4.

lүүsides tähelepanu juhtida erinevatele tekstianalүүsiga seonduvatele probleemidele. Kõigepealt antakse paari kõnekat näidet kasutades ülevaade üldprobleemidest autentsuse alal (V), siis analүүsitaakse koha- (täpsemalt saare-) nimesid muinasjuttudes (VI) ning viimaks tehakse üldine analүүs tegelaskujude nimedest muinasjutus (VII).

Seega kujutavad töö algusosa artiklid endast küllalt erinevatelt metodoloogilistelt aluselt formeeritud üksusi, töö teine pool on ühtsema lähtelaadiga. Tõõs esitatud vaatlused lähtuvad valdavalt tüübist, teisalt aga ka jutustajast pro kirjapanijast ja ühiskonnast (III, IV). Hulk artiklitest on nõ totaalanalүүsi-kontseptsiooni esindajaks — analүүsitud on kogu kättesaadavat arhiiviainest. Pakutud pole mitte ainult valmis tulemusi, vaid pigem ka mõtteviise või teid ühe ehk teise asja käsitlemiseks.

5.1. Vale-Jūri kiusatus. Valekangelasest “Lohetapja” (AT 300) põhjal [1999]

Artiklis käsitletakse imemuinasjutu “Lohetapja“ arhiivivariante — vaadeldakse selle levikut ning tüübis esinevaid tegelasrolle. Esmaeesmärgiks on võetud nii ülevaate saamine jututüübist, selle tegelasrollidest kui ka muinasjutužanrist üldse — kuivõrd see jututüüp on “klassikaline” ja seda on peetud muinasjutu arhetüübiks. Muidugi tuleb sellesse eeldusesse suhtuda mõningaste reservatsioonidega, kui “Lohetapja” on maskuliinseks (st meeskangelasega) jututüübiks, siis uurijad on välja toonud selle süžee erinevuse muudest alaliikidest, nt Heda Jason (1977: 39–41) eristab eri tegevuskäigud maskuliinse, feminiinse ning tasu-karistusmuinasjutu puhul.

Ühe muinasjututüübi põhjal vaadeldakse, milline on imemuinasjutus tegelasrollide omavaheline suhe ning milline iga süžeeosa funktsioon. Käsitlusest selgub ka jutustajate poolt kangelase, vastase ja valekangelase tegelasrollide täitjaks valitud aktorite omavaheline mõningane korrelatsioon. Valekangelase rolli analүүsides selgub, et ta on sageli jutu kangelase “ebatõeline” variant, kellega tal osa tunnuseid kattub, mingi parameeter aga puudu jääb. Artikli tulemusena nähakse kangelase olulisimat vaenlast mitte vastases (lohe), vaid hoopis valekangelases. Muinasjutu “Lohetapja“ tegevuskäiku on artiklis tõlgendatud kosimiskatsete reana.

Artikli aluseks on ettekanne Noorte folkloristide konverentsil 1998.

5.2. Eesti imemuinasjuttude kangelaste, jutustajate ja kogujate soost [2001]

Artikkel käsitleb arhiivis leiduvate eesti imemuinasjuttude kogujate, jutustajate ning räägitud juttude peategelaste soo kombinatsioone. Ühtlasi antakse ülevaade arhiivi kogutud imemuinasjuttudest ning esitatakse lähtuvalt kogujate soodominandi muutumisest ainese periodiseering. Samuti vaadeldakse, milliseid vastassoost kangelasega jututüüpe on jutustajad eelistanud, ning püütakse leida sellise eelistuse põhjusi. Artiklis selgub, et muinasjuttude arhiivi laekumise kõrgaegadeks on rahvaluule suurokogumise aeg XIX sajandi 80ndatel aastatel ning XX sajandi 30ndatel aastatel ERA loomisele järgnenud kogumisaeg. Ilmneb, et eesti muinasjutuüleskirjutused on varasemal perioodi pärit valdavalt meestelt, hiljem naistelt. Analüüsitakse neid tekste, mille variantides on kangelane pigem jutustaja vastassoost (need kõik on meessoost kangelasega tekstid), selle põhjustena tuuakse välja juttude kandumine lastekasvatamissfääri, sh nn “lastemuinasjuttude” domineerimine, tekstide esinemine kirjanduses. Eesti materjal kinnitab mitmete teiste rahvaste kohta käivates uurimustes täheldatud tendentse, et mehed räägivad peamiselt maskuliinseid muinasjutte, naiste puhul sellist teravat vahet jutustaja soo ning jutukangelase soo vahel pole.

Väitekirja võetud artiklit on hiljem täiendatud kogu käesoleva materjali analüüsiga ning arvutusmetoodikat mõnevõrra muudetud (vt Järv 2005b: 55–58). Seepärast olgu siinkohal esitatud ka täiendatud loetelu vastassooliste jutustajate seas populaarsemaid jututüüpidest kogu praeguse korpuse põhjal: ATU 449, 700, 572*, 402, 315, 306, 461, 530, 314.

5.3. Jaan Sandra isikupärased muinasjutud [2004]

Käsitlus on teiste väitekirja artiklitega võrreldes erandlik, kuna selles ei ole otsitud lahendust mingile konkreetsele probleemile, vaid on esitatud mitmekülgne ülevaade ühe jutustaja stiilist. See tuleneb artikli esituskontekstist — artikkel on avaldatud J. Sandra kogutud muinasjuttude valmiku “Kahrukõrvaga Ivvan” järeldsõnana. Analüüsis on näidatud, et Jakob Hurda üks viljakamaid korrespondente — Jaan Sandra — on tihtipeale võetav ise loova kirjaniku / muinasjutu jutustajana, ka siis, kui ta ise omistab ühe või teise žanrivõtte jutustajatele. Artiklis käsitletakse ka autentsusprobleematikat ning sedastatakse, et Sandra talletatu pole sugugi tingimusteta ebaautentne, nagu enamikust tema kohta kirjalikult või suuliselt sõnastatud hinnangutest aimub; tuuakse välja aspekte, milles ilmneb Sandra ehe rahvapärusus. Kuna tema kirjapanekud traditsioonilistest muinasjututekstidest erinevad, sõnastatakse artiklis soovitus anda võimalus rahval, mitte folkloristidel hinnata, kas Sandra poolt rahvaluuleks

nimetatu selleks ka sobib. Sandra kirjapandud muinasjutte vaadeldes tuuakse välja, et just ebarahvapärased on mõnikord need, mis on sugereerinud erinevaid uurijaid oma analüüsideks tema tekste välja valima. Analüüsitakse Sandra stiili ning selle muutumist aja jooksul, tuuakse välja ta stiilile tunnuslikke ning “keskmisest erinevaid” jooni ning süžeearendusi.

5.4. Vana-aolidsõq jutuuq kaasajal — kogumiskogemus Orava külas Siberis [2000]

Artikkel analüüsib muinasjuttude kogumist ühel 1998. aasta ekspeditsioonil ja talletatud muinasjutte, keskendudes imemuinasjuttudele. Kui sõnaga ‘(rahvaluule)arhiiv’ konnoteerub ilmselt paljudel millegi **tolmuse** metafoor ning reaalsest elust eemal olev tarded varamu, siis artikkel püüab vormida analüüsi esimest oma välitöödel kogetud ehedatest muinasjutukogumise kogemustest. Artiklis kirjeldatakse kogumissituatsiooni ja analüüsitakse, mis moodi muinasjuttude jutustajad ise muinasjuttudesse suhtuvad.

Artiklis käsitletakse Eestist Siberisse väljarännanud elanike järeltulijate jutuvestmist ning mälestusi endisaegsest muinasjuttude vestmistraditsioonist küla ühistöödel ligi poolsada aastat tagasi. Vaadeldakse ekspeditsioonil kogutud muinasjututüüpe ning nende sarnasust ja erinevust võrreldes arhiivi kogutud tüübivariantidega. Selgub, et kogumisel muinasjutte jutustanud informandid on esitanud samalaadse struktuuriga muinasjutte — kuuldute seas domineerivad imemuinasjuttudest nn tasu- ja karistusmuinasjutud, muudest muinasjuttudest üht laadi struktuuriga jutud. Analüüsitakse mitme jutustajaga jutustussituatsiooni, sh kõnelejate poolt jutustamisel tehtud remarke ja muid kõneakte ning näidatakse, kuidas jutustaja esitab juttu suhteliselt kindlaks kujunenud vormeleid kasutades. Samuti selgub, et jutustajad seostavad muinasjutte sundimatult kaasaegse televisioonikultuuriga ning et suhtumine raamatust õpitud juttudesse on ambivalentne, teatud juhtudel seosest pigem vaikitakse, kuigi küsimise peale tuleb see välja, teatud juhtudel tunnistatakse üsna avalikult.

Artikkel on algselt mõeldud võõrkeelsele lugejale.

5.5. “Ehe” ja “ehitud”. Mõnest autentsusprobleemist 19. sajandi muinasjutukirjapanekutes [2002]

Kui artiklis Jaan Sandrast on tegeletud ühe koguja “sissearvamise” traditsiooni, siis väitekirja viimases kolmes tekstis tegeletakse “väljaarvamise”ga. Selle artiklitsükli puhul on keskseks nimed, nende kasutamine muinasjuttudes

ning seosed autentsusproblemaatikaga. Tsükli esimeses artiklis antakse ülevaade eesti imemuinasjuttude teadusliku antoloogia koostamise käigus autentsuse vallas tehtud eeltöödest, esilekerkinud probleemidest ning edasistest kavadest. Lähemalt peatutakse ühel jututüübil (ATU 434*), mille variantides esinevad nimed ning jutu ebatraditsioonilise süžee tekitavad kahtlusi rahvaehtsuses, tekst selgubki olevat autorilooming. Seda jututüüpi on eesti imemuinasjuttudest seni nimetatud ainsaks puht-eestiliseks tüübiks isegi sellises autoriteetses väljaandes nagu *“Enzyklopädie des Märchens”* (Masing 1984: 483), artikli tulemusena järeldatakse aga, et muinasjututüübi variandid tuleks ehtsate muinasjuttude seast pigem välja arvata.

Artikli teises osas käsitletakse “Hansu ja Grete“ Eestis levinud kontaminatsioonilist redaktsiooni, milles lapsi taga ajama tõtanud vanapagan joob end lõhki. Selgub, et sellised variandid on Eestis levima hakanud alles pärast süžee ilmumist trükis J. Kunderi muinasjutuvalimikus (1885). Artiklis jääb kõlama toonaste käsikirjade laenusuhete keerulisus; teksti päritolu tuvastamist raskendab sageli juhtum, mil esimene teade mingist süžeesest esineb pigem varases muinasjutuväljaandes, mitte arhiivtekstis.

Siit alates on autor hakanud üha enam huvi tundma muinasjuttudes esinevate nimekasutuse tendentside vastu, ning on otsesõnu sõnastatud juba artiklis I varjamisi esineva oletuse, et sageli viitab nime truu kasutamine esitaja poolt tekstide võimalikule ebaautentsusele.

Artikkel on ilmunud Eesti Rahvaluule Arhiivi 75. juubeliks valminud arhiivitööd kajastavas kogumikus “Kogumisest uurimiseni”.

5.6. Kas nimi rikub muinasjutu? [2003]

Artikkel on eelmises käsitlustes tõstatatud temaatika otsene edasiarendus. Jätkatakse oletusega, et fiktiivse muinasjutužanri puhul saab pärisnime kasutada teatud juhtudel ühelt poolt võimalike ebaautentsete tekstide leidmiseks ning teisalt žanripiiride kindlakstegemiseks. Taas käsitletakse põhjalikumalt autentsusprobleematikat ning avatakse muinasjutuprojekti suhtumist autentsusse eesti folkloristikas viljeldud autentsuskontseptsiooni taustal. Keskendutakse muinasjututekstides esinevatele saarenimedele. Analüüsis selgub, et tihti lubab realselt olemasolevate saarenimede nimetamine muinasjutus konkreetse teksti autentsete imemuinasjuttude seast välja arvata — need on kas muistendid, kirjanduslaenulised jutud või individuaallooming. Võrreldes artikliga V on tehtud mõned korrektiivid hinnangutes tekstide autentsuse kohta.

Artikkel on ilmunud TÜ rahvaluule õppetooli metoodikale keskenduvas kogumikus “Pärimus ja tõlgendus”.

5.7. Sehtjeviiten ja seitse tõdemust. Isikunimedest muinasjuttudes [2005]

Käsitluses püüan näidata, milline on nimede tähtsus uurija jaoks, kuidas juttudes esinevad nimed võivad kergitada mitmeid jutu sisu, autentsuse ja levikuga seotud probleeme. Analüüsin Eesti Rahvaluule Arhiivi kogutud muinasjututekstide põhjal, kas teiste rahvaste materjalide kohta väljatoodud üldised tendentsid avalduvad ka eesti tekstides, ning sõnastan seitse tõdemust isikunimede kasutamise kohta muinasjuttudes. Kuigi nimesid kasutatakse eesti rahvapärases imemuinasjutus suhteliselt juhuslikult, jäetakse tuntavalt kirjandusmõjulistes tekstides nimi sageli muutmata. Eesti tekstikorpuses tõusevad esile ka reaalses nimetraditsioonis varasemal ajal kõige laiemalt levinud nimed. Tuuakse välja nimekasutamise põhjuseid muinasjutus: need tulenevad tavakõne strateegiast, tarvidusest tegelasi vastandada või identifitseerida, süžee toetumisest muistenditraditsioonile jm.

Sedastatakse, et eripärase jutustamisstiiliga jutustajate/kirjapanijate puhul võib nende isikupärane esitusviis domineerida žanrile tunnusliku väljendusviisi (nimede nappuse) ees.

Artikkel on ilmunud ajakirjas “Keel ja Kirjandus”.

6. KIRJANDUS

- Aarne, Antti 1910:** *Verzeichnis der Märchentypen.* (FF Communications 3). Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Aa** = Aarne, Antti 1918: *Estonische Märchen- und Sagenvarianten. Verzeichnis der zu den Hurt'schen Handschriftsammlungen gehörenden Aufzeichnungen.* (FF Communications 25). Hamina: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Aarne, Antti 1913:** *Leitfaden der vergleichenden Märchenforschung.* Hamina 1913.
- AFT** = *American Folktales from the collections of the Library of Congress.* (Ed. by C. Lindahl). Armonk, NY: M. E. Sharpe, 2004.
- Algeo, John 1985:** Is a theory of names possible? — *Names*, Sept. 33 (3), pp. 136–144.
- Anderson, Walter 1923:** *Kaiser und Abt. Die Geschichte eines Schwanks.* (FF Communications 42). Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Anderson, Walter 1933:** J. H. Rosenplänteri eesti muinasjutud. — *Kirjoituksia isänmaallisista aiheista. Juhlakirja professori Kaarle Krohnin seitsenkymmenvuotispäiväksi 10. V. 1933.* (Suomi 5:16). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 15–37.
- Apo, Satu & Pentikäinen, Juha 1974:** Saturepertuaarin rakennekaavoista. Marina Takalon ihmesatujen rakennekuvaus Proppin struktuurikaavaa soveltaen. — (*Kalevalaseuran vuosikirja* 54). Helsinki.
- Apo, Satu 1986:** *Ihmesadun rakenne. Juonien tyypit, pääjaksot ja henkilöasetelmat satakuntalaisessa kansansatuaineistossa.* (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 446). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Apo, Satu 1995:** *The Narrative World of Finnish Fairy Tales. Structure, Agency, and Evaluation in Southwest Finnish Folktales.* (FF Communications 256). Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Arukask, Madis 2003:** *Jutustava regilaulu aspektid. 19. sajandi lõpu setu lüroepiliste regilaulude žanr ja struktuur.* (Dissertationes folkloristicae Universitatis Tartuensis 3). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- AT** = Antti Aarne, Stith Thompson. *The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography.* (FF Communications 184). 2nd rev. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, 1961.
- ATU** = A. Aarne, S. Thompson, H.-J. Uther. *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography. Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson.* Part I: *Animal Tales, Tales of Magic, Religious Tales, and Realistic Tales, with an Introduction.* (FF Communications 284). — Part II: *Tales of the Stupid Ogre, Anecdotes and Jokes, and Formula Tales* (FF Communications 285). — Part III: *Appendices.* (FF Communications 286). Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, 2004.
- AWR** = *All the World's Reward: Folktales Told by Five Scandinavian Storytellers.* (R. Kvideland, H. K. Sehmsdorf, Eds.). (Nif Publications 33.) Seattle & London: University of Washington Press 1999.
- Beyer, Jürgen 2003:** Ajalooline jutu-uurimine. — *Pärimus ja tõlgendus. Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt.* (Koost. T. Jaago, toim. T. Jaago ja E. Kõresaar). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk. 81–93.
- BKES6** = *Beiträge zur genauern Kenntniß der ehstnischen Sprache* VI. Pernau.

- Brewer, Derek S. 2003:** The Interpretation of Fairy Tales. — *A Companion to the Fairy Tale* (Ed. by Hilda Ellis Davidson and Anna Chaudhri). Cambridge: D.S. Brewer; Rochester, N.Y.: Boydell & Brewer, pp. 15–37.
- Dégh, Linda 2003** (1989): Ilu, jõukus ja võim. Naiste karjäärivõimalused rahvajuttudes, muinasjuttudes ja tänapäeva meedias. — *Mäetagused* 23. Hüperajakiri. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk. 9–55. (<http://www.folklore.ee/Tagused/nr23/degh.pdf>).
- Dundes, Alan 1987:** The Symbolic Equivalence of Allomotifs in the Rabbit-Herd (AT 570). — *Parsing Through Customs: Essays by a Freudian Folklorist*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Dundes, Alan 1989** (1987): The Psychoanalytic Study of the Grimm Tales: “The Maiden Without Hands (AT 706)”. — *Folklore Matters*. Knoxville: The University of Tennessee Press, pp. 112–150.
- Dundes, Alan 2002:** *Kes on rahvas? Valik esseid folkloristikast*. Tallinn: Varrak.
- EM1** = *Eesti mõistatused* I, 1–1350. (*Monumenta Estoniae Antiquae* IV: 1). (Koost. A. Hussar, A. Krikmann, R. Saukas, P. Voolaid, toim. A. Krikmann, R. Saukas). Tartu: Eesti Keele Sihtasutus, 2001.
- EMj** = *Eesti muinasjutud*. (Koost. V. Mälk, I. Sarv ja R. Viidalepp. Toim. R. Viidalepp.) Tallinn: Eesti Raamat, 1967.
- EV4** = *Eesti vanasõnad* IV. *Lisad*. (Toim. A. Krikmann ja I. Sarv). Tallinn: Eesti Raamat, 1988.
- FEBCT** = *Folklore. An Encyclopedia of Beliefs, Customs, Tales, Music and Art*. Vol. II. (Ed. Thomas A. Green). Santa Barbara, Dencer, Oxford: ABC-CLIO, 1997.
- Goldberg, Christine 1997:** *The Tale of the Three Oranges*. (*FF Communications* 263). Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Goldberg, Christine 2003:** “The Child in the Ogre’s Sack” in Narrative and Folk Belief. — *ARV. Nordic Yearbook of Folklore 2003, Vol. 59*, pp. 35–53.
- GMJ** = **Jakob ja Wilhelm Grimm**. *Muinasjutte* I. Tõlkinud Laine Ronk ja Silvia Tui. Tallinn: Odamees, 1993; *Muinasjutte* II. Tõlkinud R. Relde. Tallinn: Odamees, 1995; *Muinasjutte* III. Tõlkinud R. Relde. Tallinn: Odamees, 1997.
- Görög-Karady, Veronika 1999:** New storytellers in France. — *Traditional storytelling today. An International Sourcebook*. (Ed. by M. R. Macdonald). Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers, pp. 227–229.
- Hagu, Paul 2004:** Jaan Sandra jälg eesti kultuuriloos. — *Kahrukõrvaga Ivvan. Valimik setu ja Vastseliina muinasjutte Jaan Sandra kirjanekutest*. (Koost. ja toim. P. Hagu ja R. Järv). Tartu: TÜ eesti ja võrdleva rahvaluule õppetool, TÜ Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskus, lk. 5–16.
- Hiiemäe, Mall 1978:** *Kodavere pajatused. Kujunemine ja koht rahvajututraditsioonis*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Hiiemäe, Reet 1997:** Katkupärimus. *Monumenta Estoniae Antiquae* II. *Eesti muistendid. Hiiu- ja vägilasmuistendid* III. Tartu: Eesti Keele Instituudi folkloristika osakond & Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv.
- Holbek, Bengt 1987:** *Interpretation of Fairy Tales. Danish Folklore in a European Perspective*. (*FF Communications* 239). Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Honko, Lauri 1980:** Kertomusperinteen tutkimustavat ja niiden tulevaisuus — *Kertoajat ja kuulijat*. (*Kalevalaseuran vuosikirja* 60). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 18–38.

- Honko, Lauri 1997:** Can compromises save a paradigm? — *FF Network* 14 (December 1997), pp. 23–26.
(<http://www.folklorefellows.fi/comm/rev/reviewffc263.html>).
- Honko, Lauri 2000a:** Kalevalan viisi esitystä. — *Viimeinen Väinämöinen. Näkökulmia kansalliseepokseen*. Toim. N. Roininen. Turu: Kirja-Aurora, s. 10–37.
- Honko, Lauri 2000b:** Thick Corpus and Organic Variation: An Introduction. — *Thick Corpus, Organic Variation and Textuality in Oral Tradition*. (*Studia Fennica Folkloristica* 7). (Ed. by L. Honko). Helsinki: Finnish Literature Society, pp. 3–28.
- HW = The Heavenly Wedding. Estonian Folktales.** (Compiled by P. Päär, A. Türu). Tallinn: Varrak, 2005.
- Höfig, Willi 1990:** Märchen als Vorlage für Film und Hörspiel — *Märchen in unserer Zeit. Erscheinungsform eines Populären Erzählgenres*. (Hrsg. H.-J. Uther). München: Diederichs, S. 39–55.
- Jaago, Tiiu 1999:** Rahvaluule mõiste kujunemine Eestis. — *Mäetagused* 9. Hüperajakiri. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk. 70–91.
(<http://www.folklore.ee/tagused/nr9/rhl.htm>).
- Jakobson, Roman & Bogatyrev, Pyotr 1966 (1929):** Die Folklore als eine besondere Form des Schaffens — R. Jakobson, *Selected Writings* IV, The Hague-Paris, pp. 3–4.
- Jason, Heda 1975:** *Ethnopoetics: A Multilingual Terminology*. Israel Ethnographic Society Studies, Vol. 3. Jerusalem: Israel Ethnographic Society.
- Jason, Heda 1977a:** *Ethnopoetry. Form, Content, Function*. (*Forum Theologiae Linguisticae* 11). Bonn: Linguistica Biblica.
- Jason, Heda 1977b:** Content Analysis in Oral Literature: A Discussion. — *Patterns in Oral Literature*. (H. Jason and D. Segal, Eds.). The Hague; Paris: Mouton, pp. 261–310.
- Jason, Heda 1977c:** A model for narrative structure in oral narrative. Content Analysis in Oral Literature: A Discussion. — *Patterns in Oral Literature*. (H. Jason and D. Segal, Eds.). The Hague; Paris: Mouton, pp. 99–140.
- Jason, Heda 2000:** *Motif, Type and Genre. A Manual for Compiling of Indices & A Bibliography of Indices and Indexing*. (*FF Communications* 273). Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Järv, Risto 2000:** Old Stories in Contemporary Times — A Collecting Experience in the Orava Village in Siberia. — *Folklore. An Electronic Journal of Folklore*. Vol 13. Tartu, pp. 37–65. (<http://haldjas.folklore.ee/folklore/vol13/orava.htm>).
- Järv, Risto 2002:** The Three Suitors of the King's Daughter: Character roles in the Estonian versions of The Dragon Slayer (AT 300). — *Folklore. An Electronical Journal of Folklore*. Vol. 22, pp. 33–48.
(<http://www.folklore.ee/folklore/vol22/dragons.pdf>).
- Järv, Risto 2003a (2001):** Kui veerand usud, saad poole petta. Jututüüp AT 1920B seostatuna konkreetsete isikutega. — *Mäetagused* 20. Hüperajakiri. Tartu: EKM folkloristika osakond, lk. 51–68.
(<http://haldjas.folklore.ee/tagused/nr20/kalavale.pdf>).
- Järv, Risto 2003b:** Tracing the Original: Baltic Sea Islands in Estonian Fairy Tales. — *Journal of Indian Folkloristics*, Vol. V, No. 1/2. Mysore: Zooni Publications, pp. 49–66.
- Järv, Risto 2005a:** Muinasjutt. — *Regivärsist netinaljadeni. Sissejuhatus rahvaluulesse*. (Koost. M. Metsvahi, Ü. Valk). Tallinn: Koolibri, 2005.

- Järv, Risto 2005b:** The Gender of the Heroes, Storytellers and Collectors of Estonian Fairy Tales. — *Folklore. An Electronical Journal of Folklore*. Vol. 29, pp. 45–60. (<http://www.folklore.ee/folklore/vol29/gender>).
- Kaasik, Mairi 2005:** Aja kategooria imemuinasjutus. Rahvakalendri aega otsimas. — *Aega otsimas. (Pro folkloristica XII)*. (Toim. M. Hiimäe, K. Labi). Tartu, Eesti Kirjandusmuuseum, lk. 16–29.
- Kalda, Mare 2003:** Jutud peidetud varandustest. Pärimus ja meedia. — *Mäetagused 23*. Hüperajakiri. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk. 96–129. (<http://www.folklore.ee/tagused/nr20/kalda.pdf>).
- Kalmre, Eda 1989:** “Tuhkatriinu” (AT 510 A) eesti rahvatraditsioonis. — *Jakob Hurda 150. sünniaastapäevaks. (Paar sammukest eesti kirjanduse uurimise teed. Uurimusi 12)*. Tallinn: Eesti Raamat, lk. 137–147.
- Kippar, Pille 1986:** *Estnische Tiermärchen. Typen- und Variantenverzeichnis. (FF Communications 237)*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Kippar, Pille 1996:** *Estnische Märchenforschung heute. — Studies in Folklore and Popular Religion 1*. (Ed. by Ü. Valk). Tartu: University of Tartu, pp. 41–48.
- Krikmann, Arvo 1997:** *Sissevaateid folkloori lühivormidesse I. Põhimõisteid, žanrisuhteid, üldprobleeme*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Krikmann, Arvo 2000:** *Tere tee, tere meele, tere egalõ talolõ. Valik Lõuna-Eesti mõistatusi*. Tartu: [Eesti Kirjandusmuuseum].
- Krikmann, Arvo 2001:** Viimane pikk pilk “Proverbia septentrionalia” valmimisloole. — *Paar sammukest XVIII. Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk. 11–114.
- Krikmann, Arvo 2003:** Puändita rahvanaljandite struktuurist. — *Keel ja Kirjandus*, nr. 3, lk. 161–177.
- Laugaste, Eduard 1986:** *Eesti rahvaluule*. Kolmas, parandatud ja täiendatud trükk. Tallinn: Valgus.
- Laurimaa, Katri 1999:** Muinasjutu “Vahetatud naine” (AT 403B) eesti teisendid rahvusvahelises kontekstis. Magistritöö. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikool.
- Laurimaa, Katri 2000:** Võrdlevalt Satu Apo ja Bengt Holbeki imemuinasjutu teooriatest. — *Maa-alused. (Pro Folkloristica VII)*. (Toim. M. Hiimäe, J. Oras). Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk. 25–33.
- Lepp, Evelin 2003:** Muinasjutt jutustab: tütarlapsel sirgub naine. — *Teekond. (Pro Folkloristica X)*. (Toim. M. Hiimäe, K. Labi). Tartu 2003, lk. 111–118.
- LLP = Loomad, linnud, putukad. Eesti loomamuinasjutud.** (Koost. P. Kippar). [Tallinn]: Varrak, 1997.
- Loorits 2000 (1934):** Kujutelmade ja motiivistiku päritolust ja vanadusest. — *Meie, eestlased. (Eesti mõttelugu 35)*. Tartu: Ilmamaa, 2000.
- Lüthi, Max 1964:** Der Drachentöter. Vom Stil des Märchens. — *Es war einmal... Vom Wesen des Volksmärchens*, S. 31–41.
- Lüthi, Max 1996:** *Märchen*. Stuttgart/Weimar: J. B. Metzler.
- Masing, Uku 1984:** sub ESTEN. — *Enzyklopädie des Märchens*, Bd. 4. (Hrsg. von Kurt Ranke Zusammen mit Hermann Bausinger). Bd. 4. Berlin/New York: Walter De Gruyter, S. 479–491.
- Metsvahi, Merili 2003.** “Ja seal oll’ suur madu...”. Püha Jüri legend setu naise Ksenja Mürsepa vaimes universumis. — *Akadeemia*, nr. 9, lk. 1915–1952.
- Orlik, Axel 1992 (1921):** *Principles for oral narrative research*. (Folklore studies in translation). Indiana: Indiana University Press.

- Paal, Piret 2004:** Eesti ja Soome-Karjala halltõvepärimus. Arhiivitekstidel põhinev analüüs. Tartu: TÜ eesti ja võrdleva rahvaluule õppetool. Käsikiri TÜ raamatukogus.
- Pentikäinen, Juha 1971:** Marina Takalon uskonto. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Piela, Ulla & Rausmaa, Pirkko-Liisa 1982:** Sadut. — *Kertomusperinne*. Kirjoituksia proosaperinte lajeista ja tutkimuksesta. (Toim. Irma-Riitta Järvinen ja Seppo Knuutila), s. 85–105.
- Propp 1998** (1928, 1946) = Владимир Пропп. *Морфология <волшебной> сказки. Исторические корни волшебной сказки. (Собрание трудов, [I]).* Moskva: Лабиринт.
- Pöysä, Jyrki 2000.** Variation in Archived Anecdotes. — *Thick Corpus, Organic Variation and Textuality in Oral Tradition. (Studia Fennica Folkloristica 7).* (Ed. by L. Honko). Helsinki: Finnish Literature Society, pp. 577–593.
- Päär, Piret 1999:** Jutuvestmistraditsioon ja “Muinasjutukooli” osa selle säilitamisel. — *Kuuldust-nähtust. (Tänapäeva folkloorist IV).* (Toim. E. Kalmre). Tartu, lk. 213–229.
- Ranke, Kurt 1934:** *Die zwei Brüder: eine Studie zur vergleichenden Märchenforschung.* (FF Communications 114). Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Rato, Jüri 1998:** (Ida-euroopa lamba)koera saba. — *Kultuur* (“Postimees”), nr. 55, 6. nov., lk. 8.
- Rausmaa, Pirkko-Liisa 1998:** *Suomalaiset kansansadut I.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Rey-Henningsen, Marisa 1996:** *The Tales of the Ploughwoman. (FF Communications 259; Appendix to FFC 254).* Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- RjT 1998, 1999, 2001** = *Rahvajutte ja -tarkusi Kullamaa kihelkonnast* (koost. P. Kippar). Tallinn 1998; *Rahvajutte Maarja-Magdaleena kihelkonnast* (koost. M. Hiimäe). Tallinn 1999; *Rahvajutte Vastseliina kihelkonnast* (koost. K. Salve, 2001).
- RNTA** = *Regivärsist netinaljadeni. Tekstiantoloogia.* (Koost. R. Järv, T. Särg). Tallinn: Koolibri, 2005.
- Roberts, Warren E. 1958:** *The Tale of the Kind and the Unkind Girls. Aa-Th 480 and related Tales.* Berlin: Walter de Gruyter & Co.
- Röhrich, Lutz 1991** (1979): *Folktales and Reality.* Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Röth, Diether 1998:** *Kleines Typenverzeichnis der europäischen Zauber- und Novellenmärchen.* Göppingen: Schneider Verlag Hohengehren.
- Saarlo, Liina 2005:** *Eesti regilaulude stereotüüpiast. Teooria, meetod ja tähendus. (Dissertationes folkloristicae Universitatis Tartuensis 5).* Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- Salve, Kristi 1992:** Lorigal lõuvad, kuuljal kõrvad. (Ida-Virumaa rahvajuttudest). — *Ida-Virumaa rahvakultuurist.* (Toim. I. Rüütel). Tallinn: Infotrükk, lk. 82–100.
- Salve, Kristi 1998.** Das unbekannte Märchenland. — *Märchenspiegel. Zeitschrift für internationaler Märchenforschung und Märchenpflege.* Nr. 4, S. 124–125.
- Salve, Kristi 1999:** Läänemeresoomlaste traditsiooniline vaimne kultuur: pärimusliikide vahelised seosed ja etnilised suhted. Doktoriväitekiri: Tartu Ülikool. Käsikiri Tartu Ülikooli raamatukogus.

- Saukas, Rein 1989:** Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonna käsikirjalised fondid seisuga 1. jaanuar 1987. a. — *Jakob Hurda 150. sünniaastapäevaks. (Paar sammukest eesti kirjanduse uurimise teed. Uurimusi 12)*. Tallinn: Eesti Raamat, lk. 200.
- Schenda, Rudolf 1993:** *Von Mund zu Ohr. Bausteine zu einer Kultugeschichte volkstümlichen Erzählens in Europa*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Seljamaa, Elo-Hanna 2005:** Kettkirjadest folkloristikast ja folkloriste otsimas. — *Aega otsimas. (Pro Folkloristica XII)*. (Toim. M. Hiimäe, K. Labi). Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk. 139–150.
- Simonsuuri, Lauri & Jauhiainen, Marjatta 1998:** *The Type and Motif Index of Finnish Belief Legends. (FF Communications 267)*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- SLM = Setu lauludega muinasjutud. (Ars Musicae Popularis, [5])**. (Koost. Kristi Salve, Vaike Sarv). Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, 1987.
- Thompson, Stith 1977 (1946):** *The Folktale*. New York: Dryden Press.
- Toomeos-Orglaan, Kärri 2001:** Mees- ja naiskangelasest muinasjuttudes “Tuhkatriinu” (AT 510A) ning “Kuningatütar klaasmäel” (AT 530A). — *Klaasmäel. (Pro Folkloristica VIII)*. (Toim. M. Hiimäe, K. Labi). Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk. 219–231.
- Toomeos-Orglaan, Kärri 2003:** “Kinder- und Hausmärchen” eesti imemuinasjuttude allikana. — *Teekond. (Pro Folkloristica X)*. (Toim. M. Hiimäe, K. Labi). Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk. 183–196.
- Toomeos-Orglaan, Kärri 2005:** Vanimatest imemuinasjuttude kirjanekutest, nende koopiatest ja trükiversioonidest. — *Aega otsimas. (Pro folkloristica XII)*. (Toim. M. Hiimäe, K. Labi). Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk. 151–164.
- Uther, Hans-Jörg 2004 = Introduction — Teoses: ATU**, pp. 7–15.
- Vahtramäe, Eli 2002:** Kogumistöö initsiaatoritest seoses muinasjutuvaramuga Eesti Rahvaluule Arhiivi kogudes. — *Kogumisest uurimiseni. Artikleid Eesti Rahvaluule Arhiivi 75. aastapäevaks*. (Koost. M. Hiimäe, toim. M. Hiimäe ja K. Labi). Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk. 62–81.
- Vahtramäe, Eli 2003a:** Muinasjututüüp “Abistaja nimi” (AT 500) Eesti Rahvaluule Arhiivis. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool.
- Vahtramäe, Eli 2003b:** Rahvajutud ja raamatujutud. Suulise ja kirjaliku kultuuri lõikumiskoht kui väljakutse folkloristikale. — *Pärimus ja tõlgendus. Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt*. (Koost. T. Jaago, toim. T. Jaago ja E. Kõresaar). Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, lk. 104–116.
- Valk, Ülo 1998:** *Allilma isand: kuradi ilmutuskujud eesti rahvausus. (Eesti Rahva Muuseumi Sari 1)*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.
- Viidalepp, Richard 1959:** Imemuinasjutud. — Eesti rahvaluule ülevaade. (Toim. R. Viidalepp). Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, lk. 392–401.
- Viidalepp, Richard 1982:** Jakob Hurt ja Hans Anton Schultz. — *Keel ja Kirjandus*, nr. 5, lk. 252–261.
- Viidalepp, Richard 2004 (1965):** *Eesti rahvajuttude laadist, funktsioonist ja jutustajatest. (Sator 4)*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi rahvausundi töörühm.
- Viidebaum, Richard & Loorits, Oskar 1932:** Eesti rahvaluulekogude statistiline ülevaade. — *Vanavara vallast. (Õpetatud Eesti Seltsi kirjad I)*. Tartu: Õpetatud Eesti Selts, lk. 195–219.

- Virtanen, Leea 1993:** Is the Comparative Method out of Date? — *Telling Reality. Folklore Studies in Memory of Bengt Holbek. (NIF Publications 26).* (Ed. by Michael Chesnutt). Copenhagen & Turku: Nordic Institute of Folklore, pp. 255–271.
- Voolaid, Piret 2005.** Eesti mõistatuste perifeerne aines. Elektroonilised andmebaasid internetis. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool, eesti ja võrdleva rahvaluule õppetool. Käsikiri TÜ raamatukogus.
- Warner, Marina 1995:** *From the Beast to the Blonde. On Fairy Tales and Their Tellers.* London: Vintage.

ARTIKLID

- I. (1999) Vale-Jüri kiusatus. Valekangelasest “Lohetapja” (AT 300) põhjal — *Lohetapja. (Pro Folkloristica VI)*. Toim. M. Hiimäe, J. Oras, K. Tamm. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum lk. 52–69.
- II. (2001) Eesti imemuinasjuttude kangelaste, jutustajate ja kogujate soost — *Klaasmäel (Pro Folkloristica VIII)*. Toim. M. Hiimäe, K. Labi. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk. 28–44.
- III. (2004) Jaan Sandra isikupärased muinasjutud — *Kahrukõrvaga Ivvan. Valimik setu ja Vastseliina muinasjutte Jaan Sandra kirjapanekutes*. (Koost. ja toim. P. Hagu ja R. Järv). Tartu: TÜ eesti ja võrdleva rahvaluule õppetool, TÜ Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskus, lk. 276–287.
- IV. (2000) *Vana-aolidsõq jutuj* kaasajal — kogumiskogemus Orava külas Siberis. — *Mäetagused*, 15. Hüperajakiri. (Toim. M. Kõiva & A. Kuperjanov). Tartu: EKM folkloristika osakond, lk. 98–123.
Artikli algvariant: Old stories in contemporary times — a collecting experience in the Orava village in Siberia — *Folklore. Electronic Journal of Folklore*. Vol 13. (Edited by M. Kõiva & A. Kuperjanov). Tartu 2000, pp. 37–65. Interneti-publikatsioon:
(<http://haldjas.folklore.ee/folklore/vol13/orava.htm>).
- V. (2002) “Ehe” ja “ehitud”. Mõnest autentsusprobleemist 19. sajandi muinasjuttu-kirjapanekutes — *Kogumisest uurimiseni. Artikleid Eesti Rahvaluule Arhiivi 75. aastapäevaks*. (Koost. M. Hiimäe, toim. M. Hiimäe ja K. Labi.) Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk. 157–180.
- VI. (2003) Kas nimi rikub muinasjuttu? — *Pärimus ja tõlgendus. Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt*. (Koost. T. Jaago, toim. T. Jaago ja E. Kõresaar) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk. 94–103.
- VII. (2005) Shvtjeviiten ja seitse tõdemust. Isikunimedest muinasjuttudes. — *Keel ja Kirjandus* [Osakonnatoim. M. Jõgi], nr 6, lk. 442–454, nr 7, lk. 549–557.

7. JÄRELDUSED

Töö keskendub fiktsionaalsele žanrile — imemuinasjutule, mida käsitletakse valdavalt arhiivitöö, vähemal määral ka rahvaluulekoguja perspektiivist. Olen koondanud eri artiklites ilmnevad järeldused teemade kaupa:

Üldist

- 1) Imemuinasjuttude kogumist Eesti Rahvaluule Arhiivi võib jagada intensiivsuse järgi neljaks perioodiks. Jututekstide laekumisel on kaks kõrgega: 1887–1898 ning 1927–1939. Kõrgegaegade vaheline madalseis kujutab endast veelahet mitmes (sooga seotud) punktis: XIX sajandi üleskirjutustes domineerivad jutustajatena (aga ka kogujatena) ennekõike mehed, XX sajandil on muinasjutte enam kogutud naistelt; jutustaja eelistab endaga samasoolise peategelasega jutte pigem varasemal perioodil (vt p. 3).
- 2) Eesti eri piirkondadest kogutud arhiiviainese mahuosad on suhteliselt sarnased teiste läbiuuritud žanridega (vanasõnad, regilaulud): materjalirohkuse poolest paistavad silma Setumaa, Mulgimaa ja Kuusalu ümbrus. Kui jätta kõrvale Setumaa, võib see olla tingitud pigem rahvaluulekogumise intensiivsusest kui pärimuse enda eeldatud aktiivsusest.

Kogujad ja jutustajad

- 3) Üldiselt kehtib imemuinasjuttude puhul tendents, et jutustaja ning jutu kangelase sugu langevad kokku, ennekõike tuleb see ilmsiks meeste räägitud juttude puhul ning pigem korpuse varasemas osas.
- 4) Hiljem on olukord muutunud ning XX sajandil on osa maskuliinseid (meespeategelasega) muinasjutte saanud populaarsemaks hoopis naisjutustajate seas, milles kahtlemata mängib oma osa muinasjuttude üleüldine kandumine naiste sfääri (vt. punkt 1).
- 5) Juttudes, mille peategelane ja jutustaja on eri soost, avalduvad tihtipeale järgmised tendentsid: peategelane on kujutatud pigem negatiivse tooniga ja/või vastassoost kõrvaltegelane tõuseb esile positiivsena.
- 6) Imemuinasjuttude hilisema populaarsuse naissoost jutustajate seas on tingitud muuhulgas juttude publitseerimine ning (nende) lastele ettelugemine.
- 7) Muinasjuttude vestmistava jääb kergemini püsima, kui ühiskond säilitab talupojajühiskonnale traditsioonilisi vaba aja veetmise viise (ühistöö ja/või ühislaulmine jne).
- 8) Ühes vaadeldud kogukonnas (Orava külas Siberis) osutusid muinasjuttudest käibele jäänuks peamiselt sarnase struktuuriga, nn tasu-karistusmuinasjutud, leidis ka neile lähedase süžeeaga jutte teistest allžanridest. Tegu on didaktiliste juttudega, Holbeki määratluse järgi “lastemuinasjuttudega”. Ilmselt on just lastele suunatus üheks põhjuseks, miks just need jutud on kogukonnas säilitanud oma aktuaalsuse. Kui võrd kogutud juttudes oli silmapaistvalt esil küsimus, kuidas saavutada majanduslikku

kindlustatust, on see teema ilmselt antud ühiskondlikes oludes kuulajatele aktuaalne.

- 9) Hulk juttude kirjapanijaid on jutte esitades ja ümber töötades oma loome- laadilt võrreldavad jutustajatega. Nii mõnigikord on nad võtnud endale vabaduse kas rahva suust pärinevaid jutte “ilusamaks teha”, neid trükiallikatele tuginedes kirja panna või koguni ise välja mõelda. Seejuures väljenduvad nad sageli nii, nagu oleks see kuulnud kelleltki teiselt.
- 10) Üheks selliseks “jutustaja”-tüüpi kirjapanijaks on olnud ka kõige produk- tiivsem imemuinasjuttude koguja (üle 200 teksti), rätsep Jaan Sandra. Oma üleskirjutustes on ta muutunud järjest loovamaks, tema kirjapandud jutud üha väljaarendatumaks. Sandra jutud on mitmes aspektis silmatorkavalt erinevad Euroopa muinasjuttude stiilikaanonist — tema stiili iseloomustab kuhjamine, detailrikkus, ratsionaalsus, tegevuse rütmi vaheldusrikkus, emotsionaalsus ning vanasõnarohkus. Samas jäävad tema jutud just see- pärast ka meelde.
- 11) Tänapäeva jutustaja seostab lisaks raamatutele tihtipeale muinasjutte ka televisiooniga ning võib sealt käibesse tulnud lugusid ka edasi rääkida; kui folklorist raamatust või televisioonist pärinemisele aga tähelepanu juhib, võib informant sageli selle kas unustanud olla või siis sellest vaikida.

Tekstid

- 12) Imemuinasjutužanris kujutatakse müütilist lohevõitlust kosimiskatsena. “Lohetapja“ süžee vajab valekangelase rolli, et õige kangelase väärtusi paremini esile tuua.
- 13) Eesti imemuinasjuttudest seni ainsana puhteestiliseks peetud jututüüp AT 434* ei ole rahvapärane muinasjutt, vaid kirjanduslik autorilooming (täpse- malt C. R. Jakobsoni kirjanduslik töötlus).
- 14) Seni Eestis käibinud autentsuskontseptsioon on pisut kitsendav. Kui mingi tekst on otse kirjandusest maha kirjutatud, pole põhjust seda folklooriks pidada, kui aga seda on juba omakorda edasi jutustatud, siis võime seda pidada üksiktekstiks, mille käibelejäämine sõltub juba selle “rahva- likkusest” — rahva heakskiidust. Tüübiantoloogiate avaldamisel pole mõtet kõrvale jätta ka isikupäraseid arendusi, kuna needki annavad aimu folklooriprotsessist.
- 15) Selleks, et kirjandusest pärinev muinasjutt juurduks rahvatraditsioonis, peab see vastama rahvapärasele väljenduslaadile ja süžeekäigule; kui jutt on sellest liiga kaugel, ei lähe see käibele.

Tekstuur

- 16) Jututüübisisene varieeruvus tegelaskujude tasandil on üsna märkimisväärne. Siiski eksisteerib teatav seos tegelasrolle täitvate aktoore gruppide vahel. Näiteks "Lohetapjas" kuuluvad kangelane ja valekangelane, olgugi et nende tegevusala määratlemine tugevasti varieerub, enamasti samasse ühiskonnasfääri.
- 17) Sarnaselt teiste Euroopa rahvastega kasutatakse eesti rahvapärases imemuinasjutus tegelaste pärisnimesid suhteliselt vähe (24% tekstidest). Kõige rohkem leidub eesti tekstikorpuses ühiskonnas laialt levinud nimesid.
- 18) Kui suust suhu leviva muinasjututeksti puhul võetakse nimi reeglina traditsioonist, ühiskonnale tüüpiliste nimede hulgast, siis mittesuulisest allikast pärineva muinasjututeksti puhul tuleb nimi sageli kirjandusest kaasa.
- 19) Reaalsete koha- ning isikunimede kasutamine viitab eesti imemuinasjuttudes sageli sellele, et tegu on muistendi (või muistenditraditsioonile toetuva muinasjutu), kirjanduslaenu või individuaalloominguga.
- 20) Sageli tuleneb nime kasutamine muinasjutus tavakõne strateegiast, tarvidusest tegelasi vastandada või identifitseerida.
- 21) Kõige põhilisem, mis mõjutab nimede kasutamist muinasjuttudes, on jutustaja isiklik loomelaad, see jääb domineerima žanrile tunnusliku väljendusviisi nõuete ees.
- 22) Jutustaja kasutab jutustades suhteliselt kindlaks kujunenud vormeleid. Konkreetsetes esitussituatsioonides võib ta kõrvalseisjate repliigid sageli märkamata jätta. Kuigi ta neid märkusi ka automaatselt kordab, ei tarvitse ta järelemõelnuna neid aktsepteerida.

...siis elavad nad tänapäevani **(Järelsõna asemel)**

Jututüübis “Sepp ja kurat” (ATU 330), millest on Eestis üsna palju üleskirjutusi, pikendab sepp tema hinge järele tulnud kuradi üle kavaldades mitmel korral oma elu. Esmalt nõiub ta targa või nõia abiga kuradi raudse pingi külge. Kurat ei võtta õppust ning teisel korral sepale järele tulles laseb ta end uuesti sisse vedada, noppides nõiutud õuna. Sama sünnib ka kolmandal korral peaaegu põrgu väravas, nüüd poeb uhkustav kurat pisikesse raudkarpi.

Siinkohal ei lähe ma jutuga edasi, ei hakka selle tüübi erinevaid variante võrdlema ega ka arutlema, kas see tüüp peaks kuuluma imemuinasjuttude hulka (nagu näitab tüübinumber ATUs), legendilaadsete juttude hulka (vrd Rausmaa 1988: 481), naljandite hulka (vrd Rõth: 43–44) või rumala kuradi muinasjuttude hulka. Siinkohas on selles jutus oluline surma edasilükkamise teema.

Meie rahvaluulekogusid ümbritseb surma-metafoor. Arhiivitekste nimetatakse surnud tekstideks, väga sageli on meie rahvaluulekogumist võrreldud sõnadega: võidujooks surmaga. Eestis on Jakob Hurda aegadest rahvaluulet kogudes püütud “päästa veel seda, mida päästa annab”. Alles kahekümnese sajand tõi uurijate teadvusesse tõdemuse, et folkloor ümbritseb meid kõikjal ning et folkloori ei pea talletama ainult “vanadelt informantidelt”, “teiste”, “võõraste” käest ning kusagilt mujalt. Siiski on mõned folklooriliigid, mida välitöödel harva kuulda saame ning mille puhul on see võrdlus endiselt aktuaalne. Mõnigikord kuuleme folkloristide ettekannetest või loeme nende käsitlustest, et analüüsitakse informanti, kellega on tehtud pikka koostööd ja keda enam pole. Selline on Juha Pentikäise vaatlus Marina Takalost (1971). Suurepärase muinasjutuvestja Ksenja Müürsepp, keda ka siinses töös mitu korda mainitud, lahkus möödunud aastal. Kui sel aastal Setumaal mulluse ekspeditsiooni ühele imetlusväärsetest jutuvestjast toona tehtud fotosid viia tahtsin, sain teel temagi kohta sama sõnumi ...

See surma-metafoor, väljasuremine ei käi aga kindlasti muinasjuttude eneste kohta, vähemasti mitte tervikuna. 2004. aastal oma esimest muinasjutu-teemalist ekspeditsiooni Setumaale Obinitsasse planeerides tundsin suurt kõhklust, asudes üliõpilastega teele väga võõraste keskkonda, asudes koguma vastuvoolu tänapäeva trendidele — mitte elujõulist pärimust — vaid just vana, valitud peaesmärgiks muinasjutud. Ka kogenud kolleegid olid soovitusi andes alul kahtlevad, väljendudes umbes nii: “Omal ajal teadsin küll jutuvestjaid, aga need, kelle juures mina käisin, on küll kõik kadunud”. Seepärast olin kõigeiks valmis. Minu — ja ju küllap enamiku osaliste — üllatus oli suur, kui leidsime mitmeid kõrges eas lummavaid muinasjutuvestjaid. Samuti kohtasime nooremaid jutustajaid, kes kuulnud jutte oma vanavanematelt ning teisi õppinud raamatust. Selle-aastane äsjalõppenud ekspeditsioon Meremäele — kuhu töö sissejuhatava osa valmisamisega riskides kõhklevalt läksin, ent samamoodi tulemusrikkalt tulin — kinnitab samamoodi: me leiame muinasjutte veel. Nii

tundubki mulle taas, nagu kogumisel Orava külas Siberis — kui me eeldame, et midagi ei ole leida, siis me seda ei leiagi, kui eeldame, et muinasjutud on surnud, siis pole neid ka tõenäoline saada. Kui aga otsida, siis pole see põrmugi lootusetu. Kui mulle vastu vaieldakse, et tegu on lihtsalt jäänusega vanast pärimusest, mis kohe-kohe niikuinii kadumas siis minu jaoks lisab lootust just see, et muinasjutte räägivad ka noored, nagu seegi, et Eestis on nüüd juba kümme aastat olemas oma jutuklubide traditsioon.

Lisaks eessõnas väljendatule on mul jäänud öelda veel mõned tänusõnad, nii isiklikud kui professionaalsed. Seda tööd lõpetades tahan ma kõigepealt tänada kaht inimest — need on dr Diana Baikov ja dr Mari Punab — ning nende abilisi. Edasi tänan ma suurepärase kogumiskogemuse eest kõikide oma ekspeditsioonide kaaslasi. Ja lõpuks tänan ma väga neid informante, kes oma muinasjutte on rahvaluulekogujatele esitanud — nii neid kümneid, kellelt olen ise kogunud kui ka neid tuhandet, kellega olen kokku puutunud ainult rahvaluulearhiivis üleskirjutuste vahendusel.

*

Rahvaluulekogujale ei räägita juttu niisama, vaid tavaliselt teadmises, et see talletatakse — kui seda ei kasutata ka kohe, siis saab see oodata oma aega. Möödunud aastast ekspeditsioonilt Setusse on meelde jäänud pilt — informant väljendas imestust, et kolmekümnendatel lindistasid “mehed Tallinnast” tema isalt muinasjutte, aga pärast pole neid kuskil raamatuis leida olnud. Ma loodan, et sajand vanad muinasjutud töörihma loodud jutukorpuses on jõudnud oma aja ära oodata, loodan, et nad leiavad ka edaspidi käsitlemist uurimustes ning kõige tähtsam, et osad neist hakkavad ka edasi elama sellistena, millistena nad mõeldud on — edasi jutustatuna.

SUMMARY

The Texts and Texture of Estonian Fairy Tales. An Archive-Centred View

The doctoral thesis is based on studying the texts of Estonian fairy tales (ATU 300–749, Tales of Magic, in the following also ‘tales’). The dissertation consists of an introductory part in five chapters and seven articles, published in the years 1999–2005. The material for the analysis is provided by the corpus of tale texts collected at the Estonian Folklore Archives (5550 texts in Summer 2005). The text corpus has been created as the result of the Fairy Tale Project that was started by the author of the dissertation at the Department of Estonian and Comparative Folklore, University of Tartu, in 1999.

The introduction provides a concise survey of the nature and content of fairy tales, as well as the activities of the Fairy Tale Project at the University of Tartu. The material studied is analysed and problems arising in relation to these are introduced. A survey is given of the Estonian fairy tales stored at the archives and their division across time and space. The problem areas that the author met in the course of the analysis are introduced, such as the problems of authenticity and inauthenticity, the thick and the thin corpus, the problem of fairy tale as related to other genres etc.

Three modes of analysis have been employed in the discussion of the text corpus — firstly, general statistical tendencies have been outlined when analysing large bodies of data; secondly, in the case of exceptional texts contained in these, content analysis is employed; and, finally, comparative analysis is used.

As the observations made in the articles contained in the thesis have, in many respects, grown out of the work on systematizing fairy tales and creating typologies and thus attempt to solve problems that have arisen during this process, the author position of the dissertation is archive-centred.

The doctoral dissertation consists of seven articles published in the years 1999–2005 — two in the *Pro Folcloristica* series of young folklore scholars, two in the electronic journal *Mäetagused*, one in the journal *Keel ja Kirjandus*, and two in collections of articles.

The cycle formed by the first three articles (I–III) is concerned with more general topics in fairy tale research. In order to observe fairy tales in general and at the same time to demonstrate the variability of the characters within the limits of one tale type in the Estonian tradition, the widespread tale type, “The Dragon Slayer” has been chosen for analysis (I). According to Vladimir Propp, this type represents an archetypal form of which all the other tale types are versions. (Propp 1998: 115). After that an overview is provided of the sending of fairy tales to the Folklore Archives in different times; also, the dependence of the tales’ plots on their tellers is analysed (II). After that, a more in-depth

treatment of archive texts follows in the form of a discussion of the folk tale texts provided by Jaan Sandra, an idiosyncratic collector of fairy tales and a large-scale correspondent of Jakob Hurt (III). As Sandra's materials are rather exceptional among 'ordinary' archival texts, this discussion could be called a treatment of folk tale style through negation. The article (IV) following the first cycle deviates from analysing archival texts and observes real storytelling situations, describing a collecting situation in Western Siberia. The second half of the dissertation consists of another cycle of three articles that aims at analysing the occurrences of real-life names in the fictional fairy tale genre. At first, a survey is given of the general problems regarding authenticity, using a couple of telling examples (V); then toponyms (to be more exact, the names of islands) in fairy tales are analysed (VI); and finally a general conclusion is drawn about the role of characters' names in fairy tales (VII).

Thus, the articles contained in the first part of the thesis represent work completed proceeding from fairly different methodological premises; the second half of the thesis is of a more unified nature. The observations included in the thesis come from different levels and angles — generally, it is the tale type that is the point of departure, yet there are discussions that proceed from the teller (recorder) of the tales as well as from observations of society (III, IV). Several articles represent the so-called conception of total analysis — all available archival material is used to conduct the analysis. The thesis is not limited to formulating finalised results, but also suggests possible modes of thinking and further ways of discussing relevant phenomena.

Survey of the articles included in the thesis

1. *Vale-Jüri kiusatus. Valekangelasest "Lohetapja" (AT300) põhjal. [The temptation of the false Jüri. The question of the false hero on the basis of "The Dragon Slayer" (AT 300), 1999]*

The article discusses archival versions of the fairy tale "The Dragon Slayer", observing its spread and the character roles appearing in this tale type. The primary aim is to obtain a survey of both the tale type and its character roles, as well as the genre of fairy tale in general, for the tale type is considered 'classic' and has been regarded as an archetypal fairy tale. This assumption should certainly be viewed with certain reservations — "The Dragon Slayer" is a masculine tale type (i.e. has a male hero) and researchers have pointed out the differences of this plot type from other subgenres; e.g. Heda Jason (1977: 39–42) differentiates between plot-twists of masculine, feminine and reward-and-punishment tales.

The analysis attempts to learn on the basis of one tale type about the relations between the character roles in fairy tales and the particular functions of

each stage of the plot. The discussion demonstrates a certain correlation between the actors chosen to fulfill the character roles of the hero, the opponent and the false hero. An analysis of the role of the false hero shows that often he is the “unreal” version of the tale’s hero with whom he has certain characteristics in common, yet there is also a quality that he lacks. The article concludes that the hero’s main adversary can be found not in the opponent (the dragon), but in the false hero, and that the plotline of the fairy tale is a sequence of wooing attempts.

A slightly abridged version of the same article has appeared in the E-journal *Folklore* (Järv 2002).

2. *Eesti imemuinasjuttude kangelaste, jutustajate ja kogujate soost.* [The gender of heroes, storytellers and collectors of Estonian fairy tales, 2001]

The article analyses the genders of collectors and tellers of Estonian fairy tales, combined with those of the main characters of the recorded tales. It also provides a survey of the fairy tales stored at the archives and offers a periodisation of the material according to the changes in the gender dominant among the collectors. It is determined which tale types have been preferred from among those tales in which the main characters’ gender does not correspond to that of the teller, and an attempt is made to find reasons for such preferences. It appears that the high tides of the influx of fairy tales into the archives coincide with the prime of folklore collecting in the 1880s and with the period of collection in the 1930s that followed the foundation of the Estonian Folklore Archives. The earlier recordings of fairy tales primarily derive from men, the later ones from women. An analysis of the texts whose variants’ main characters tend to belong to the opposite gender as compared to the storytellers is carried out — it appears that all these texts have male heroes. Possible reasons for this might be the fact that the tales have been transferred into the realm of child-rearing, also the dominant position of the so-called “children’s fairy tales”, and the occurrence of the texts in literature. The Estonian material corroborates the tendency noticed in the studies of several other national traditions that men tell first and foremost masculine tales, while the division between the genders of the storyteller and the main character is not as clear-cut in the case of women.

The Estonian-language article included in the thesis has been supplemented by an additional analysis of the complete material and by modifying the computing methods. The revised version has been published in English in the E-journal *Folklore* (Järv 2005b).

3. *Jaan Sandra isikupäraseid muinasjutud.* [Jaan Sandra’s idiosyncratic fairy tales, 2004]

To a certain extent, the focus of the article differs from that of the others, for the study does not seek a solution to a particular problem, but rather offers a multi-

faceted survey of the style of a single storyteller. This has been prescribed by the context of the text's first publication — the article appeared as a foreword to a selection of Jaan Sandra's fairy tales *Kahrukõrvaga Ivvan (The Bear-Eared Ivvan)*. The analysis shows that Jaan Sandra who was one of Jakob Hurt's most versatile correspondents can often be regarded as a creative writer/storyteller in his own right even on occasions when he attributes his stylistic devices to other storytellers. The article discusses the problem of authenticity and suggests that Sandra's recordings are not irrevocably inauthentic, as could be judged by the written and oral evaluations given to his activities so far. Aspects that demonstrate Sandra's authenticity are brought to the forefront. However, despite this, the fairy tales recorded by him are fairly different from the traditional fairy tale texts. Therefore, it is considered advisable that the people, not the folklore scholars, decide if texts Sandra calls folklore really match the label. An analysis of Sandra's material indicates that it is precisely his difference from popular treatments that has made different scholars use his texts for their analysis. Sandra's style and its transformations through time are observed and the peculiar stylistic feature and plot twists characteristic of him are pointed out.

4. Vana-aolidsõq jutuq kaasajal — kogumiskogemus Orava külas Siberis. [Old stories in contemporary times — a collecting experience in the Orava village in Siberia, 2000]

The article was first written with an English-language reader in mind (Järv 2000); the present article is an Estonian version of the original text. The storytelling of the descendants of people who had emigrated from Estonia to Western Siberia is discussed on the basis of an expedition of 1998; the focus is on the folk tales, especially the fairy tales, recorded during the expedition. Memories of the ancient storytelling tradition during the communal works of the village nearly fifty years ago are recalled. The fairy tale types collected during the expedition and their similarity with and difference from the type versions stored at the archives are observed. It appears that all informants met during the expedition who would tell tales have presented tales of a similar structure — among fairy tales it is so-called reward-and-punishment tales that dominate; among other folk tales it is tales of one particular structure that are predominant. Storytelling situations in which several storytellers are involved are analysed and attention is paid to remarks made by the storytellers during the process of narrating and other speech acts. It is demonstrated how the storytellers forward their tales, using relatively fixed formulae. Also, it becomes apparent that storytellers rather effortlessly relate their fairy tales to contemporary television culture and that the tellers' attitude towards tales learnt from books is ambivalent — on some occasions the connection is rather left unmentioned, although it becomes apparent when enquired about; on some occasions it is fairly openly admitted.

5. “Ehe” ja “ehitud”. Mõnest autentsusprobleemist 19. sajandi muinasjutu-kirjapanekutes. [“Authentic” and “adorned”. On some problems of authenticity in the 19th century fairy tale recordings.]

If the article about Jaan Sandra is concerned with “including” a collector in the tradition, the last three articles in the thesis are dedicated to “excluding”. The core of this cycle of articles is proper names, their use in fairy tales and their relations with the problems of authenticity. The article provides a survey of the preparatory work carried out regarding authenticity during the compilation of a scientific anthology of Estonian fairy tales, of the problems that arose in that process and of perspectives for the future. Closer attention is paid to one tale type, “The Diver” (ATU 434*), in the case of which the names appearing in its versions as well as the untraditional plot raise doubts about its authenticity. Indeed, the text turns out to be a literary creation. The conclusion suggests that the versions of the tale type should rather be excluded from real fairy tales.

The second part of the article discusses a contaminated redaction of “Hansel and Gretel” that is spread in Estonia, in which the old heathen who has started to follow the children drinks water from the lake until he bursts. It turns out that such versions started to spread only after the plot was published in Juhan Kunder’s selection of folk tales (1885). The article emphasizes the complexity of loan relationships that can be detected in the manuscripts of the period — determining of a text’s origin can often be complicated, as the first mention of the plot may have appeared in an early publication of folk tales, rather than in an archival text. This has triggered my interest in the tendencies of the use of names in folk tales and already in Article 1 included in the present thesis the implicit assumption was made that on several occasions faithful retaining of a name is caused by the text’s inauthenticity.

On the basis of the present and the following articles, another article has been written that was published in *Journal of Indian Folkloristics* (Järv 2003b).

6. *Kas nimi rikub muinasjutu?* [Can a name spoil the tale?, 2003]

The article is a direct continuation of the discussion of the issues that were raised in the previous article. It develops further the assumption that the occurrence of proper names in the fictional genre of the fairy tale can be used to detect possibly inauthentic texts, on the one hand, and to determine the genre’s boundaries, on the other hand. Again, issues of authenticity are treated thoroughly and the Fairy Tale Project’s attitude towards authenticity is explicated against the background of the conception of authenticity as it has been employed in Estonian folkloristics. The focus is on the names of islands that occur in fairy tale texts. The analysis shows that quite a few occurrences of the names of real-life islands accompany the fact that the text can be excluded from the list of authentic fairy tales — such texts are either legends, literary loans or individual creations. In comparison with Article 5 in this thesis, some corrections have been carried out regarding evaluations of the texts’ authenticity.

7. *Sehvtjeviiten ja seitse tõdemust. Isikunimedest muinasjuttudes.* [Sehvtjeviiten and seven considerations. On personal names in fairy tales, 2005]

The treatment sets out to demonstrate the importance of names for the researcher, showing how names occurring in tales can raise several problems related to the tales' content, authenticity and spread. The analysis of fairy tale texts collected at the Estonian Folklore Archives attempts to find out if the general tendencies that have been noticed in regard to other peoples' materials also appear in the Estonian texts, and seven considerations concerning the use of personal names in fairy tales are formulated. Although names are used in a relatively haphazard manner in popular Estonian folk tales, the texts that bear strong literary influences often leave the names unchanged. It is the names that used to be the most widespread in earlier times that stand out in the Estonian corpus. Reasons for the use of names in fairy tales are introduced: these have derived from the strategies of ordinary speech, the necessity to juxtapose or identify characters, the plot's dependence on the tradition of the legend etc.

It appears that in the case of storytellers/recorders with a markedly individual style, the idiosyncratic mode may dominate over the mode of expression characteristic of the genre, i.e., the scarcity of name.

Conclusions

The thesis concentrates on a fictional genre — the fairy tale. This central topic is discussed from the perspective of archival work, and, to a lesser degree, from the point of view of a folklore collector.

The conclusions drawn in the separate articles have been systematized according to the following topics:

General remarks

- 1) The gathering of fairy tales in the archives can be divided into four periods according to its intensity. There have been two high tides in the arrival of tale texts at the Estonian Folklore Archives: 1887–1898 and 1927–1939. The less intensive period between the high points represents a watershed in several aspects related to gender: as concerns the 19th century recordings, it is first and foremost men who dominate as storytellers, but also as collectors, while in the 20th century more tales have been collected from women. It is rather in the earlier period that the storytellers tend to prefer tales whose main characters belong to the same gender as the teller (cf conclusion 3).
- 2) The proportional parts of archival material collected from different regions of Estonia are relatively similar to those represented in other genres studied (proverbs, runo songs): it is the Setumaa region, the Mulgimaa region and

the area surrounding Kuusalu that have provided ample material. With the exception of Setumaa, the reason for this may have been the intensity of folklore collecting, rather than the presumably lively traditions in these areas.

Collectors and storytellers

- 3) Generally, it can be claimed about fairy tales, particularly as concerns the older part of the corpus, that the storyteller and the tale's main character belong to the same gender. This is particularly noticeable in the case of stories told by men.
- 4) Later, the situation has changed, and in the 20th century some masculine fairy tales (tales with male protagonists) have become more popular among women story tellers, which undoubtedly is partly caused by a general transition of fairy tales into women's sphere (See conclusion 1).
- 5) The fairy tales in which the main character and the storyteller belong to different genders, often contain the following tendencies: the main character tends to be represented in a negative tone and/or the assisting character who is of the same gender as the storyteller emerges as positive.
- 6) The later popularity of fairy tales among women storytellers has been caused, among other things, by the tales having been published and being read to children.
- 7) The tradition of storytelling survives more easily if the community has retained ways of spending spare time that are traditional in peasant communities (communal working and/or singing etc.).
- 8) In one community (Orava village in Siberia), the fairy tales that have remained in circulation were of a similar structure — the so-called reward-and-punishment tales. There were also tales with similar plots from other subgenres of folk tale. These tales are didactic in their nature, belonging "children's fairy tales" according to Bengt Holbek's definition. Apparently, these tales have retained their topicality in the community as they are targeted at children. At the same time, the social situation in which the listeners were interested in tales that foregrounded the question of how to achieve economic security, may have had its role in the survival.
- 9) The creative manner of several recorders of tales in their presentation and reworking of tales is comparable to that of storytellers. In several cases they have taken the liberty to "embellish" the tales heard from other people, to record them on the basis of printed sources, or even to invent tales on their own.

The tales have been presented as authentic and, as a rule, the recorders have remained silent about their own contributions. At the same time, they often use word combinations that indicate that the tales have been heard from someone else in this very form.
- 10) The large-scale collector of fairy tales, the tailor Jaan Sandra, has become increasingly more creative in his recordings, and the tales he has recorded

become ever more sophisticated. Sandra differs significantly from an ordinary storyteller in several aspects — his style is characterised by excess, ample detail, rationality, varying rhythm of action, emotionality and numerous embedded proverbs. Yet this is why his tales also are memorable.

- 11) In addition to books, the contemporary storyteller often relates fairy tales to television and retells stories that have started to circulate from that source. If a folklore scholar points out the story's origin in a book or a television programme, the informant may either have forgotten the source or consciously hide the fact.

Texts

- 12) In the genre of folk tales the mythical fight with the dragon is represented as a wooing attempt. The plot of "The Dragon Slayer" requires the role of a false hero in order to bring the values of the real hero in a better relief.
- 13) Tale Type AT 434* that has been considered the only wholly Estonian tale type among Estonian fairy tales is not a **traditional** folk tale, but a literary creation — to be more exact, a rewriting by Carl Robert Jakobson.
- 14) The conception of authenticity that has hitherto been prevailing in Estonia is somewhat restricting. If a text has been directly copied from literature, there is no need to consider it folklore, but if it has been retold again, it can be regarded as a single text, the survival of which depends on its 'popularity' — it being accepted by the people. In compiling tale type anthologies there is no reason to exclude idiosyncratic retellings, as also these give an idea of the folklore process.
- 15) For a literary folk tale to enter the popular tradition, it has to correspond to the popular modes of expression and turns of the plot; if the tale departs from these too considerably, it will not be adopted.

Texture

- 16) The variability on the character level is fairly noticeable within a tale type. Still, a certain link exists between the groups of actors fulfilling the character roles. For instance, in "The Dragon Slayer" the hero and the false hero, although there is a marked variation in their occupations, usually belong to the same social field.
- 17) As is common in the fairy tales of other European nations, also Estonian popular fairy tales contain proper names relatively infrequently — in 24% of the fairy tale texts. It is names that are widespread in society that are represented most in the Estonian text corpus.
- 18) If, in the case of fairy tale texts that spread orally, names are, as a rule, adopted from the tradition, from among names common in the community, then in the case of fairy tale texts that originate from non-oral sources the names are adopted from literature.

- 19) The use of real place names and personal names in Estonian fairy tales often indicates that the tale is a legend (or a fairy tale based on the legend tradition), a literary loan or an individual creation.
- 20) Often the use of names in fairy tales derives from strategies of ordinary speech, from the necessity to juxtapose or identify characters.
- 21) The most important factor to influence the occurrence of names in folk tales is the storyteller's personal style, which remains prevailing over the requirements set by the genre.
- 22) The storytellers use relatively fixed formulae when telling the tales. In a particular storytelling situation they can often disregard comments from those present. Although they may repeat the comments, they need not accept these after they have given them some consideration.

JUTUTÜÜPIDE REGISTER

Töös esinevad tüübiviited on antud ATU kataloogi (2004) järgi, kasutades tüübiniimenä kasutatud eestikeelse ainesega sobivat nime.

- 1 Rebase kalavargus, 41, IV:112
2 Kalapüük sabaga, 41, IV:112
4 Töbine kannab tervet, 41, IV:112
43 Jääst tare, IV:108
126 Kukki kihutab hundi minema IV: 108
222 Lindude ja loomade sõda, 20
300 Lohetapja, 13, 27, 51, 52, 211, I:52–
I:69, II:28, III:281, III:286, IV:115,
V:168, VI:95, VI:98, VI:101, VII:451,
VII:550, VII:553
300A Võitlus sillal, I:54
301 Kolm röövitud kuningatütart, I:54,
I:61, I:62, III:281, V:162, VII:445,
VII:452, VII:550
302 Vanamehe süda munas, III:282,
III:285
303 Verevennad, I:55, I:58, I:62, I:65,
III:281
306 Läbitantsitud pastlad, 53, II:41,
III:283, III:284
307 Puusärgi valvur, III:284
310 Rapuntsel, VII:556
311 Naistetapja ja kolm õde, 27, III:279
312 Sinihabe, II:28
313 Imeline põgenemine, II:28, III:279,
III:285, VI:95, VII:454
314 Valge härg, 53
315 Truudusetu õde, 53, I:54
325 Nõia õpilane, 39
326 Hirnuotsija, VI:95
327A Hans ja Grete, 17, 55, II:38, V:168–
V:175, VII:556
327B Vennad nõia juures, 17, III:283
327C Kurat viib poisi kotis koju, 17
328 Poiss varastab kuradi varanduse,
VI:99
330 Sepp ja kurat, 69
333 Punamütsike, VII:450, VII:556
363 Kuldninaga mees, 35
365 “Kuu paistab, kooljas sõidab”, 35
400 Mees kadunud naist otsimas, III:285,
VII:445, VII:550, VI:101
402 Loom-pruut, 41, 53, VII:451
403 Vahetatud mõrsja, 27, III:285, III:286
408 Kolm apelsini, 17, 32
409 Naine libahundiks, VII:552
410 Okasroosike, 42, VII:556
426 Lumivalgeke ja Roosipunane,
VII:556
431 Metsamajake, IV:102
434* Sukelduja ning kuningatütar, 54,
210, V:157–V:168, V:157–V:168,
VI:96
440 Konn-kuningapoeg, 42, VII:556
449 Koeraks muudetud mees, 53
450 Vennake ja õeke, V:172
451 Õde vendi otsimas, VII:556
461 Kolm karva vanakuradi peast, 53,
II:41, III:281, III:283, VII:550
465 Võimatud ülesanded, II:41, III:283,
VII:445, VII:550
470A Surnu pealuu, 35
480 Vaenelaps ja peretütar, 42, IV:119,
V:175, VI:95, VI:100, VII:556
480A Kurat saunas kosimas, 16, III:278,
III:279, IV:101, IV:102, IV:115,
IV:119, VII:450, VII:454, VII:549,
VII:552
500 Abistaja nimi, 27, 29, III:284, III:286,
VII:550, VII:553, VII:556
502 Seenekuningas, I:54, I:55, III:281
510A Tuhkatriinu, 20, 27, I:58, III:285,
VII:445, VII:556
513B Lendav laev, VII:556
518 Tüli imeesemete pärast, III:283,
V:162, VI:95, VI:101, VII:553
530 Kuningatütar klaasmäel, 27, III:280,
VII:451, VII:550
531 Tark hobune, III:280, III:283,
VII:445
533 Rääkiv hobusepea, VII:556
545B Saabastega kass, V:168
550 Kuldne lind, VII:550

- 554 Suur Peeter ja Väike Peeter, 33, II:40, II:41, VII:454, VII:549, VII:550
555 Kalamees ja ta naine, 12, II:38, VII:444
560 Imesõrmus, VI:100
561 Imelamp, VI:95
564 Imeline söögikott, III:281
565 Imeveski, V:175, VI:95
567 Imelind, I:54
572* Haukuv koerapea, 17, 53, II:42
612 Kolm maolehte, 12
613 Rikas vend ja vaene vend, II:40, II:41, IV:109, IV:113, IV:119, VII:550
621 Täinahast kingad, VI:101
650A Tugev Mats, III:279, III:281, V:162, VI:98, VII:452, VII:550, VII:551
650B Vastaseotsija, VII:550, VII:551
653 Neli osavat venda, I:59
655 Targad vennad, V:168
672 Ussikuninga kroon, 35, V:162, VI:98, VII:552
672B* Madude väljaajamine, 35
672D Mao kivi, 35
673 Valge mao liha, 35, V:162
675 "Havi käsul", III:280, III:281, III:284, III:285, VII:550
700 Pöialpoiss, 53, II:40, II:42
703 Lumest laps, 33
709 Lumivalgeke, 42, VII:442, VII:550, VII:556
710 Maarja laps, 20, III:280, III:286
720 Vaanelaps käoks, 12, II:40, III:283, III:284, VII:555
758 Eva erisugused lapsed, 20
769 Lapse haud, 20
779 Jumala tasu ja karistus, 20
875 Tark talutüdruk, IV:113
900 Kuningas Rästahabe, VII:556
921 Kuningas ja talumehe poeg, IV:113
1030 Saagi jagamine, IV:108
1035 Sõnniku puhastamine, III:279
1141 Varju joomine, 55, V:168–V:175
1548 Kirvesupp, IV:109
1560 Moe pärast süüa, moe pärast niita,
1567A Kali teeb leivatee lahti, IV:115
1640 Vahva rätsep, 14, III:279
1643 Loll ja kask, IV:118
1685 Rumal kosilane, IV:109

ELULOOKIRJELDUS

Risto Järv

Kodakondsus: Eesti
Sündinud: 15. jaanuaril 1971 Tallinnas
Abielus, kolm last
Aadress: TÜ eesti ja võrdleva rahvaluule õppetool
Ülikooli 16–205, Tartu 51003
Telefon: 737 6214
e-post: risto@haldjas.folklore.ee

Haridus

1997–2005 doktoriõpe Tartu Ülikoolis
1997 MA (eesti ja võrdlev rahvaluule), Tartu Ülikool
1995 BA (eesti ja võrdlev rahvaluule), Tartu Ülikool
1989 Tallinna Ühisgümnaasium

Tunnustused

1997 Magistritöö “Eesti usundi uurimise lähtel. Kr. J. Petersoni kommenteeritud tõlge Kr. Gananderi «Mythologia Fennicist»” pälvinud Balti Rüütelkonna preemia

Teenistuskäik

1997–... Tartu Ülikool, eesti ja võrdleva rahvaluule õppetooli teadur
1995–1997 Tartu Ülikool, eesti ja võrdleva rahvaluule õppetooli vanemlaborant

CURRICULUM VITAE

Risto Järv

Citizenship: Estonian
Date and
place of birth: January 15, 1971 in Tallinn
Married, with three children
Address: Department of Estonian and Comparative Folklore
Ülikooli 16–205, Tartu 51003 Estonia
Phone: +372 737 6214
e-mail: risto@haldjas.folklore.ee

Education

1997–2005 University of Tartu, doctoral studies
1997 MA (folkloristics), University of Tartu
1995 BA (folkloristics), University of Tartu
1989 Tallinna Ühisgümnaasium

Honors/awards

1997 Prize of the Baltic Knightage for the Master's thesis "At the Founts of the Study of Estonian Folk Belief. Kr. J. Peterson's Translation and Commentary of Mythologia Fennica by Kr. Ganander"

Professional employment

1997– Research Fellow, Department of Estonian and Comparative Folklore, University of Tartu
1995–1997 Assistant, Department of Estonian and Comparative Folklore, University of Tartu